ISSN: 2959-1848 (Print)
ISSN: 3079-1987 (Online)

МУТРИБ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ
КОНСЕРВАТОРИЯИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ ТАЛАБХЎҶА САТТОРОВ
2026, №3 (11)

МУТРИБ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТАДЖИКСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ КОНСЕРВАТОРИЯ
ИМЕНИ ТАЛАБХУДЖИ САТТОРОВА
2026, №3 (11)

MUTRIB

ACADEMIC JOURNAL
TAJIK NATIONAL CONSERVATORY NAMED AFTER
TALABKHUJA SATTOROV
2026, №3 (11)

ДУШАНБЕ – 2026

ISSN: 2959-1848 (Print) **ISSN: 3079-1987 (Online)**

МУТРИБ

2026
№ 3 (11)

Маҷаллаи илмӣ

ВАЗОРАТИ ФАРҲАНГИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
КОНСЕРВАТОРИЯИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
БА НОМИ ТАЛАБХЎҶА САТТОРОВ

Соли 2022 таъсис ёфтааст.
Дар як сол чор шумора нашр мешавад.

САРМУҲАРРИР
Давлатзода Баҳодур Давлат – номзади илмҳои санъатшиносӣ, ректори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов.

МУОВИНИ САРМУҲАРРИР
Абдуллозода Эмомалӣ Асадулло – декани факултети иҷрокунандагии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов.

КОТИБИ МАСЪУЛ
Шодиев Ҳайбатулло Абдуллоевич

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ
Азизӣ Фароғат Абдуқаххорзода – мусиқишинос, Арбоби ҳунари Тоҷикистон, доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов.
Низомов Аслиддин – мусиқишинос, доктори илмҳои санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъатшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.
Латифзода Диловар Назришоҳ – доктори илмҳои педагогӣ, профессор.
Сафаров Сайфулло Саъдуллоевич – номзади илмҳои фалсафа.
Назарова Лариса Александровна – номзади илмҳои санъатшиносӣ.
Шарифзода Лутфулло Абдулло – номзади илмҳои филологӣ, муовини ректор оид ба илми Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов.
Ҳомидзода Сангалӣ Саттор – композитор, Корманди шоистаи Тоҷикистон, муовини раиси ИК Тоҷикистон.
Камолова Хосият Қурбоналиевна – номзади илмҳои фалсафа.

ҲАЙАТИ МУШОВАРА
Саката Хироми Лоррейн – доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор (ИМА).
Рахимов Равил Галимович – доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор (Россия).
Сосон Фотимӣ – доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор (Эрон).
Ҳусейнова Лала – номзади илмҳои санъатшиносӣ, профессор (Озарбойҷон).

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №451/МҶ– 97 аз 29.12.2025 сабти ном шудааст.
Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов, «Мутриб»
Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Шохиси иқтибосоварии илмии Россия (НИИР) мебошад.
Нишонӣ: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода, 155, утоқи 53, тел.: (+992 37) 227 60 29, 227 40 03.
Шохис (индекс)- и обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755
https://mutrib.konservatoriya.tj
E-mail: mutrib-2022@gmail.com

ISSN: 2959-1848 (Print) ISSN: 3079-1987 (Online)

МУТРИБ

2026
№ 3 (11)

Научный журнал

МИНИСТЕРСТВО КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ТАДЖИКСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ КОНСЕРВАТОРИЯ
ИМЕНИ ТАЛАБХУДЖИ САТТОРОВА

Основан в 2022 г.
Выходит четыре раза в год

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР
Давлатзода Баходур Давлат – кандидат искусствоведения, ректор Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА
Абдуллозода Эмомали Асадулло – декан исполнительского факультета Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ
Шодиев Хайбатулло Абдуллоевич

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
Азизи Фарогат Абдукаххорзода – музыковед, Заслуженный деятель искусств Таджикистана, доктор искусствоведения, профессор Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова.
Низомов Аслиддин – музыковед, доктор искусствоведения, заведующий отделом искусствоведения НАНТ.
Сафаров Сайфулло Саъдуллоевич – кандидат философских наук.
Назарова Лариса Александровна – музыковед, кандидат искусствоведения.
Шарифзода Лутфулло Абдулло – кандидат филологических наук, проректор по науке Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова.
Хомидзода Сангали Саттор – композитор, Заслуженный работник Таджикистана, зам. председателя Союза композиторов РТ.
Камолова Хосият Курбоналиевна – кандидат философских наук.

КОНСУЛЬТАТИВНЫЙ СОВЕТ
Саката Хироми Лоррейн – доктор искусствоведения, профессор (США).
Рахимов Равиль Галимович – доктор искусствоведения, профессор (Россия).
Сосон Фотими – доктор искусствоведения, профессор (Иран).
Гусейнова Лала – кандидат искусствоведения, профессор (Азербайджан).
Латифзода Диловар Назришох – доктор педагогических наук, профессор.

Журнал издается на таджикском, русском и английском языках.
Журнал регистрирован в Министерстве культуры Республики Таджикистан под №451/ЖР - 97 с 29.12.2025 г.
Таджикская национальная консерватория имени Талабхуджи Сатторова, «Мутриб».
Журнал входит в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ).
Адрес: 734025, город Душанбе, улица Хусейнзода, 155, кабинет 53, тел.: (+992 37) 227 60 29, 227 40 03.
Подписной индекс в каталоге «Почтаи точик» - 77755
https://mutrib.konservatoriya.tj
E-mail: mutrib-2022@gmail.com

ISSN: 2959-1848 (Print) **ISSN: 3079-1987 (Online)**

MUTRIB

Academic Journal

2026
№ 3 (11)
Established in 2022.
Published quarterly

MINISTRY OF CULTURE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
TAJIK NATIONAL CONSERVATORY NAMED AFTER TALABKHUJA SATTOROV

EDITOR-IN CHIEF
Davlatzoda Bahodur Davlat – Candidate of Arts, Rector of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov.

DEPUTY EDITOR-IN CHIEF
Abdullozoda Emomali Asadullo – Dean of the Faculty of Performing Arts of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov

EXECUTIVE SECRETARY
Shodiev Haybatullo Abdulloevich

EDITORIAL BOARD
Azizi Farogat Abdukahhorzoda – Musicologist, Honored Artist of Tajikistan, Doctor of Arts, and Professor of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov.
Nizomov Asliddin – Musicologist, Doctor of Art History, Head of the Art History Department, National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.
Latifzoda Dilovar Nazrishoh – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor.
Safarov Saifullo Sadulloevich – Candidate of Philosophy.
Nazarova Larisa Aleksandrovna – Musicologist, Candidate of Art History.
Sharifzoda Lutfullo Abdullo – Candidate of Philological Sciences, Vise-Rector for Science of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov.
Khomidzoda Sangali Sattor – Composer, Honored Worker of Tajikistan, Deputy Chairperson of the Union of Composers of the Republic of Tajikistan.
Kamolova Khosiyat Qurbonalievna– Candidate of Philosophy.

ADVISORY BOARD
Sakata Hiromi Lorreyn – Doctor of Arts, professor (USA).
Rahimov Ravil Galimovich – Doctor of Arts, professor (Russia)
Soson Fotimi – Doctor of Arts, professor (Iran).
Huseynova Lala – PhD, professor (Azerbaijan).

The journal is published in Tajik, Russian and English.
The journal is registed in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №451/ЖР – 97 from 29.12.2025.
Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov, «Mutrib».
The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI) database.
Address: 155 Huseinzoda Street, Room 53, Dushanbe, 734025, Tel.: (+992 37) 227 60 29, 227 40 03.
Subscription index in the «Pochtai Tojik» catalog is 77755
https://mutrib.konservatoriya.tj
E-mail: mutrib-2022@gmail.com

МУНДАРИҶА

Низамов А. Семантикаи Шашмақом ва масъалаҳои этногенези халқи тоҷик……..... 8-22
Достизода М. Ҳанифа Мавлонова ва рушди мактаби сарояндагии академии тоҷик..... 23-33
Шарифзода Л.А. Аз насл ба насл: рисолати мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ..... 34-42
Эргашева М. Анъанаи «устод-шогирд» дар низоми омӯзиши «Шашмақом»: таҳлили таҷрибаи иҷрокунандагӣ ва педагогии Боймуҳаммад Ниёзов..... 43-54
Каримзода С.С. Жанри Фалак-Мадҳия дар анъанаи Фалаки помирӣ (ҳалли композитсионӣ-драматургӣ) (қисми дуюм)..... 55-69
Саидов И. Режиссураи овоз дар Радиои Тоҷикистон: таҳаввулоти таърихӣ, хусусиятҳои эстетикӣ ва нақши он дар ҳифзи мусиқии миллӣ..... 70-81
Абдуллозода Э.А. Хусусиятҳои жанрии суруд дар даврони Истиқлоли давлатӣ (дар мисоли осори вокалии Шуҳрат Ашуров)..... 82-90
Ҷӯраев С.Ш. Хусусиятҳои сохторӣ ва иҷрокунандагии оҳанги «Қӯштор» дар анъанаи дуторнавозӣ..... 91-99
Шодиев Ҳ.А. Магистратура ва докторантура аз рӯйи ихтисос чун шакли таълим дар замони муосир……..... 100-107

СОДЕРЖАНИЕ

Низамов А. Семантика Шашмакома и вопросы этногенезиса таджикского народа..... 8-22
Достизода М. Ханифа Мавлянова и развитие таджикской школы академического вокального исполнительства..... 23-33
Шарифзода Л.А. Из поколения в поколение: миссия родовых школ макомного искусства и исполнительства Фалака в сохранении и развитии таджикской традиционной музыки..... 34-42
Эргашева М. Традиция «устод-шогирд» в системе обучения «Шашмакому»: анализ исполнительского и педагогического опыта Боймухаммада Ниёзова……..…… 43-54
Каримзода С.С. Жанр Фалак-Мадхия в традиции Фалаки помири (композиционно-драматургическое решение) (часть вторая) 55-69
Саидов И. Звукорежиссура на Таджикском Радио: историческая эволюция, эстетические особенности и ее роль в сохранении национального музыкального наследия…… 70-81
Абдуллозода Э.А. Жанровые особенности песни в период государственной Независимости (на примере вокального творчества Шухрата Ашурова)..... 82-90
Джураев С.Ш. Структурные и исполнительские особенности кюи «Куштор» в дутарной традиции……. 91-99
Шодиев Х.А. Магистратура и докторантура по специальности PhD как форма обучения в современный период..... 100-107

CONTENT

Nizamov A. The Semantics of Shashmakom and issues of the ethno-genesis of the Tajik people…….... 8-22
Dostizoda M. Hanifa Mavlyanova and the development of the Tajik school of academic vocal performance …… 23-33
Sharifzoda L.A. From generation to generation: the role of hereditary schools of maqom and Falak performance in preserving and developing Tajik traditional music……. 34-42
Ergasheva M. The «ustod-shogird» tradition in the «Shashmaqom» training system: an analysis of Boymukhammad Niyozov's performance and pedagogical experience…….. 43-54
Karimzoda S.S. The Falak-Madhiya Genre in the Falaki Pomiri tradition (compositional-dramatic solution) (part two)..... 55-69
Saidov I. Sound engineering on the Radio of Tajikistan: historical evolution, aesthetic features, and its role in the preservation of national musical heritage……... 70-81
Abdullozoda E.A. Genre features of the song in the period of State Independence (based on the vocal works of Shukhrat Ashurov)..... 82-90
Juraev S.Sh. Structural and performance features of the kuy «Qushtor» in the dutar playing tradition……. 91-99
Shodiev H.A. Master's and PhD programs as a form of education in the contemporary times……..... 100-107

ТДУ: 780.61

СЕМАНТИКА ШАШМАКОМА И ВОПРОСЫ ЭТНОГЕНЕЗИСА ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

Аслиддин Низамов
доктор искусствоведения, заведующий отделом искусствоведения Национальной академии наук Таджикистана. Республика Таджикистан, г. Душанбе

Аннотация. *Статья посвящена исследованию важных аспектов связи классического искусства Шашмакома с процессами этногенеза таджикского народа. Автор на основе исторических источников, музыковедческих и фольклорных данных доказывает, что ладоинтонационные и структурные элементы макомов имеют древние корни и неразрывно связаны с духовной культурой предков таджиков. В работе также анализируются роль таджикской классической литературы, суфийских традиций и исполнительских школ в формировании этого уникального музыкального феномена.*

Ключевые слова: *Шашмаком, этногенез таджикского народа, традиционная музыка, фольклор, Дувоздахмаком, Барбад, Рудаки, классическая литература, ладовая структура, исполнительские школы.*

СЕМАНТИКАИ ШАШМАҚОМ ВА МАСЪАЛАҲОИ ЭТНОГЕНЕЗИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Аслиддин Низомов
доктори илмҳои санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъатшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Аннотатсия. *Мақола ба баррасии масъалаҳои муҳимми робитаи санъати классикии Шашмақом бо равандҳои этногенези халқи тоҷик бахшида шудааст. Муаллиф бо такя ба сарчашмаҳои таърихӣ, маълумоти мусиқишиносӣ ва фолклорӣ исбот мекунад, ки унсурҳои ладоинтонатсионӣ ва сохтории мақомҳо решаҳои қадимӣ дошта, бо фарҳанги маънавии гузаштагони мо пайванди ногусастанӣ доранд. Дар мақола инчунин нақши адабиёти классикии тоҷик, анъанаҳои ҷараёни тасаввуф ва мактабҳои иҷроии мақомҳо дар ташаккули ин санъати нодир таҳлил шудааст.*

Калидвожаҳо: *Шашмақом, этногенези халқи тоҷик, мусиқии анъанавӣ, фолклор, Дувоздаҳмақом, Борбад, Рӯдакӣ, адабиёти классикӣ, сохтори ладӣ, мактабҳои иҷроӣ.*

THE SEMANTICS OF SHASHMAKOM AND ISSUES OF THE ETHNOGENESIS OF THE TAJIK PEOPLE

Asliddin Nizamov
Doctor of Art History, Head of the Department of Art History at the National Academy of Sciences of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Dushanbe

Annotation. *The article is dedicated to exploring the important aspects of the connection between the classical art of Shashmakom and the processes of ethnogenesis of the Tajik people. Based on historical sources, musicological, and folklore data, the author proves that the modal-intonational and structural elements of maqoms have ancient roots and are inextricably linked with the spiritual culture of the Tajiks' ancestors. The article also analyzes the role of Tajik classical literature, Sufi traditions, and performance schools in the formation of this unique musical phenomenon.*

Keywords: *Shashmakom, ethnogenesis of the Tajik people, traditional music, folklore, Duvozdahmakom, Borbad, Rudaki, classical literature, modal structure, performance schools.*

Музыкальный фольклор, а также традиционная музыка наряду с языком являются существенным и наиболее ярким показателем особенностей этногенеза таджикского народа. Следует особо отметить, что этногенез не может быть изучен без учета широкого комплекса данных других, смежных наук. В этом комплексе не последнее место принадлежит этномузыкознанию, т.е. исследованию музыкального творчества в ее взаимосвязях с различными этапами исторического процесса формирования самого этноса.

Общеизвестно, что профессиональное художественное творчество всегда теснейшим образом связана с народным мышлением, в данном случае с музыкальным фольклором. А это означает, что в том числе и искусство *макомов* всецело основывается на ладоинтонационные, формообразующие и другие особенности музыкального фольклора таджикского народа. Доказательство тому является, например, наличие многочисленных сугубо народных *«Тарона»* (известный поэтический и музыкальный жанр, бытовавший еще в доисламскую эпоху под названием «*Троник»*) в структуре классических макомов (в частности и современного Шашмакома).

Сфера традиционной музыки у таджиков охватывает многочисленные явления профессиональной музыки устной традиции, в числе которых особо следует указать классическое искусство *макомов,* традиции *фалакхони и байтхони.* Все вышеперечисленные жанры и виды традиционной музыки таджикского народа в своем очень богатом содержании всецело отражают социальную сущность таджикского этноса.

Исторический путь формирования и развития жанров традиционной музыки теснейшим образом взаимосвязан с особенностями формирования

духовной культуры, в связи с этим выявление этнокультурных качеств традиционной музыки самым существенным образом дополнит исторический портрет таджикского народа. Глубоко символично, что начальный этап исторического процесса формирования искусства *макомов*, точнее «*Двенадцати макомов*» (X-XI вв.) в целом совпадает со временем завершения процесса формирования таджикского народа и его государственности [1, с. 332].

В этот же период в творчестве выдающихся классиков таджикско-персидской поэзии, прежде всего великого Абуабдулло Рудаки (ум. в 941 г.) формируются основные поэтические жанры - газель, рубаи, тарона, сокинома - т.е. именно те новые формы, которые затем стали текстовой основой музыкальных циклов Двенадцати *макомов и Шашмакома*.

История формирования жанров профессиональной музыки устной традиции таджикского народа охватывает длительный исторический период. Источники свидетельствуют, что сложные по форме и глубокие по содержанию образцы профессиональной музыки формировались еще в доисламскую эпоху. Данные археологической науки о памятниках материальной культуры, связанные с музыкальной тематикой (настенная живопись, скульптуры музыкантов, изображения музыкальных инструментов и т.д.), свидетельствуют о том, что музыка как профессиональный вид искусства занимала видное место в культурной жизни Согда, Бактрии и Хорезма [13].

Пение и инструментальная музыка находили самое широкое применение в различных народных празднествах, а также в религиозных ритуальных мероприятиях (например, в песнопениях зороастрийских мобедов или буддийских монахов). Достоверно известно, что в зороастрийских храмах молитвы исполнялись исключительно как песнопение, хотя и без использования слов. Эти песнопения тогда назывались «*замзама»*, о чем упоминает и Абулькасым Фирдоуси в поэме «Шахнаме».

О традициях пения «*замзама»* пишет и Ибн Джохиз в книге «Китаб-ут-тодж»: «Сасанидские цари каждый раз, как только пред ними ставили еду, тут же начинали исполнять *«замзама»*, никто никакие слова не произносил, вплоть до окончания трапезы [9]».

Таким образом, понятно, что пение без слов (т.е. исполнение «*замзама»)* у священного огня в храме требовал от *мобеда* довольно высокие по уровню профессиональные качества – хорошо тренированный голос, а также знание законов музыкального развития.

В дальнейшем, уже во времена исламской экспансии профессиональная музыка (в особенности инструментальная музыка) практически была под запретом, однако будучи традицией устного творчества, традиционная музыка в разных условиях продолжала бытовать в том числе и в крупных городских центрах Центральной Азии – Бухаре, Ходженте, Марве, Балхе, Герате.

Другой известный автор Абубакр Наршахи (X в.) конкретно указывает, что в его эпоху в городе Бухаре были очень популярны и продолжали бытовать древние формы песнопений и приводит следующие факты: «У жителей Бухары имеются многочисленные «*навха»* (песня-плач-А.Н.), посвященные гибели Сиявуша, которые известны во всех регионах» [10, с. 23]. Важно отметить, что бытование древних доисламских ритуальных песен типа «*навха»* в столице Саманидов (да и «во всех регионах») служили как бы знаковым явлением, потому что этим песням более тысяча лет. Сохранение и исполнение древних песен говорит не только о консервативном характере самого музыкального искусства, но и главным образом о генетических качествах носителей этой культуры.

Эти и многие другие факты свидетельствуют, что в процессе формирования музыкальных жанров нового времени (в X-XII вв.) активно включались традиционные формы, сохранившихся еще с доисламским временем.

Об этом кстати пишет и Е.Э. Бертельс: «Изучение имеющихся в настоящее время в нашем распоряжении материалов говорит о том, что никакого перерыва в литературном творчестве восточно-иранских народностей в эпоху между созданием Яштов Авесты и периодом становления стихов саманидских поэтов не было, что поэзия эта естественно продолжала старые традиции, а не была занесена в Среднюю Азию арабами» [2, с. 89].

Наряду с небывалым расцветом классической поэзии на языке дари (фарси), музыкальное искусство приобретает профессиональный статус. Это означало, что создателями и носителями данного искусства являлись хорошо подготовленные и талантливые представители народной культуры. Другими словами, профессиональную музыку создавали певцы, музыканты, поэты, которые на основе богатых традиций музыкального фольклора, стилей и форм народного музицирования, сочиняли композиции более сложного характера, произведения отражающие богатый спектр эстетических и социальных особенностей общественного мировоззрения.

Именно поэтическая культура или более конкретно – традиции таджикско-персидской классической поэзии во всем своем многообразии стали первоосновой для формирования классических традиций в музыкальном искусстве. Основоположником классических традиций в поэзии и в музыке, как уже выше было отмечено, является великий Абуабдуллох Рудаки (ум. 941 г.), ибо он впервые связал поэтические тексты новых форм с особенностями традиционного музицирования. Рудаки проходил профессиональное обучение игре на музыкальных инструментах (*руд, чанг, барбат*) еще в период жизни в Самарканде.

Крупнейший исследователь жизни и творчества Рудаки, иранский ученый Саид Нафиси касаясь самаркандского периода жизни поэта приводит следующие высказывания средневековых источников о жизни Рудаки: «И

родился он в Самарканде, от роду незрячим, но был очень талантливым, в свои восемь лет разучил Коран, писал стихи. От природы имел прекрасный голос, учился у виртуоза Абулаббаса Бахтиёр игре на *барбате* и мастерски освоил это искусство» [16, с. 248].

Музыкальное творчество Рудаки сыграло важную роль в утверждении профессиональной музыки как составляющей части дворцовой жизни в Бухаре. Достоверно известно, что именно Рудаки стал первым исполнителем макомного цикла «*Ушшок»* на свои знаменитые слова «Оды о Бухаре».

Кайси Рози в своем исследовании о ритмических особенностях таджикской поэзии отмечает, что «один из предшественников, наверное, это все же был Рудаки, сочинял в размерах «*ахрам»* и «*ахраб»* метрики *хазадж* стихи, которых назвали рубаи, поистине этот метр стал очень популярным, и обладатели здорового художественного вкуса больше тяготеют к этому метру в поэзии» [7, с. 83].

Однако учитывая популярность жанра *тарона* в народной поэзии и в музыкальном фольклоре того времени, можно утверждать, что Рудаки при сочинении своих многочисленных *тарона и рубаи* использовал именно метроритмику народных песен.

Народный характер, легкая танцевальность тарона несет в себе все черты, присущие народным песням. Наличие этих и многих других *тарона,* которые впоследствии будут включены в контекст стройной композиции классических *макомов* говорит о том, что они, *макомы* в своем развитии находились в постоянной взаимосвязи с элементами народной музыки.

Другой аспект этногенезиса Шашмакома заключается в том, что с давних времен циклические произведения часто посвящались тому или иному явлению природного цикла. Так, еще в доисламскую эпоху музыканты-профессионалы создавали мелодии или крупные циклические произведения, посвященные событиям времен года. Например, на страницах литературных источников можно встретить названия музыкальных сочинений «*Сози Навруз»* (мелодии Навруза), «*Наврузи Бузург»* (Великий Навруз или Большой Навруз), «*Наврузи хурд»* (Малый Навруз), «*Ороиши Хуршед»* (Солнечное украшение), «*Бахор»* (Весна) и т.д.

Понятно, что эти циклы были посвящены праздникам весны, красоте природы, различным календарным событиям года (встречи весеннего равноденствия - Навруз и т.д.). Позже, в период правления Саманидов эти традиции были возрождены, музыканты и профессиональные исполнители вновь стали частью дворцового протокола. Всевозможные пиршества стали местом звучания классической поэзии и музыки макомов, следовательно, в содержательном аспекте музыкального искусства внедрились коренные изменения.

Имеется ввиду прежде всего стремление музыкантов и талантливых *бастакоров*[1] к монументальности, к созданию грандиозных музыкальных

[1] Бастакор - сочиняющий музыкальные композиции (А.Н.).

циклов. Эти стремления исходили в том числе и от вдохновенных поэм - поэтических циклов (у Рудаки монументальность уже выражается в одах «О старости» (*Шикоят аз пири*), поэме «Калила и Димна». Воспевание подвигов героических богатырей, сочинение мелодий о различных событий природы однозначно сделали музыку Шашмакома явлением вполне светским.

Для выяснения различных аспектов связей музыкального искусства и процесса формирования самого этноса важное значение имеет характеристика взаимосвязей поэзии и музыки в целом. Эта традиция в художественной культуре таджикского народа имеет богатую историю и уходит вглубь веков. Известно, что еще в доисламскую эпоху музыканты и певцы при сочинении новых произведений использовали тексты т.н. «*насри мусаджаъ»* (букв. поэтическая или рифмованная проза).

Именно рифмованная проза в течении нескольких столетий служила в качестве основной формообразующей структуры новых музыкальных произведений. До нашего времени дошли отдельные образцы этой прозы, зафиксированные в таких известных литературных источниках как «*Сроти Хусравони»* (Песни царей), «*Троникномак», «Драхти Ассурик» и др.*

В содержании этих источников можно встретить мотивы, посвященные силе человеческого духа, красоты природы, движению небесных тел, смене времен года, одним словом можно утверждать, что уже в этих первоначальных образцах профессиональной музыки прослеживается стремление отразить разнообразие внешнего мира.

Позже в структуре макомных циклов эти мотивы, отражающие окружающий мир (в частности циклы природных явлений), находят более глубокое, основанное на достижениях науки (например, астрономии) освещение. Здесь необходимо отметить, что цикл Двенадцати *макомов (Дувоздахмаком*) в 12-13 вв. становится своеобразным «Номос» - ом (художественным образцом) для создания многочисленных вариантов циклических музыкальных произведений в разных регионах стран Ближнего и Среднего Востока.

Важно признать, что с распространением искусства Двенадцати *макомов*, а позже и *Шашмакома* профессиональная музыка как явление высоко духовного плана постепенно выходит из тесного окружения религиозных мероприятий, что было характерно для зороастрийских храмов. Музыка *Шашмакома* на данном этапе глубоко внедряется в систему суфийских воззрений, где исполнение и слушание музыки получало разрешение (для достижения ступеней познания и нахождения Истины).

Именно благодаря тому, что в суфийских кругах музыка находила как бы оправдание для своего существования, простые по форме и содержанию народные *Тарона и Бейты*, а позже и классические, новые по форме газели Рудаки повсеместно стали исполнятся под музыку, применяя при этом сложные мелодии и формы музыки. Так, именно в творчестве Рудаки впервые появились образец под названием *«Ушшок*», который через некоторое время

(уже в XII в.) получает статус одного из Двенадцати макомов (из цикла «*Дувоздахмаком»*).

В духовной культуре таджикского народа самое большое и важное место занимает классическая поэзия, следовательно, ее содержание и эстетические принципы самовыражения являются важным фактором для познания генезиса таджикского народа. В различных жанрах поэзии, особенно в таком популярном поныне жанре газель в течении многих столетий поэты изложили всю мировоззренческую философию, мысли и чаяния многих поколений. Именно жанр газель впоследствии становится основным поэтическим подспорьем для создания и дальнейшего развития искусства Шашмакома.

Отсюда неудивительно, что в структуре Шашмакома больше других используется именно жанр газель. В вокальных разделах цикла Шашмаком очень много исполняются газели таких выдающихся корифеев таджикско-персидской поэзии как Рудаки, Хафиз, Камоли Худжанди, Амир Хусрав Дехлави, Низоми Ганджави, Саади, Сайидои Насафи, Соиб Тирмизи, Бадриддин Хилоли, Ходжи Хусайн Кангурти, Зебуннисо, Бедиль и др.

Если учесть, что в многочисленных образцах классической поэзии в очень высокохудожественной форме отражаются такие важнейшие черты народного характера как миролюбие и гуманизм, толерантность и стремление к познанию мироздания, любовь к родной земле, уважение к старшим, честность и трудолюбие, любовь к науке и т.д., то все эти качества народного мировоззрения в музыке Шашмакома получают совершенно новое философско-эстетическое отражение. В этом смысле музыка Шашмакома выступает как важнейший источник для исследования всевозможных проблем генезиса таджикского народа.

Первые сведения о бытовании системы Двенадцати макомов в музыкальной культуре таджикского народа, дошедшие до нашего времени, можно встретить в знаменитом трактате о музыке Мухаммада Нишопури (12 в.) [5]. Историческая ценность содержания, данного трактат заключается в том, что автор впервые в научной литературе указывает на существование «Семи ладов» (*парда)* в музыкальной теории своего времени и вспоминает о знаменитом музыканте эпохи сасанидов Борбаде. Нишопури прямо указывает, что именно Борбад является создателем этих самих «семи ладов» (*парда*) [11, 152]. Однако наряду с этим Мухаммад Нишопури перечисляет и современные ему названия всех Двенадцати макомов (называя их как «*парда»*) таким образом: *Рост, Мухолифи Рост, Ирок, Мухолифак, Хусайни, Рахави, Исфахон, Моя, Бусалик, Наво, Нихованд, Ушшок.*

Здесь необходимо отметить, что по свидетельству Нишопури даже в ту эпоху термин арабский «маком» не был столь популярен, и авторы музыкальных трактатов чаще использовали сугубо таджикские термины, такие как «*парда»* или «*дастон»*. Последний термин происходил от названия части грифа музыкального инструмента (Барбат, Уд) – «*даста»* (букв. -

рукоятка). Этим термином музыканты обозначали место нажатия пальца на грифе инструмента, что позже этот же термин получил свой арабский эквивалент – «*маком»* (букв. - место, стоянка, т.е. место нажатия пальца на грифе музыкального инструмента).

О бытовании другого макома – «*Рост»* упоминает в своей книге и Абу Али Ибни Сино, который как известно, наряду с медицинской наукой и философией занимался и музыкой. Он написал более пяти музыкальный трактатов, а в разделе о музыкальной науки в «Книге исцелений» прямо приводит (в арифметическом исчислении) звукоряд макома «*Рост»* [1]. До этого о звукорядах и ритмах в музыкальном искусстве писал и Аль-Фараби в «Большой книге о музыке», правда он не приводит названия из цикла Двенадцати макомов [17].

Этим можно утверждать, что еще в начале нового тысячелетия в крупных культурных центрах – в городах Бухаре, Самарканде, Мерве, Балхе, Худжанде сложились традиции бытования профессиональной музыки устной традиции, в частности искусства Двенадцати макомов.

Как было сказано, термин «маком» (ар. – место стоянки, место положения) стал применятся в сфере традиционной музыки таджикского народа начиная с конца XIII – нач. XIV вв. До этого времени, а также параллельно еще и в 15.в больше применялся термин «*парда*» (букв. – лад, т.е. место извлечения звука на грифе музыкального инструмента). Таким образом, следует принять во внимание, что ко времени начального периода формирования системы Двенадцати макомов (XI- XII вв), среди мастеров музыкального искусства, да и на страницах музыкальных трактатов чаще всего бытовал термин «парда», который позже был заменен арабским эквивалентом «маком».

Принятие термина «маком» в качестве названия, определенных циклических музыкальных произведений произошло вследствии повсеместного распространения арабского языка в качестве языка науки и поскольку подавляющее большинство музыкальных трактатов были составлены на арабском, авторы предпочли циклические произведения обозначить именно таким образом.

Формирование цикла Двенадцати *макомов* происходило на основе более древних традиций профессиональной музыки, в частности об этом упоминает и Мухаммад Нишопури. Он намеренно перечисляет все «Семь ладов Борбада», но добавляет, что позже мастера этого искусства стали добавлять еще и другие лады. Таким образом, можно сказать, что искусство Двенадцати *макомов,* который исторически является предшественником Шашмакома, имеет вполне достоверные исторические корни, уходящие вглубь веков, в период расцвета музыкальной культуры Сасанидов. Данное положение имеет очень важное значение в исследовании вопроса о генезисе таджикского народа, ибо достоверно показывает продолжение и развитие богатых традиций музыкального искусства на протяжении более десяти столетий.

Начиная с XV-XVI вв. система Двенадцати макомов постепенно уступает место циклу Шашмаком (шесть макомов). Вопрос об исторических условиях, способствующих этому процессу пока еще остается не до конца исследованным. Однако известно, что в XV в. В трактатах о музыке Абдуррахмана Джами, Камолиддина Бинои цикл Двенадцати макомов продолжает привлекать внимание исследователей музыкальной науки в качестве теоретической первоосновы профессиональной музыки устной традиции [4].

Несколько позже, уже в XVI- XVII вв. теория макамата освещена в знаменитых трактатах Наджмаддина Кавкаби Бухари и Дарвешали Чанги Бухорои. В частности, именно Наджмаддину Кавкаби (1470-1533) удалось сочинить уникальный «Трактат о музыке», в котором автор дает характеристику новым художественным реалиям Бухары, в том числе особенностей бухарского Шашмакома [5].

Известно, что цикл Шашмаком в нынешнем его состоянии формировался в Бухаре - культурной столице региона, однако современные данные (в том числе и материалы научных экспедиций) раскрыли факт существования *макомных* традиций и в горных регионах современного Таджикистана. В частности, еще Н.Н. Миронов - музыкант и фольклорист, известный исследователь таджикской народной музыки, будучи организатором Первого таджикского слета музыкантов (Сталинабад,1931) отмечает, что к его удивлению, в репертуаре музыкантов и певцов разных горных районов можно увидеть образцы классической музыки таких как «*Талкини Бадахшон», «Сарахбори макоми Равон», «Уфари Талкини Бадахшон».* Сам же Н. Миронов впоследствии сделал и опубликовал нотные расшифровки уникального образца под названием «*Уфари Талкини Бадахшон»* [8, с. 53].

Учитывая, что в те годы практически отсутствовала какая-либо связь между музыкантами Горного Бадахшана и Бухары (имея ввиду представителей макомного искусства), можно утверждать, что отдельные образцы искусства *макамата* издревле бытовали в самих далеких горных регионах Таджикистана.

В сборнике «Образцы фольклора Дарваза» (составитель А.С. Розенфельд), включены несколько уникальных образцов т.н. «*фуровард»*-ов, которые, как отмечает сам исследователь (основываясь на «сведения самих жителей Дарваза») исполнялись в конце каждого рубаи или бейтов [15] Следует вспомнить, что именно «*фуровард»* является очень популярным явлением в структуре Шашмакома и что именно в конце каждой классической фразы из поэтического текста певцы исполняют т.н. «*фуровард»* (это своеобразный «каданс», логическое завершение фразы).

Таким образом выясняется, что даже на уровне обычной фольклорной музыки можно находить корни принципов формообразования макомов, генетически взаимосвязанных с элементами музыкального фольклора.

Позже, в 50-е годы известный народный певец Таджикистана Акашариф Джураев мастерски возродил и более ценные образцы макомов, бытующих в регионе Каратегина и Дарваза. Так в его прекрасном исполнении были записаны на магнитную ленту такие сугубо макомные образцы как «*Ушшоки Дарвоз», «Талкини Дарвоз», «Ироки Дарвоз»* [12], исполненный Акашарифом Джураевым «*Ушшоки Дарвоз»* ни в коей мере не является подражанием бухарским манерам исполнения или же копированием с бухарского оригинала. Народный мастер избрал наиболее старинный вариант макома, который бытовал еще в период 19 века в культурном центре Дарвазе. Однако по структуре мелодии и по тому как певец соблюдает ладовые особенности произведения (песня исполняется в ладу «*Ушшок»*) отчетливо заметно, что речь здесь идет об уникальном варианте именно макома «*Ушшок»*. Акашариф Джураев выбирает под эту мелодию совершенно другой стих, в качестве сопровождения использует инструмент танбур (что также очень характерно для макомного исполнения).

Даже при предварительном сравнении с аналогичными примерами из цикла бухарского Шашмакома, можно легко выяснить, что варианты в исполнении А. Джураева - это не копии или подражания, а оригинальные произведения, но только с соблюдением канонов макомного искусства. Данное обстоятельство является убедительным фактором для исследования этногенетических корней происхождения такого феномена в мире музыкального искусства, как Шашмаком.

Шашмаком в современном виде состоит из шести крупных музыкальных циклов, которые в целом идентичны по своей структуре, однако каждый из них представляет собой оригинальную композицию в ладоинтонационном плане. Названия всех шести макомов говорят о том, что каждый маком сочиняется на основе отдельно взятого лада, но с применением (в качестве своеобразных принципов ладоинтонационного «цитирования») интонационных черт всех других макомов. Именно это и составляет циклический портрет или системность композиции всех шести макомов. *Бузрук (Бузург), Рост, Наво, Дугох, Сегох, Ирок* - так называются эти шесть макомов.

В настоящее время основное и центральное место в традиционной профессиональной музыке таджикского народа занимает цикл Шашмаком, который охватывает шесть крупных по объему и содержанию музыкально-поэтических циклов. Шашмаком занимает главное место не просто по причине очень большого объема (каждый маком по объему может сравниться с клавиром большой оперы), но и потому что в поэтическую и музыкальную основу макомов легли самые лучшие художественные достижения во всех сферах народно-профессионального музыкального искусства.

В музыке Шашмакома можно встретить «*тарона»* и «*рубаи»* - народные песни очень легкого и танцевального характера, крупные и сложные по

форме *шуъбе – Савт, Сарахбор, Талкин, Мустазод*, а также циклы инструментальных произведений, которые обычно исполняются в качестве вступительных разделов макомов (по примеру Прелюдии или Увертюры в европейской музыке).

По своим жанровым ладоинтонационным и формообразующим характеристикам макомы относятся к сфере профессиональной музыки, потому что длительный исторический процесс их создания, бытования и формирования всегда был связан с деятельностью профессиональных мастеров музыкального искусства.

В рамках данного искусства был выработан целый ряд уникальных художественных канонов, где ритм, лад, интонационные особенности, принципы формообразования, связь с поэтическим текстом создают единую и целостную систему музыкального мышления. Макомы всегда были тесно взаимосвязаны с профессиональной классической поэзией – жанрами газель, *рубаи, мустазод, тарджеъбанд, мухаммас, сокинома, тарона и др.*

Но с другой стороны, процесс формирования искусства макомата в течении многих столетий во многом опирался и на достижение самой музыкальной науки. Характерным является тот факт, что практически все известные ученые средневековья (начиная с Аль-Фараби, Ибн Сино, Кутбиддина Ширази, Сафиуддина Урмави, Абделькадера Мараги и др. вплоть до Абдуррахмана Джами, Наджмаддина Кавкаби и Дарвеш Али Чанги) так или иначе обращали самое серьезное внимание науке о музыке. Многие из них считали своим долгом написать специальные трактаты о музыке, которые в известной степени служили как бы теорическим подспорьем для мастеров - практиков музыкального искусства.

Другая черта жанровой характеристики *макомов,* имеющий весьма важное значение для распознавания «генетического кода» таджикской духовности, заключается в их постоянной направленности на слушателя, причем именно на довольно подготовленного слушателя, который в целом находит ориентиры в огромном количестве лейттем и мотивов – символов каждого отдельного *макома* и в их сложном переплетении в контексте музыкальной формы каждого отдельно взятого *макома.*

Этот момент на наш взгляд также имеет исключительно важное значение для исследования вопроса об этногенезе таджикского народа, ибо здесь прослеживается длительный исторический процесс, когда тот или иной вид профессионального искусства развивается при постоянном учете эстетических запросов различных слоев общества. Другими словами, здесь полностью отсутствует так называемая форма «искусства для искусства». Направленность на высокообразованного слушателя (т.е. слушателя, который понимает, разбирается в музыкальных тонкостях искусства *макомов*) - это всегда одним из условий бытования профессиональной музыки устной традиции.

Практика бытования *макомов* – в отличие от многих других жанров традиционной музыки, практически исключает момент спонтанного сочинения или исполнения. Здесь главенствуют законы профессионального творчества – хорошая подготовка исполнителя (прохождение многолетней учебы у одного из выдающихся мастеров, освоение теории макомного мышления и т.д.), знание поэзии, метрики стихосложения *аруз,* умение играть на одном из классических музыкальных инструментов – такие как танбур и дутар (часто и дойра).

Основой бытования классических *макомов* является изучение исполнителями и соблюдение установленных художественных канонов, касающихся принципов формообразования, особенностей ладового мышления, а также ритма, где фигурируют целые группы традиционных для того или иного раздела формулы (в старину их называли «ритмическими кругами» – *Адвори икоъи*).

Современный таджикский Шашмаком является ярким олицетворением возрождения многовековых традиций классической музыки, которые дошли до нашего времени в творчестве знаменитых мастеров бухарской, самаркандской и худжандской школы – таких как, Бобо Джалол, Мирзо Гияс, Мирзо Назрулло, Домулло Халим, Ходжи Абдулазиз, Усто Шоди, Содирхон Хофиз, Умар Хофиз, а впоследствии их учеников и последователей – Фазлиддина Шахобова, Шохназар Сахибова, Бобокула Файзуллаева, которые и стали авторами-составителями многотомного издания всех шести макомов (Москва, 1950-1967 гг.).

Несмотря на появлении довольно точной нотной фиксации, а также магнитофонной записи практически всех *макомов,* они по-прежнему остаются искусством устной формы бытования, т.е. передача музыкального материала *макомов*, а также стилистических особенностей исполнения осуществляется в основном и главным образом по установившейся творческой системе «от мастера – к ученику» или «от устода – к шогирду». Подобная форма передачи музыкальных традиций является важным условием их бытования, ибо только долгие годы обучения и шлифовки мастерства дает возможность профессиональному росту и приобретению навыков воссоздания макомного искусства.

Вполне естественно, что устная форма бытования искусства *макомов* предполагает появление всевозможных вариантов, связанных с локальными чертами музыкальной культуры различных регионов страны. Именно вследствие этого формировались и бытовали целые школы и направления в исполнительском искусстве Шашмакома. Разнообразные этнические составляющие, характерные для отдельных регионов Таджикистана находят яркое отражение в стиле исполнения макомных традиций мастерами данных регионов.

В настоящее время в Таджикистане можно отчетливо выделить бухарский, худжандский и исфаринский стили исполнения макомов, при этом важно отметить, что примерно во второй половине прошлого столетия прочно сложились новые стилистические элементы в творчестве мастеров столицы Таджикистана – города Душанбе. Именно здесь в стенах Государственного комитета по телевидению и радиовещанию был образован ансамбль макомистов под руководством выдающихся мастеров – Фазлиддина Шахобова, Бобокула Файзуллаева и Шохназара Сахибова, которые к этому времени (за исключением Б. Файзуллаева) получили также и европейское музыкальное образование в Московской консерватории, став композиторами, но одновременно они продолжали оставаться знатоками и носителями древних музыкальных традиций таджикского народа. Здесь в Душанбе под руководством вышеназванных корифеев Шашмакома получила воспитание одна из самых выдающихся мастеров макомного искусства - Народная артистка Таджикистана Барно Исхакова.

Современный таджикский стиль исполнения макомов отличается подлинностью музыкального и поэтического текста, соблюдением классической манеры вокального исполнения (без излишних колебаний голоса и использования приемов «горлового пения»).

Худжандский стиль выделяется более строгой индивидуализацией манеры и исключительно сольным исполнением. Главными создателями и носителями данной школы можно назвать Содирхона Хофиза, Умара Хофиза и Максуджона Болтаева. Хотя и здесь, по примеру бухарской школы главным инструментом сопровождения при исполнении макомов является танбур, тем не менее такие современные мастера худжандской школы как Боймухаммад Ниёзов и Джурабек Набиев часто применяют и ансамблевые формы музыкального сопровождения и исполнения отрывков из Шашмакома.

На севере Таджикистана можно выделить еще одну стилистическую точку бытования макомов с самобытными чертами. Это прежде всего относится к творчеству одного из известных музыкантов конца прошлого века, мастера воспитавшего целое поколение молодых макомистов - Мирзокурбона Солиева. Будучи виртуозным гиджакистом и исполнителем на дутаре, этот талантливый музыкант собрал вокруг себя многих знатоков макомов в Исфаринском районе и организовал вполне профессиональный ансамбль макомистов, который функционирует по настоящее время.

Именно здесь, в Исфаринском районе еще в XIX в. сформировалось творчество одного из самых знаменитых мастеров макомного искусства, известного под псевдонимом Зебопари. До настоящего времени один из самых уникальных по красоте и эмоциональному воздействию отрывков из Шашмакома носит название «*Авджи Зебопари*» (по имени ее первого исполнителя).

Музыка Шашмакома, как уже было отмечено, является убедительным художественным образцом, в котором нашли отражение практически все аспекты социальной и духовной жизни таджикского народа. Грандиозные литературно-музыкальные поэмы (каждый отдельный маком можно характеризовать именно таким образом) вобрали в себе не только высокие эстетические приемы воспевания жизни, но и художественную оценку исторических событий, трудностей и горечи от бесконечных нашествий иноземных захватчиков.

В отдельных разделах Шашмакома, которые носят названия «*Гиря»* (букв. «плач») нашло отражение тематика социального неравенства прошедших эпох, сугубо человеческие эмоциональные переживания, а также своеобразные художественные формы выражения протеста. Подобные мотивы, как уже было сказано, всегда присутствовали в содержании таджикской классической поэзии, а, следовательно, они в музыке макомов нашли несколько иное образно-эмоциональное преломление.

В семантике Шашмакома как уникального памятника музыкальной культуры таджикского народа можно проследить многочисленные аспекты, касающиеся этнической общности таджиков, их нелегкой исторической судьбы. Каждый отрывок музыки Шашмакома - это яркий показатель особенности этногенеза народа.

Общеизвестно, что ладоинтонационные, формообразующие, мелодические и образно-эстетические компоненты цикла Шашмаком по праву считаются этнически значимыми, ибо в них ярко прослеживаются функционально аналогичные историческим временам событиям, подкрепленные историческими свидетельствами прямиком из содержания классической поэзии. В поэзии и в музыке таджикского народа (в том числе и в циклах Шашмакома) заложены уникальные художественно совершенные и уникальные по своему образно-эстетическому статусу приемы, которые во многом дополняют его генетический портрет.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абу Али Ибн Сино. Полный свод науки о музыке (раздел из «Китаб-уш-шифо») / Абу Али Ибн Сино. – Каир, 1956. – На арабском языке.
2. Бертельс, Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс // Избранные труды. – М.: Наука, 1960.
3. Гафуров, Б.Г. Таджики / Б.Г. Гафуров. – М., 1972.
4. Джами, Абдуррахман. Трактат о музыке / Абдуррахман Джами; перевод и комментарии А. Болдырева и В. Беляева. – Ташкент, 1960.
5. Джумаев, А.Б. Наджм ад-дин Кавкаби Бухари: поэт, музыкант, ученый XV–XVI вв. Жизнь и творчество (исследование и переводы) / А.Б. Джумаев. – Ташкент: Бактрия-пресс, 2016. – 320 с.

6. Джумаев, А.Б. Трактат о музыке Мухаммада Нишопури / А.Б. Джумаев // Общественные науки в Узбекистане. – 1984. – № 1. – С. 44–50.
7. Қайси Розӣ. Ал-муъҷам... – С. 83.
8. Миронов, Н.Н. Музыка таджиков / Н.Н. Миронов. – Сталинабад. 1932.
9. Муин, Мухаммад. Мазди Ясно ва адаб-е порси / Мухаммад Муин. – Тегеран, 1335.
10. Наршахӣ, Абубакр Муҳаммад. Таърихи Бухоро (История Бухары) / Абубакр Муҳаммад Наршахӣ. – Душанбе: Дониш, 1979.
11. Низомӣ, А. Таърихи мусиқии тоҷик / А. Низомӣ. – Душанбе, 2018. – С. 152.
12. Нурджанов, Н., Кароматов, Ф., Кабилова, Б. Музыкальное искусство Памира: в 5 т. / Н. Нурджанов, Ф. Кароматов, Б. Кабилова. – Душанбе, 2015.
13. Пугаченкова, Г., Ремпель, Л. Очерки искусства Средней Азии / Г. Пугаченкова, Л. Ремпель. – М., 1982.
14. Пугаченкова, Г.А. Искусство Бактрии эпохи Кушан / Г.А. Пугаченкова. – М., 1979.
15. Розенфельд, А.С. (мураттиб). Намунаҳои фолклори Дарвоз / А.С. Розенфельд. – Сталинобод, 1955.
16. Нафисӣ, Сайид. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ / Сайид Нафисӣ; тарҷума аз тоҷикӣ. – Душанбе, 2008.
17. Фараби, Абу Наср. Китоб-ал-мусики ал-кабир / Абу Наср Фараби. – Каир, 1968. – На арабском языке.

Сведения об авторе: Аслиддин Низамов – доктор искусствоведения, заведующий отделом искусствоведения Национальной академии наук Таджикистана**. Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, просп. Рудаки, 33. Тел.: +992 934031550, 907760678; E- mail: asnizamov@yandex.ru.

Дар бораи муаллиф: Аслиддин Низамов – доктори илмҳои санъатшиносӣ, мудири шуъбаи санъатшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33. Тел.: +992 934031550, 907760678; E- mail: asnizamov@yandex.ru.

About the author: Asliddin Nizamov – Doctor of Art History, Head of the Art Department of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address**: 33 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan 33. Phone: +992 934031550, 907760678; E-mail: asnizamov@yandex.ru.

ТДУ: 781.7(540):37.013.43

ҲАНИФА МАВЛОНОВА ВА РУШДИ МАКТАБИ САРОЯНДАГИИ АКАДЕМИИ ТОҶИК

Миралӣ Достизода

Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, и.в. профессори кафедраи сароядагии академӣ ва дирижёри хори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов.Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Аннотатсия. *Ин мақола ба яке аз проблемаи муҳимтарини замони муосир – арҷгузорӣ ва пос доштани ҳунармандоне бахшида шудааст, ки дар рушди санъати касбии мусиқии тоҷик саҳми арзанда гузоштаанд. Дар он паҳлӯҳои ноайёни фаъолияти эҷодӣ ва педагогии Ҳунарманди халқии Тоҷикистон Ҳанифа Мавлонова мавриди баррасӣ ва тавсиф қарор дода шудааст. Қайд мегардад, ки мавсуф яке аз поягузорони санъати мусиқии касбии тоҷик маҳсуб ёфта, дар жанри вокалӣ асарҳои калассикаи ҷаҳонӣ ва асарҳои композиторони тоҷикро дар сатҳи хеле баланд иҷро карда, аввалин поягузорони санъати вокалӣ дар Тоҷикистон ва яке аз аввалин заноне мебошанд, ки саҳми худро дар рушди санъати мусиқии касбии тоҷик гузоштаанд.*

Репертуари Ҳ. Мавлоноваро баррасӣ намуда, муаллифи мақола ба хулоса меояд, ки сароянда, махсусан ба шоҳасарҳои мусиқии ҷаҳонӣ, мисли партияҳои Татяна аз «Евгений Онегин», Лиза аз «Моткаи қарамашшоқ», Мария аз «Мазепа» - и П.И.Чайковский, «Аида» аз «Аида», Дездемона аз «Отелло», Леонора аз «Трубадур»- и Ҷ. Верди, Тоска аз «Тоска»- и Ҷ. Пуччини, Ярославна аз «Княз Игор» - и А.Бородин ва дигарон таваҷҷуҳ бештар карда, онҳоро бо рангу ҷилоҳои тоза, маҳорати ҳирфаии нақшофаринӣ, бо дарки амиқи хислатҳои қаҳрамонони ин асарҳо, ба тамошобинон манзур карда тавонистааст.

Калидвожаҳо: *Ҳанифа Мавлонова, санъати опера, овозхонии академӣ, театри опера ва балет, мактаби вокалӣ, иҷрокунандагӣ, мусиқии касбии тоҷик.*

ХАНИФА МАВЛЯНОВА И РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЫ АКАДЕМИЧЕСКОГО ВОКАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

Мирали Достизода

Народный артист Таджикистана, и.о. профессора кафедры академического пения и хорового дирижирования Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

Аннотация. *Данная сатья посвящена одной из важных проблем современности - возрождению, сохранению и поклонению деятелем искусства, которые внесли свой весомый вклад в развитие таджикского професссионального музыкального искусства. В ней рассматриваются*

некоторые стороны творческой детяельности Х. Мавлоновой, которые до настоящего времени не получили полного освещения.

Отмечается, что она является одним из основателей таджикского профессионального музыкального искусства, в жанре вокального искусства, ею исполнены произведения мировой классики, а также, произведения таджикских композиторв на высоком професиональном уровне. Тем самым, она является одной из женщин – основателей вокального искусства в Таджикистане и внесщей вклад в развитие профессионального музыкального искусства таджиков.

Рассмотрев репертуар Х. Мавлановой, автор статьи приходит к выводу, что певица уделяла особое внимание мировым музыкальным шедеврам, таким как партии Татьяны из «Евгения Онегина», Лизы из «Пиковой дамы», Марии из «Мазепы» П.И. Чайковского, Аиды из «Аиды», Дездемоны из «Отелло», Леоноры из «Трубадура» Дж. Верди, Тоски из «Тоски» Дж. Пуччини, Ярославны из «Князя Игоря» А. Бородина и другим, и смогла донести их до зрителей с новыми красками, профессиональным актерским мастерством и глубоким пониманием характеров героинь этих произведений.

Ключевые слова: *Ханифа Мавлонова, оперное искусство, академическое пение, театр оперы и балета, вокальная школа, исполнительство, таджикское профессиональное музыкальное искусство.*

HANIFA MAVLYANOVA AND THE DEVELOPMENT OF THE TAJIK SCHOOL OF ACADEMIC VOCAL PERFORMANCE

Mirali Dostizoda

People's Artist of Tajikistan, Acting Professor of the Department of Academic Singing and Choral Conducting at the Talabkhuja Sattorov National Conservatory of Tajikistan. Republic of Tajikistan, Dushanbe

Annotation. *This article is devoted to one of the most important issues of the modern era – the appreciation and preservation of the legacy of artists who have made a valuable contribution to the development of professional Tajik musical art. It examines and describes the less explored aspects of the creative and pedagogical activities of the People's Artist of Tajikistan, Hanifa Mavlonova. The article emphasizes that Hanifa Mavlonova is considered one of the founders of professional Tajik musical art. She performed masterpieces of world classical music and works by Tajik composers in the vocal genre at a highly professional level, becoming one of the pioneers of vocal art in Tajikistan and among the first women who significantly contributed to the development of professional Tajik music.*

Having analyzed H. Mavlonova's repertoire, the author concludes that the singer paid particular attention to masterpieces of world music, such as the roles of

Tatyana from Eugene Onegin, Lisa from The Queen of Spades, Maria from Mazeppa by P.I. Tchaikovsky, Aida from Aida, Desdemona from Otello, Leonora from Il Trovatore by G. Verdi, Tosca from Tosca by G. Puccini, Yaroslavna from Prince Igor by A. Borodin, and others. She successfully presented these roles to audiences with renewed artistic expression, professional mastery of performance, and a deep understanding of the characters' personalities.

Key words: *Hanifa Mavlonova, opera art, academic singing, opera and ballet theatre, vocal school, performance, Tajik professional musical art.*

Омӯзиши мероси фарҳанги мусиқии халқи тоҷик, интиқоли он ба насли нави эҷодкорону сарояндагон, баррасии асарҳои ҷаҳонгири онҳо, дар шароити ҳозира хеле мубрам ва муҳим буда, барои рушди санъати мусиқии касбии тоҷик аҳаммияти бузург дорад. Яке аз ин гуна нобиғагони санъати мусиқии академӣ ва поягузорони санъати академии сарояндагӣ, устод Ҳанифа Мавлонова мебошанд, ки нақши нотакрори хешро дар фарҳанги касбии мусиқии тоҷик гузоштаанд.

Таърихи фарҳанги мусиқии Тоҷикистон дар қарни гузашта гувоҳ аст, ки ҳанӯз аввали солҳои сиюми асри XX дар Ҷумҳурии Тоҷикистон санъати мусиқии касбии тоҷик, аз ҷумла санъати мусиқии академӣ бо ибтикори як зумра шахсиятҳои фарҳангӣ ва санъатдӯст поягузорӣ шуда, тадриҷан рушд ёфт ва дар арсаи собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷаҳон мавриди эътибор қарор гирифт. Боиси ифтихор аст, ки дар поягузорӣ ва рушди театр адибон ва устодони санъати асили мусиқии тоҷик М. Турсунзода, З. Шаҳидӣ, А. Деҳотӣ, М. Рабиев, Т. Фозилова, А. Азимова, А. Корох, Л. Кауфман. Е. Прокофев, П. Мирошниченко, Ғ. Валаматзода, С. Баласанян, А. Исломова, А. Протсенко, А Ленский, А. Муллоқандов, М Муъминов, А. Камолов, Л. Зоҳидова ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд. Бино бар ин, аз ҷиҳати илмӣ таҳқиқу омӯзиши ва таҳлилу баррасӣ намудани ташаккул ва рушди санъати мусиқӣ, фаъолияти эҷодии шахсиятҳои алоҳида, ки фарҳанги касбии тоҷикро ба ҷаҳониён муаррифӣ намудаанду мактабҳои хоссаи хешро таъсис додаанд, хеле мубрам ва дорои аҳаммияти бузург аст.

Ба вуҷуди нооромию ҷангу ҷидолҳо ва ҷабрҳои таърих, осору пайкори арзишманди наҷибзодагони миллати мо мавқеи хоссаи худро асрҳои аср маҳфуз намудаву ҷаҳониёнро маҳбут сохтаву боиси ифтихори мо меросбарону пайвандонашон гаштаанд. Ин гуна шахсиятҳо бо корнамоиҳои ҳунарӣ на танҳо саҳифаҳои зиндагии худро рангину хотирмон менамояд, балки бо эҷоду иҷро қалби инсонро бо суруду мусиқӣ мунаввар менамояд ва саҳифаҳои таърихии мусиқиро рангину пурнакҳат мегардонанд.

Аз саҳифагардонии таърихи санъати сарояндагии академии Тоҷикистон симоҳои азизу арҷманд, ба мисли Туҳфа Фозилова, Ҳанифа Мавлонова, Лутфӣ Кабирова, Мулук Баҳор, Шоиста Муллоҷонова, Раъно

Ғолибова, Фая Юнусова, Флора Ҳакимова, Зебо Аминова, Оятбегим Сабзалиева ва дигарон пеши назар меоянд, ки бо ҳаёти саҳнавӣ, нақши ҳунарӣ, мавқеи шаҳрвандӣ, меҳру муҳаббат, саҳнаориву маҳорати баланди касбӣ, бо ичрои суруду таронаҳои дилнишину фараҳзо, самимияту ихлоси беназирашон нисбати ҳамкасбону шогирдон ва даҳҳову даҳҳо сифатҳои неки инсонӣ ибратомӯзанд.

Ин ҷо тасмим гирифтам ва зарур шуморидам саҳифаҳои ҳунару эҷод ва зиндагиномаи Ҳунарпешаи мардумии Иттиҳоди Шуравӣ, профессор Мавлонова Ҳанифа Муҳиддиновнаро варақгардонӣ созам. Яке аз ҳамин гуна овозхононе, ки дар инкишофи санъати операи тоҷик саҳми бузург гузоштааст, Ҳунарпешаи мардумии ИҶШС, Артисти халқии Иттиҳоди Шуравӣ, сарояндаи нотакрор Ҳанифа Мавлонова маҳсуб меёбад. Ӯ бо овози марғуладор ва форами хеш тавонистааст асарҳои барҷастаи ватаниву ҷаҳониро дар сатҳи баланд ичро карда, аввалин поягузорони санъати вокалӣ дар Тоҷикистон ва яке аз аввлин заноне мебошанд, ки саҳми худро дар санъати мусиқии касбии тоҷик гузоштаанд.

Роҷеъ ба ҳаёту зиндагии ин олиҳаи ҳусн, овозхони номдор, омӯзгори меҳрубону мушфиқ, устоди устодони сарояндагии академӣ ва инсони накухисол, муҳаққиқи барӯманди мо Низом Нурҷонов ва рӯзноманигорони ватаниву хориҷӣ дар асарҳояшон ибрози назар намудаанд. Нақшҳову партияҳои ичрокардаи ин ҳунармандро аз нигоҳи таҳқиқ таҳлил кардаанд. Баҳои сазоворро низ лоиқ донистаанд [9, с. 71-72; с. 134].

Мо мекӯшем, ба таҳқиқи рисолати сарояндагии Ҳанифа Мавлонова аз доираи самтҳои гуногуни фаъолияти эҷодиву ичрокунандагӣ назар андозем. Аз такрори факту рақамҳои дар маводи чопшуда то ҳадде худдорӣ намуда, то ҷое талош менамоем, ки фактҳои то ҳол дарҷнашударо дарёфт ва манзур намоем. Умед бар он мебандем, ки барои такмилу чеҳракушоии ин ҳунарманди нотакрор ҳамкасбону муҳаққиқон дар оянда таваҷҷуҳ мекунанд ва ин нигоштаи моро такмилу пурра менамоянд.

Ҳадафи мақолаи мазкур таҳлил ва баррасии фаъолияти эҷодиву ичрокунандагии устоди саҳнаи тоҷик Ҳ. Мавлонова, муайян намудани хусусиятҳои нотакрори ин эҷодкори асил, аниқтар ошкор сохтан ва таҳлили фаъолияти эҷодиву педагогии профессори соҳа, нақши ӯ дар тарбияи мутахассисони ҷавони сарояндагии академӣ мебошад. Бо овардани намунаҳои хеле зиёд аз фаъолияти ичрокунандагии Ҳ. Мавлонова ва асарҳои олимон тоҷик муаллиф фикру назарҳои худро ба исбот расонидааст. Муаллиф асарҳои устодашро баррасӣ намуда, хотираҳои хешро ҷамъбаст кардааст. Заминаи назарии таҳқиқотро методи таҳлил ва синтез, баррасии бойгонии Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ, Кумитаи давлатии радио ва ТВ назди Ҳукумаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мушоҳидаҳои шахсӣ ташкил додаанд. Дар

рафти таҳлил аз унсурҳои таҳлилии санъатшиносӣ низ мақсаднок истифода бурда шудааст.

Шуруъ мекунем аз саҳифагардонии осори Ҳанифа Мавлонова дар риштаи иҷрои партияҳои вокалӣ дар операҳои композиторони тоҷику собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ва классикаи ҷаҳонӣ. Аввалин нақш дар ин ҷода партияи Маҳин аз операи «Тоҳир ва Зуҳро»- и А. Ленский мебошад. Сипас, ба ӯ муяссар гашта, ки партияҳои Татяна аз «Евгений Онегин», Лиза аз «Моткаи қарамашшоқ», Мария аз «Мазепа»- и П.И. Чайковский, «Аида» аз «Аида», Дездемона аз «Отелло», Леонора аз «Трубадур»- и Ҷ. Верди, Тоска аз «Тоска»- и Ҷ. Пуччини, Ярославна аз «Княз Игор»- и А. Бородин, Гулрӯ аз «Пӯлод ва Гулрӯ»- и Ш. Сайфиддинов, Малоҳат аз «Бозгашт»- и Ё. Сабзанов, Нисо аз «Бахтиёр ва Нисо»- и С. Баласанян, Сурма аз «Домоди номдор»- и С. Урбах, Маргарита аз «Фауст»- и Ш. Гуно, Сарвиноз аз «Арӯс» ва Хосият аз «Хосият»- и А. Ленский, Милитриса аз «Қиссаи Шоҳ Султон»- и Н. Римский-Корсаков, Недда аз «Ширикорон»- и Р. Леонковаллоро бо рангу ҷилоҳои тоза ба тоза, маҳорати ҳирфаии нақшофаринӣ, бо дарки амиқи хислатҳои қаҳрамонони ин асарҳо, ба тамошобинон манзур карда тавонистани ҳусну малоҳати персонажҳои гуногунхӯ, наҷобату самимияти бонуҳои ошиқ, хонумҳои қавиирода, ки барои ба мақсад расидан чи азобҳо мекашанду чи рӯзгореро паси сар менамоянду билохира дар бештари мавридҳо аз муҳаббати покашон дифоъ намудаву муваффақ мешаванд [12, с. 121- 122]; [6, с. 49-52]. Аз соли 1943 то 1983 рақс 40 соли умри бобаракати саҳнавиро устод Ҳанифа Мавлонова дар калонтарин боргоҳи ҳунари академии Тоҷикистон гузаштааст ва фаъолияти дурахшон дошт. Он кас бемуҳобот яке аз шахсонест ки заминаи рушди санъати вокалии Тоҷикистонро гузоштааст. Маҳз камолоти ҳунарии Ҳанифа Мавлонова, Аҳмад Бобоқулов, Лутфӣ Кабирова, Шоиста Муллоҷонова, Ҳоҷӣ Аҳмадов, Мулук Баҳор, Фая Юнусова, Флора Ҳакимова, Ҳалим Тоҳиров, Бурҳон Муҳаммадқулов, Низом Ҳамробоев, Оятбегим Сабзалиева дар рушди санъати вокалӣ ва ғановати репертуарии театр аз як ҷониб, заҳматҳои беандоза калони Ғаффор Валаматзода, Лутфӣ Зоҳидова, Муҳаммад Қобилов, Малика Собирова, Музаффар Бурҳонов, Сталина Азаматова, Қурбон ва Татяна Холовҳо, Ҳалима ва Валерий Алибойевҳо, Воҳид Ишонхоҷаев [9] дар болоравии мақоми театр ва эътибори хосса пайдо намудани санъати опера ва балети Тоҷикистон дар сатҳи Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷаҳони мутамаддин нақши муассир бозидааст. Ин неруи тавонои ҳунарӣ барои ба унвони театри академӣ сазовор гардидани Театри давлатии опера ва балети Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ саҳми хело назаррас ва бориз гузоштаанд.

Садои гирову шунаво, неруи қавии овозӣ, мавзуну хушоҳангии овоз, бо маҳорати баланд иҷро намудани нақшҳои лирикию фоҷеавӣ ва мазҳакавӣ дар операву опереттаҳо ба устод Ҳанифа Мавлонова имконият

фароҳам месозанд, дар муддати хело кӯтоҳ ба сатҳи як ҳунарманди тавоно бирасад. Яке аз вижаҳои ниҳоят муҳимми ҳунари сарояндагиашон дар он зоҳир мегардид, ки матнро хело буррову фасеҳ ва бо тамоми нозукиҳои образи шеърӣ дар қолаби мавзуну мафтункунандаи шеъру оҳанг бо касбияти воло месароиданд. Ин сарчашма аз он ҷост, ки устод Ҳанифа Мавлонова соҳиби овози сопранои лирикӣ-драмавӣ (сопранои лирикӣ - драмавӣ будани овозӣ ӯ ҳанӯз дар Энсиклопедияи советии тоҷик [16, с. 243]) қайд шудааст. Овози устод дорои диапозони мукаммал, лаҳни форам ва марғуладору танинандоз буд. Қайд кардан бамаврид аст, ки ин ҳунари воло ва истеъдоди камёфт дар шахси Ҳанифа Мавлонова боис ба касбияти эҷод ва иҷрои асарҳои бузург шуд. Аз нигоҳи мутахассисони санъати вокалии академӣ, «аксари партияҳои Мавлонова лирикӣ ва драмавии тунду тезанд» [15, с. 122].

Дар «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» (боб 2), доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор Низом Нурҷонов ҳунари вокалии Ҳ. Мавлоноваро чунин арзёбӣ намудааст: «Мавлонова таҷрибаи мактаби вокалии русро, ки дорои психологизми нозук буда, изтиробу ҳаяҷон ва дарду амали инсонро баён менамояд, омӯхта, дар заминаи анъанаҳои миллӣ образҳои хотирнишини психологии вокалию саҳнавӣ офаридааст» [15, с. 121-122].

Дар баробари фаъолияти хело пурсамар дар театр Ҳанифа Мавлонова дар раванди рушду равнақи ҳунари композитории Тоҷикистон ва оммавӣ гардонидану муваффақият пайдо намудани суруду таронаҳои оҳангсозони тоҷик дар миёни мардум саҳми назаррас гузоштаанд. Сурудҳои Зиёдуло Шаҳидӣ – «Бубин» (ғазали Ҳофизи Шерозӣ), «Шодии дил» (шеъри Б. Раҳимзода), «Кори сулҳ» (шеъри М. Аминзода), «Дар шаъни Дарвоз» (шеъри А. Деҳотӣ), «Як бӯса» (шеъри А. Лоҳутӣ), «Шаби маҳтоб» (шеъри М. Турсунзода), «Суруди Ватан» (шеъри Тӯробӣ), «Май ба май» (шеъри М. Раҳимӣ), «Диёрам Тоҷикистон» (шеъри М. Миршакар), Аъзам Камолов – «Даврони ман» (шеъри Ф. Ансорӣ), Шоҳназар Соҳибов – «Зулфи мушкин» (шеъри С. Айнӣ), «Дар водии заррини саҳроӣ» (шеъри А. Шукӯҳӣ), «Хуш набошад» (шеъри Хоҷа Ҳофиз), «Хуш омад» (шеъри Имло), «Баҳорон» (шеъри М. Фарҳат), Ф. Шаҳобов – «Суруди ман» (шеъри М. Турсунзода), А. Бободӯстов – «Нозам» (шеъри Ф. Ансорӣ)», М.Левиев – «Ҳусни ту» (шеъри Ҳ. Юсуфӣ) ва «Маҳбуби Ватан» (шеъри Б. Раҳимзода), Амон Ҳамдамов – «Зулфи мушкин» (шеъри С. Айнӣ), «Шоёни ҳаёт» (шеъри Ф. Ансорӣ), «Мавҷи ҷавонӣ» (шеъри А. Шукӯҳӣ), «Лутф фармоӣ» (шеъри А. Баҳорӣ), Фозил Солиев – дуэти «Меҳнат ва муҳаббат» (шеъри М. Аминзода), Сулаймон Юдаков – «Ёр» (шеъри А. Лоҳутӣ), «Васфи ёр» (шеъри М. Турсунзода) ва «Суруди бахт», Ҷ. Охунов – «Баҳори шӯрафзо» (шеъри М. Фарҳат), К. Мирмуллоев – «Муборак бод», Ш. Сайфиддинов – «Хуш омад» (шеъри Ҳ. Назаров), суруди халқии «Имрӯз»– и Ғармӣ дар

такмили Ш. Сайфиддинов бо ҳамовозии фортепиано (М. Муравин), Хайрулло Абдуллоев «Дида-дида» – бар шеъри Наобӣ, Ёқуб Сабзанов – «Норак муборак» (шеъри Б. Раҳимзода) ва «Тӯёна» (шеъри Ф. Ансорӣ), М. Баҳодуров – «Дилбари саҳроӣ» (шеъри Ҳ. Назаров ва Маҷид Ҳамидов), «Кӯйи ёр» ва ғайра намунаи беҳтарин ҳамкориҳои Ҳанифа Мавлонова бо композиторону шоирони давр маҳсуб меёбад [4]. Ин сурудҳо бо ҳамовозии ансамблу оркестри созҳои халқӣ, оркестри симфонӣ, фортепиано ва фортепианою триои созҳои аврупоӣ ичро ва дар хазинаи тиллоии радиои Тоҷикистон сабт гаштаву маҳфузанд.

Аз осори аз ҷониби Ҳанифа Мавлонова сабтшуда дар бойгонии радиои Тоҷикистон, ҳамчунин, арияву ариозаҳо ва порчаҳо аз спектаклҳои операвии Театри давлатии академии опера ва балети ба номи Садриддин Айнӣ нигоҳдорӣ мешаванд, ки зикри номгӯйи онҳоро ин ҷо зарур мешуморем, то ки хонандагони арҷманд ва донишҷӯёни таълимгоҳҳои соҳавӣ тавонанд аз омӯзиши онҳо ва шуниданашон баҳраманд гарданд. Сурудҳои Маҳин ва «Дар равон аст» аз «Тоҳир ва Зӯҳро», арияҳои Аида аз «Аида», Лауретта аз «Джанни Скикки», Лиза аз «Хонум Пик», Майсара ва Ойхон аз «Найрангҳои Майсара», Тоска ва Малт аз «Тоска», Костонеда, ариозаи Комде ва саҳнаи хоб аз «Комде ва Мадан» аз шумори онҳо буда, сабти пурраи радиоии операҳои «Бозгашт», «Комде ва Мадан», «Бахтиёр ва Нисо», «Пӯлод ва Гулрӯ» намунаҳои барҷастаи ҳунари Ҳанифа Мавлонова мебошанд. Асарҳои зикршуда бо ҳамовозии оркестри симфонии Театри давлатии опера ва балети Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ сабт шудаанд. Дар баробари ин, арияҳои Дездемона аз «Отелло», Чио-Чио Сан аз «Мадам Баттерфляй», Плач Ярославны ва ариозаи Ярославна аз «Княз Игор» бо ҳамовозии оркестри симфонии радиои Умумииттифоқ сабт шудаанд. Ҳанифа Мавлонова бо дирижёрҳои машҳури советӣ А.И. Климов, П.С. Мирошниченко, В.И. Чернов, Л.Я. Левин, Э.Д. Айропетянс, А. Камолов, А.С. Ленский, И. Абдуллоев, Г.И. Рисман, Д.Э. Долгат, И.Г. Чудновский, Е.М. Вигорский ва П. Баленко ҳамкорӣ кардааст [12] . Ӯ «бештар ба нақшҳои фоҷеавӣ майл дошта, андешаҳои руҳии инсонро амиқ ва бағоят барҷаста ифода карда тавонистааст» [10, с. 2017].

Ҳанифа Мавлонова дар ичрои якқаи сурудҳои халқии тоҷикии «Рубоиёти Ванҷ», «Овард» (ғазали А. Ҷомӣ, такмили Бровкин), «Ҷонон Ватан», «Дарвоз», «Ёд дорам», «Ёри ҷонона», «Оинаи ҳусн»- и Амирӣ ва «Эй сорбон»- и Саъдӣ, ба тариқи дуэт бо Нериё Аминов «Дубарга» ва бадеҳаи «Гулпарӣ», бо Рафоэл Толмасов «Акрамхон» низ хело муваффақ гаштааст. Ҳамчунин, барои ичро ва сабти сурудҳо аз силсилаҳои марворидии Шашмақом низ даст задааст. Ғазалҳои шоирони классик «Таронаи баёт»- и А. Ҷомӣ, «Ушшоқ»-и Зебуннисо, «Қӯшчинор»- и Тӯғрал, «Мустаҳзод» ва «Қашқарчаи савти калон»- и Ҳилолӣ маҳсули ин самти сарояндагии ӯ ба шумор мераванд [1].

Репертуари Ҳанифа Мавлонова хусусияти умумибашарӣ дошт [13]. Аз ҷониби ӯ сурудҳои халқии озарии «Бюл-бюл», армании «Ласточка», русии «Ноченка» такмили Голованов, узбекии «Тинчлик диёри»- и Дони Зокиров ба шеъри Каримов, «Узбек қизни овози»- и М. Левиев бар матни Мухтор, «Хона васлинг»- и Атоӣ, «Шаҳлога тушти», «Гулъузорам», украинии «Ой не свети месяченко» дар радиои Тоҷикистон иҷро ва сабт шудаанд [12]. Ҳамчунин дар хазинаи радиои умумииттифоқ ва телевизиону радиои ҳамсоякишвари мо Узбекистон низ аз осори иҷроии Ҳанифа Мавлонова сурудҳои зиёде маҳфузанд. Қаҳрамонони Ҳ. Мавлонова занҳои дилрабо, пурҳарорат ва ҳассос буда, баҳри ормонҳои олӣ мубориза мебаранд.

Ҳ. Мавлонова дар консертҳо, тавассути радио, телевизион мунтазам баромад намуда, «беҳтарин сурудҳои халқӣ, классикии тоҷик, асарҳои композиторони шуравӣ ва Ғарбро тарғиб мекард» [12, с. 217] ва ба ин восита мардумро ба тамаддуни аслӣ ва арзишҳои мусиқии ҷаҳонӣ ошно месохт.

Ҳамин тариқ, хулоса намудан мумкин аст, ки саҳми Ҳ. Мавлоноваро дар рушди санъати касби мусиқӣ дар самтҳои зерин арзёбӣ кардан мумкин аст: якум, рушди санъати вокалӣ (иҷрои асарҳои композиторони ватанию хориҷӣ) тавасути офаридани образҳо дар заминаи анъанаҳои миллӣ; дуввум, санъати касбии анъанавӣ (Шашмақом) ва сеюм, ба воситаи иҷрои сурудҳои такмиёфтаи халқӣ.

Ҳунарпешаҳои халқии Иттифоқи Шуравӣ Ҳанифа Мавлонова ва Аҳмад Бобоқулов, Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Бурҳон Муҳаммадқулов, Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Шамсӣ Низомов омӯзгорони соҳибтаҷрибаву варзида Хайрулло Латифов, Заррина Миршакар дар Донишкадаи давлатии санъати Тоҷикистон ба номи М. Турсунзода ба хотири бештар ҷалб намудани ҷавонони маҳаллӣ ба ҳунари овозхонии академӣ ҷаҳду талошҳои зиёде намудаанд. «Аз соли 1967 дотсент, баъдан профессор ва мудири кафедраи вокалӣ ва тайёрии операвии ДДСТ ба номи М. Турсунзода адои вазифа намудаанд» [10, с. 218].

Маҳз бо дастгирии онҳо дар марҳалаҳои гуногун ба олами санъати сарояндагии касбии мо соҳибҳунароне чун Бурҳон Муҳаммадқулов, Низом Ҳамробойев, Миралӣ Достизода, Акбар Мирраҷабов, Сайфулло Юсуфов, Содиқ Нуруллоев, Фахриддин Фазлиев, Қурбонмурод Зокиров, Ҷунайдулло Хоҷаев, Шарофат Усмонзода, Мария Мирзоева, Мунзифа Исоева, Манучеҳр Раҳмонов, Олег Харитонов ва даҳҳои дигар ворид гаштаву ҳаёти худро абадан бо ин навъи ҳунари олӣ пайвастаанд. Ҳар яке дар инкишофи санъати иҷроии вокалии касбӣ саҳми назаррас доранд. Нақш ва ҷойгоҳи муҳими Ҳанифа Мавлонова дар тарбияи т еъдоде аз сарояндагон, ба мисли Рима Милосердова, Галина Ичева, Тоҳира

Латифова, Мурод Ҷумъаев, Татяна Бутова, Абдуҷамил Раҳимов, Татяна Соколова ва даҳҳои дигар басо арзишманд аст.

Устодони зиндаёд, Ҳунарманди халқии Тоҷикистон профессор Бурҳон Муҳаммадқулов ва омӯзгори соҳибтаҷрибаву муваффақ, профессор Хайрулло Латипов ҳангоми дар қайди ҳаёт буданашон ва Ҳунармандони мардумии Тоҷикистон, профессорон Оятбегим Сабзалиева ва банда, Акбар Мирраҷабов ва Сайфулло Юсуфов (чанд муддат), Ҳунарпешаи шоистаи Тоҷикистон Содиқ Нуруллоев, овозхонони насли даврони соҳибистиқлолии кишвар Мунзифа Исоева, Манучеҳр Раҳмонзода, Шарофат Усмонзода дар айни замон аз ибтидои таъсиси Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов то ба имрӯз ибтикороти устодон Ҳанифа Мавлонова, Аҳмад Бобоқулов, Бурҳон Муҳаммадқулову Хайрулло Латиповро дар самти тарбияи насли ҷавони овозхонони академӣ идома дода истодаанд [2].

Банда бо Сайфулло Юсуфов аз шогирдони устод Ҳанифа Мавлонова ҳастем, ки бо иродати он кас дар пайроҳаҳои пурпеч ва гоҳе дар роҳи равони санъати овозхонии академӣ қадам монда, аз файзи мактаби ҳунарии ин устоди нотакрор шарафёб гардидаем. Дар пайравӣ ба устодон дар озмуну ҷашнвораҳои минтақавию байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ санъати вокалӣ иштирок намудаем. Аз баракати меҳрубониҳову заҳматҳояшон соҳибкасб шудаву обрӯю эътибор пайдо кардаем.

Устод Ҳанифа Мавлонова ҳамчун омӯзгор ҳам меҳрубону ҳам сахтгир буданд. Пеш аз оғози дарс ва пурсиши вазифаҳо аз шогирд аввал аз ҳолу аҳволи ӯ пурсон мешуданд. Нигоҳ мекарданд, ки ҳолати равонии шогирд чӣ гуна аст. Сер аст ё гурусна. Бо худ нону ҳасиб ва ё хӯрдание оварда, аввал шиками шогирдро сер кунонида, сипас ба дарс шуруъ мекарданд [3, с. 6]. Ин гуна дастгирии устод барои овохонони ҷавони мусиқии академӣ дар он давра хеле муҳим ва зарур буд.

Инак, Офаридгори олам ба мо тоҷикон нобиғаҳои бисёреро эҳдо кардааст. Аз ибтидо то кунун фарзона фарзандони ин миллати куҳанбунёду фарҳангсолор дар ғанӣ гардонидани ганҷинаи фарҳанги миллӣ ва арзишҳои умумибашарӣ нақши мондагор гузоштаанду асарҳои иҷрокардаи онҳо обрӯи санъати мусиқии академии тоҷикро баланд бардоштанд.

Ҳамин тариқ, дар **хулоса** бояд зикр кард, ки Ҳанифа Мавлонова:

- дар заминаи эҷодкориҳои онҳо санъати касбии вокалии тоҷик рушду нумуъ ёфта, он дар асраси байнамилалӣ муаррифӣ гардид. Ӯ соҳибҳунари ҷаҳонӣ буд;

- саҳми мавсуф дар тарғиб ва ошно сохтани миллат бо тамаддун аслӣ, анъанаҳои миллии мусиқӣ ва арзшҳои мусиқии ҷаҳонӣ бузург аст;

- аз ҷониби ӯ шоҳасарҳои ҷаҳонӣ дар заминаи хусусиятҳои хоси миллӣ иҷро шудаанд ва мактаби нави санъати сарояндагии операвӣ таъсис ва рушд ёфт;

- устод, соҳибмактаб буданд, мактаби тарбияи овозхонони касбии вокалиро таъсис ва дар ин замина даҳҳо шогирдонро дар жанри сарояндагии академӣ тарбия намудаанд, ки побарҷо будани мактаби устодии ӯ тасдиқ мекунад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Донишномаи Шашмақом. /Муаллифон: А. Абдурашидов, А. Раҷабов, Н. Ҳакимов, Ф. Азизӣ. – Душанбе, 2009. – 423 с.
2. Достизода, М. Даргоҳи ҳунар. //Душанбе. / М Достизода. – Душанбе. – 2021. – №8 – 9. – С. 12–20.
3. Достизода, М. Театри опера ва балети тоҷик: роҳи тайшуда ва рушди минбаъда / М. Достизода // Паёмномаи фарҳанг. – Душанбе – 2020. – №4. (52). – С. 85–94.
4. Композиторон ва мусиқишиносони Тоҷикистон. Маълумотнома. . Мураттибон: Ф.А. Азизӣ ва диг. – Душанбе, 2011. – 288 с.
5. Кохи созу сӯзи овоз. – Душанбе: Адиб, 2010. – 260 с.
6. Мороз, А. Государственный Таджикский ордена Ленина Театр оперы и балета имени С.Айни. – Сталинабад, 1957. – 61 с.
7. Музыкальная жизнь Таджикистана. Вып.1. . – Душанбе, 1974. – 173 с.
8. Музыкальная энциклопедия. . – М., 1976. –1102 с.
9. Нурджанов, Н.Х. Опера и балет Таджикистана. . /Нурджанов Н.Х. – Душанбе, 2010. – 424 с.
10. Обидпур, Ҷӯрахон. Луғатномаи тафсирии истилоҳоти мусиқӣ. Нашри дувум бо иловаҳо. / Ҷ. Обидпур. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 504 с.
11. Фазлиддин, Шаҳобов. Шиҳоби мусиқӣ. Ҷилди I. . /Мураттиб: док. илмҳои санъатшиносӣ Ф.А. Азизӣ. – Душанбе, 2006.
12. Феҳристи асарҳои дар хазинаи радиои Тоҷикистон маҳфуз буда.
13. Шарипов, Х. Ахтарон. . /Шарипов Х – Душанбе, 1986.
14. Шаҳидӣ, З. Мусиқӣ дар ҳаёти ман/Шаҳидӣ З. – Душанбе: Ирфон, 1986. –128 с.
15. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Иборат аз 3 ҷилд. – . Душанбе, 1989. – 559 с.
16. Энсиклопедияи советии тоҷик. Сарредаксияи илмии энсиклопедияи советии тоҷик.Ҷилди 4. . – Душанбе, 1983. – 634 с.

Дар бораи муаллиф: Миралӣ Достизода – Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон, и.в. профессори кафедраи сарояндагии академӣ ва дирижёрии хори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов.

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ш. Ҳусейзода, 155. Тел.: +992 918 24 84 08, E- mail: mirali58@mail.ru.

Сведения об авторе: Мирали Достизода – Народный артист Таджикистана, и. о. профессора кафедры академического пения и хорового дирижирования Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейзода, 155. Тел.: +992 918 24 84 08, E- mail: mirali 58@mail.ru.

About the author: Mirali Dostizoda – People's Artist of Tajikistan, acting Professor of the Department of Academic Singing And Choral Conducting at the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. **Address**: 155 Sh. Huseyzoda Street, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992 918 24 84 08, E-mail: mirali 58@mail.ru.

ТДУ: 78.072(575.3)

АЗ НАСЛ БА НАСЛ: РИСОЛАТИ МАКТАБҲОИ АВЛОДИИ МАҚОМХОНӢ ВА ФАЛАКХОНӢ

Лутфулло Шарифзода
номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти кафедраи забонҳо ва фанҳои гуманитарии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Аннотатсия. *Мақолаи мазкур ба таҳқиқи нақш ва рисолати мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ дар ҳифз, интиқол ва рушди мусиқии суннатии тоҷик бахшида шудааст. Дар меҳвари таҳқиқ масъалаи идомаи анъанаҳои иҷрокунандагӣ тавассути низоми «устод-шогирд», хусусиятҳои интиқоли донишҳои мусиқӣ дар муҳити авлодии ҳунарӣ ва аҳаммияти онҳо дар нигоҳдории ҳувияти услубии мактабҳои миллӣ қарор дорад. Дар мақола моҳияти педагогӣ ва фарҳангии низоми «устод-шогирд» баррасӣ гардида, фарқияти он аз шаклҳои умумии интиқоли иттилоот ва таълими назариявӣ муайян карда мешавад. Муаллиф бо такя ба маводи семинари илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, ки 29 сентябри соли 2026 дар Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов баргузор гардид, саҳми намояндагони мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхониро дар ҳифзи таҷрибаи иҷрокунандагӣ ва тарбияи насли нави ҳунармандон таҳлил менамояд. Диққати махсус ба хусусиятҳои услубӣ, усулҳои азхудкунии маҳорати овозхонӣ, нақши хотираи мусиқӣ ва таҷрибаи зиндаи устодон, инчунин робитаи мактабҳои суннатӣ бо муассисаҳои таҳсилоти касбии мусиқӣ равона шудааст. Дар натиҷаи таҳлил зарурати ҳуҷҷатгузории илмии таҷрибаи ҳунармандон, сабти намунаҳои нодири иҷроӣ, ташкили бойгониҳои аудиоӣ ва видеоӣ ва таҳияи маводи таълимии махсус асоснок карда мешавад. Хулоса мешавад, ки мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ на танҳо воситаи ҳифзи мероси таърихӣ, балки муҳити фаъоли ташаккули ҳувияти фарҳангӣ, рушди маҳорати касбӣ ва идомаи эҷодии мусиқии суннатии тоҷик мебошанд.*

Калидвожаҳо: *мусиқии суннатии тоҷик, мактабҳои авлодӣ, мақомхонӣ, фалакхонӣ, Шашмақом, Фалак, устод-шогирд, анъанаҳои иҷрокунандагӣ, мероси фарҳангии гайримоддӣ, таълими мусиқӣ.*

ИЗ ПОКОЛЕНИЯ В ПОКОЛЕНИЕ: МИССИЯ РОДОВЫХ ШКОЛ МАКОМНОГО ИСКУССТВА И ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА ФАЛАКА В СОХРАНЕНИИ И РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКИ

Лутфулло Шарифзода
кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры языков и гуманитарных наук Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

Аннотация. *Настоящая статья посвящена исследованию роли и миссии наследственных школ исполнения макома и фалака в сохранении, передаче и развитии таджикской традиционной музыки. В центре внимания находится преемственность исполнительских традиций посредством системы «устод-шогирд» (наставник-ученик), особенности передачи музыкальных знаний в среде родовых исполнительских традиций и их значение для сохранения стилистической идентичности национальных музыкальных школ. В статье рассматриваются педагогическая и культурная сущность системы «устод–шогирд», а также её отличия от общих форм передачи информации и теоретического обучения. Опираясь на материалы республиканского научно-практического семинара, состоявшегося 29 сентября 2026 года в Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова, автор анализирует вклад представителей наследственных школ исполнения макома и фалака в сохранение исполнительского опыта и воспитание нового поколения музыкантов. Особое внимание уделяется стилистическим особенностям, методам освоения вокального мастерства, роли музыкальной памяти и живого опыта наставников, а также взаимодействию традиционных школ с учреждениями профессионального музыкального образования. По результатам анализа обосновывается необходимость научной документации опыта исполнителей, аудио- и видеозаписи уникальных образцов исполнения, создания аудио- и видеоархивов и разработки специализированных учебных материалов. Делается вывод о том, что наследственных школы исполнения макома и фалака являются не только средством сохранения исторического наследия, но и активной средой формирования культурной идентичности, развития профессионального мастерства и творческой преемственности таджикской традиционной музыки.*

Ключевые слова: *таджикская традиционная музыка, родовые школы, исполнение макомов, исполнение фалака, Шашмаком, Фалак, система «устод–шогирд», исполнительские традиции, нематериальное культурное наследие, музыкальное образование.*

FROM GENERATION TO GENERATION: THE ROLE OF HEREDITARY SCHOOLS OF MAQOM AND FALAK PERFORMANCE IN PRESERVING AND DEVELOPING TAJIK TRADITIONAL MUSIC

Lutfullo Sharifzoda
Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor of the Department of Languages and Humanities, Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. Republic of Tajikistan, Dushanbe

Abstract. *This article examines the role and mission of hereditary schools of maqom and falak performance in preserving, transmitting, and developing Tajik traditional music. The study focuses on the continuity of performance traditions through the ustod–shogird (master–apprentice) system, the specific features of musical knowledge transmission within hereditary artistic communities, and their significance for preserving the stylistic identity of national musical schools. The article explores the pedagogical and cultural dimensions of the ustod–shogird system and distinguishes it from general forms of information transfer and theoretical instruction. Drawing on materials from the national scientific and practical seminar held on 29 September 2026 at the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov, the author analyzes the contribution of representatives of hereditary maqom and falak performance schools to preserving performance practices and educating a new generation of musicians. Particular attention is given to stylistic characteristics, methods of acquiring vocal skills, the role of musical memory and the living experience of masters, as well as the relationship between traditional schools and professional music education institutions. The analysis substantiates the need for systematic scholarly documentation of performers' experience, audio and video recording of rare performance examples, the establishment of audio and video archives, and the development of specialized educational materials. The article concludes that hereditary schools of maqom and falak performance serve not only as a means of preserving historical heritage but also as a dynamic environment for fostering cultural identity, developing professional musicianship, and ensuring the creative continuity of Tajik traditional music.*

Keywords: *Tajik traditional music, hereditary schools, maqom performance, falak performance, Shashmaqom, Falak, ustod–shogird system, performance traditions, intangible cultural heritage, music education.*

Мусиқии суннатии тоҷик ҳамчун яке аз муҳимтарин ҷузвҳои мероси фарҳанги миллӣ дар тули садсолаҳо тавассути низоми табиии интиқоли дониш ва таҷрибаи ҳунарӣ аз насл ба насл ҳифз гардидааст. Дар ин раванд мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ, инчунин мактаби «устод-шогирд» ҷойгоҳи хосса доранд. Ин мактабҳо на танҳо шаклҳои муайяни иҷрои мусиқиро нигоҳ медоранд, балки таҷрибаи таърихӣ, завқи эстетикӣ, ҷаҳонбинии ҳунарӣ ва вижагиҳои мусиқии миллии тоҷикиро ба наслҳои баъдӣ интиқол медиҳанд.

Аҳаммияти омӯзиши ин падида дар шароити муосир, пеш аз ҳама, бо зарурати ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ, тақвияти ҳувияти миллӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои идомаи табиии анъанаҳои мусиқӣ алоқаманд аст. Мувофиқи маълумоти Созмони Милали Муттаҳид оид ба масъалаҳои маориф, илм ва фарҳанг (ЮНЕСКО), Шашмақом соли 2008 ба Феҳристи намояндагии мероси фарҳангии ғайримоддии башарият ворид гардидааст. Фалак низ соли 2021 ба ҳамин феҳрист шомил шудааст. Дар ҳуҷҷатҳои ЮНЕСКО интиқоли анъанаи мусиқӣ аз устод ба шогирд ва дар муҳити оилавӣ яке аз омилҳои муҳимми идомаи ин мерос арзёбӣ мешавад [1; 2].

Дар таҳқиқ ва таҷрибаи муосири санъати мусиқии тоҷик масъалаи истилоҳ, вожа ва мафҳумҳои марбут ба анъанаҳои иҷрокунандагӣ ва таълимии мусиқии суннатӣ ҳамоно аз мавзуъҳои баҳсталаб ба шумор меравад. Хусусан, мафҳуми «устод-шогирд», ки дар таърихи ташаккул ва интиқоли донишҳои мусиқии миллӣ ҷойгоҳи меҳварӣ дорад, ниёз ба шарҳи дақиқи илмӣ ва муайян намудани моҳияти воқеии он дорад. Мусиқишиноси маъруф, доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор Фароғат Азизӣ зимни баррасии ин масъала таъкид менамояд: «...аслан, анъанаи устод-шогирд як ниҳоди омӯзишӣ аст, дар ин маврид ҳеҷ шакку шубҳае надорад. Аммо ин бештар як низоми таълим – «тадрис» (аз вожаи арабии «дарс») аст, на танҳо маълумот». Ба андешаи муҳаққиқ, мафҳуми «таълим» дар ин маврид нисбат ба мафҳуми умумии «маълумот» дақиқтар буда, ба маънои «дарс додан» ва «омӯзонидани» чизе ба таври муайян фаҳмида мешавад [3]. Аз ин нуктаи назар, низоми «устод-шогирд» на танҳо роҳи интиқоли маълумоти мусиқӣ, балки низоми махсуси омӯзиш, парвариш ва аз худ намудани малакаҳои касбии иҷрокунандагӣ мебошад.

Ин дидгоҳ барои дарки моҳияти мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ аҳаммияти хос дорад. Зеро дар чунин мактабҳо дониш ва таҷрибаи амалии мусиқӣ танҳо ба шакли иттилооти назариявӣ интиқол намеёбад, балки тавассути омӯзиши бевосита, мушоҳида, тақлид, машқи пайваста ва иртиботи устод бо шогирд аз як насл ба насли дигар мегузарад. Аз ин ҷиҳат, мактаби авлодии ҳунарӣ муҳити зиндаи ҳифзи хотираи мусиқӣ, услуби иҷро, завқи эстетикӣ ва арзишҳои ҳунарӣ ба ҳисоб меравад. Маҳз ҳамин масъала – ҷойгоҳи низоми «устод-шогирд» ва нақши мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ дар ҳифзу рушди мероси мусиқии тоҷик – дар меҳвари семинари илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ қарор гирифт, ки 29 сентябри соли 2026 дар Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов дар мавзуи ***«Вазъи мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ дар Тоҷикистон: таҳқиқ, ҳифз ва рушди анъанаҳои иҷрокунандагӣ»*** баргузор гардид.

Семинар бо дастгирии Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи татбиқи «Барномаи давлатии рушди санъати Шашмақом, Фалак ва мактаби суннатии «устод-шогирд» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои

солҳои 2024-2028» барпо гардида, ба яке аз масъалаҳои муҳимми мусиқишиносии муосири тоҷик – омӯзиш ва ҳифзи мактабҳои авлодии ҳунарӣ – бахшида шуд.

Аҳаммияти асосии чунин ҳамоиш дар он ифода меёбад, ки мактабҳои авлодии мусиқӣ падидаи танҳо таърихӣ набуда, балки қисми зиндаи фарҳанги миллӣ мебошанд. Таҷрибаи устодон, тарзи овозхонӣ, услуби оҳангсозӣ ва иҷрои асарҳо, хусусиятҳои маҳаллии иҷро, усули интиқоли дониш ба шогирдон ва муносибати байни устоду шогирд маҷмуи донишҳои нодиреро ташкил медиҳанд, ки на ҳамеша тавассути сарчашмаҳои хаттӣ, тавассути хатти мусиқӣ ба таври комил сабт мешаванд. Аз ин рӯ, омӯзиши таҷрибаи зиндаи намояндагони мактабҳои авлодӣ яке аз вазифаҳои муҳимми мусиқишиносии муосир маҳсуб меёбад.

Дар оғози семинар муовини вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои таърих Бобозода Фаридун Толиб оид ба аҳаммияти ҳифз ва рушди анъанаҳои мусиқии миллӣ ва нақши муассисаҳои фарҳангӣ дар идомаи суннатҳои ҳунарии тоҷик андешаҳояшро баён намуд. Ректори Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов, номзади илмҳои санъатшиносӣ Давлатзода Баҳодур Давлат низ масъалаҳои фаъолияти илмӣ, таълимӣ ва фарҳангии муассиса ва зарурати таҳқиқи мероси мусиқии суннатиро таъкид кард.

Бахши илмии семинар бо маърузаҳои илмӣ идома ёфт. Номзади илмҳои санъатшиносӣ, профессори кафедраи таърих, назария ва методикаи таълими мусиқии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Ғафуров Султоналӣ Худойбердиев дар мавзуи «***Анъанаҳои устод-шогирд дар мактабҳои авлодӣ ва падидаи он дар рушди мусиқии суннатии тоҷик»*** масъалаи ҷойгоҳи низоми «устод-шогирд»-ро дар интиқоли дониш, малака ва таҷрибаи иҷрокунандагӣ аз як насл ба насли дигар мавриди таҳлил қарор дод. Ин низом дар фарҳанги мусиқии тоҷик танҳо усули таълим набуда, балки механизми муҳимми ҳифзи ҳувияти услубӣ ва идомаи пайвандии таърихии мактабҳои ҳунарӣ мебошад.

Дар ин замина, мактабҳои авлодиро метавон ҳамчун муҳити махсуси ташаккули ҳунармандӣ арзёбӣ намуд. Дар чунин муҳит шогирд на танҳо матни асар ё тарзи иҷрои онро меомӯзад, балки тавассути мушоҳида ва таҷрибаи мустақим нозукиҳои овозхонӣ, тарзи баёни мусиқӣ, муносибат ба матни шеърӣ ва дигар унсурҳои услубиро аз худ мекунад. Аз ин ҷиҳат, таҷрибаи авлодии ҳунарӣ яке аз шаклҳои муассири нигоҳдории мероси ғайримоддии мусиқӣ ба шумор меравад.

Масъалаи идомаи анъанаи Фалак дар шароити муосир дар маърузаи декани факултети мусиқии суннатии тоҷик Манучеҳр Бурҳонов ***«Саҳми мактабҳои авлодӣ дар ҳифз ва рушди падидаи Фалак ва насли фалакхонони давраи Истиқлоли давлатӣ»*** баррасӣ гардид. Дар он нақши мактабҳои авлодии фалакхонӣ дар тарбияи насли нави ҳунармандон ва таҳаввули

анъанаҳои фалакхонӣ дар давраи Истиқлоли давлатӣ мавриди таҳлил қарор гирифт.

Фалак ҳамчун яке аз падидаҳои муҳимми мусиқии суннатии тоҷик дорои хусусиятҳои хоси мусиқӣ, услубӣ ва иҷрокунандагӣ мебошад. Идомаи он дар замони муосир аз як тараф ба ҳифзи шаклу услубҳои суннатӣ ва аз ҷониби дигар ба мутобиқшавии он ба талаботи нави саҳнавӣ ва таълимӣ вобаста аст. ЮНЕСКО Фалакро соли 2021 ба Феҳристи намояндагии мероси фарҳангии ғайримоддии башарият ворид намуда, таъкид кардааст, ки анъанаи мазкур дар оилаҳо ва тавассути низомҳои таълими расмӣ аз як насл ба насли дигар интиқол меёбад [2]. Ин ҳолат аҳаммияти мактабҳои авлодиро дар ҳифзи анъанаи фалакхонӣ тасдиқ менамояд. Аз ин рӯ, вазифаи муҳимми муассисаҳои таълимӣ ва илмӣ дар он аст, ки дар раванди омӯзиш ҳам моҳияти суннатӣ ва ҳам имкониятҳои рушди эҷодии ин жанр ба назар гирифта шавад.

Ҷанбаи муҳимми семинарро бахши музокира ташкил дод, ки дар он намояндагони бевоситаи мактабҳои авлодии ҳунарӣ иштирок намуданд. Ҳофизи халқии Тоҷикистон, профессор Файзалӣ Ҳасан таҷрибаи бисёрсолаи худро дар соҳаи фалакхонӣ ва фаъолияти омӯзгорӣ баён намуда, аҳаммияти тарбияи насли ҷавони фалакхононро таъкид кард. Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Ҷӯрабек Набиев бошад, таҷрибаи чандинсолаи худро дар соҳаи Шашмақом ва фаъолияти эҷодиву омӯзишӣ баён намуд. Намояндаи мактаби авлодии фалакхонии Лутфишоевҳо Қодир Лутфишоев низ масъалаҳои идомаи суннати фалакхонӣ ва таҷрибаи ин мактаби ҳунариро муаррифӣ кард.

Иштироки чунин устодон дар муҳокимаҳо аҳаммияти махсус дорад, зеро омӯзиши мероси мусиқӣ танҳо тавассути таҳлили асарҳо ё сарчашмаҳои хаттӣ маҳдуд шуда наметавонад. Хотираи ҳунарӣ, таҷрибаи иҷрокунандагӣ, усули таълим ва муносибати устод ба шогирд аз ҷумлаи сарчашмаҳои зиндаи таҳқиқ мебошанд. Сабти илмии ин таҷрибаҳо метавонад барои таҳияи корҳои илмӣ, маҷмуаҳои мусиқӣ, маводи таълимӣ ва бойгонии аудиоӣ заминаи муҳим фароҳам оварад.

Доктори илмҳои санъатшиносӣ, профессор Фароғат Азизӣ дар музокира зарурати таҳқиқи амиқи таърихи ташаккул, вижагиҳои мусиқӣ ва хусусиятҳои иҷрокунандагии ҳар як мактаби ҳунариро таъкид намуд. Ба андешаи ӯ, ҷамъоварӣ ва омӯзиши мероси устодони гузашта, сабти намунаҳои нодири иҷроӣ ва ташкили заминаи ягонаи илмӣ барои нигоҳдории ин мерос аз самтҳои муҳимми фаъолияти минбаъдаи муҳаққиқон мебошанд.

Аз нуқтаи назари методологӣ, чунин пешниҳодҳо аҳаммияти хос доранд. Зеро барои таҳқиқи воқеии мактабҳои авлодии мусиқӣ бояд муносибати байнисоҳавӣ ба роҳ монда шавад: мусиқишиносӣ, таърих, мардумшиносӣ, педагогика ва технологияҳои муосири сабту ҳифзи мероси фарҳангӣ метавонанд дар як низоми ягона ба ҳам пайванд ёбанд. Танҳо

дар чунин сурат имкони таҳияи тасвири мукаммали таърих ва вазъи имрӯзаи мактабҳои мақомхонӣ ва фалакхонӣ фароҳам меояд.

Яке аз масъалаҳои муҳимми дигар таҳкими робитаи мактабҳои авлодии ҳунарӣ бо муассисаҳои таҳсилоти касбии мусиқӣ мебошад. Консерваторияи миллӣ ҳамчун муассисаи олии таълимӣ ва илмӣ метавонад дар ин раванд нақши пайванддиҳандаро иҷро намояд: таҷрибаи устодони соҳибмактаб бояд ба раванди таълим ворид гардида, барои шогирдони ҷавон имкони омӯзиши мустақими услуб ва усули иҷро аз устодони соҳибтаҷриба бештар фароҳам оварда шавад.

Идомаи мантиқии бахши илмии семинар дар барномаи консертии намояндагони мактабҳои авлодии фалакхонӣ ва мақомхонӣ таҷассум ёфт. Барномаи вижаи консертӣ нимаи дувуми рӯз дар толори калони Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов баргузор гардида, дар он намояндагони се мактаби маъруфи ҳунарӣ – мактаби авлодии фалакхонии устод Файзалӣ Ҳасан (*ҳунармандон*: устод ***Файзалӣ Ҳасан*** бо ***Сулаймони Файзалӣ*** *ва* ***Ҷовидони Ҳасанзод***), мактаби авлодии мақомхонии устод Ҷӯрабек Набиев (*ҳунармандон*: устод ***Ҷӯрабек Набиев*** *бо* ***Шавкат Набиев*** *ва* ***Шуҳрат Набиев***) ва мактаби авлодии фалакхонии Давлатшо Лутфишоев (*ҳунармандон*: ***Қодир Лутфишоев, Фурқат Алибеков, Зокир Акрамшоев, Боронӣ Бороние***в) – ҳунарнамоӣ намуданд. Дар иҷрои онҳо намунаҳое аз эҷодиёти устодон, асарҳои фалакӣ ва намунаҳои Шашмақом пешкаши ҳозирин гардиданд. Ҳунарнамоии се мактаби авлодии ҳунарӣ аз минтақаҳои таърихии Кӯлоб, Хуҷанд ва Бадахшон, дар маҷмуъ, гуногунрангии жанрӣ ва услубии мусиқии суннатии тоҷикро бозтоб намуда, имкониятҳои васеи ифодаи мусиқӣ-бадеии Фалак ва Шашмақомро дар шаклҳои гуногуни иҷроӣ муаррифӣ кард. Дар ҳамбастагии ин ду падидаи бузурги мусиқии тоҷик – Фалак бо ҷаҳонбинӣ, руҳия ва хусусиятҳои хоси жанрии худ ва Шашмақом бо низоми мукаммали мақомӣ ва шаклу навъҳои гуногуни овозию созӣ – ғановат, рангорангии жанрӣ ва хусусиятҳои услубии мусиқии суннатии тоҷик ба таври возеҳ таҷассум ёфт.

Барномаи консертӣ аз нигоҳи илмӣ низ аҳаммияти муҳим дошта, имконият фароҳам овард, ки масъалаҳои дар бахши назариявии семинар баррасишуда дар шакли иҷрои зиндаи мактабҳои авлодии ҳунарӣ мушоҳида ва дарк карда шаванд. Зеро омӯзиши мактабҳои авлодии ҳунарӣ танҳо бо таҳлили сарчашмаҳои хаттӣ ва назариявӣ маҳдуд намешавад ва омӯзиши услуби овозхонӣ, вижагиҳои иҷроӣ, муносибати устод ва шогирд ва роҳҳои интиқоли таҷриба дар муҳити воқеии ҳунарӣ аҳаммияти хос дорад. Дар анҷоми барномаи консертӣ ба Ҳунарпешаи халқии Тоҷикистон Ҷӯрабек Набиев барои саҳми арзанда дар рушди Шашмақом, тарбияи насли ҷавон ва ҳифзу идомаи анъанаҳои мусиқии суннатӣ унвони «Профессори фахрии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов» тақдим гардид. Ҳамчунин ба маърузачиён, устодон, ҳунармандон, намояндагони мактабҳои авлодии ҳунарӣ ва дигар

иштирокчиёни семинар барои иштироки фаъол сертификатҳо тақдим шуданд. Ҳамин тариқ, барномаи консертӣ ҳамчун бахши амалии семинар робитаи ногусастании илм, таълим ва таҷрибаи зиндаи ҳунариро бозгӯ намуда, нақши мактабҳои авлодиро дар ҳифз ва идомаи мероси мусиқии суннатии тоҷик бори дигар хотирнишон кард.

Ҳамин тавр, семинари илмӣ-амалӣ нишон дод, ки масъалаи мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ аз доираи як мавзуи маҳдуди мусиқишиносӣ берун буда, ба масъалаҳои ҳифзи мероси фарҳангии ғайримоддӣ, идомаи ҳувияти миллӣ ва рушди низоми муосири таълими мусиқӣ иртиботи мустақим дорад. Ҳифзи ин мактабҳо танҳо маънои нигоҳ доштани намунаҳои гузаштаву суннатҳои куҳанро надорад; он пеш аз ҳама фароҳам овардани шароит барои идомаи табиии анъана дар муҳити нави иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Дар ин замина, вазифаи муҳаққиқон, муассисаҳои фарҳангӣ ва таълимӣ аз омӯзиши ҳамаҷонибаи мактабҳои авлодӣ, ҳуҷҷатгузории таҷрибаи устодон, сабти намунаҳои нодири иҷрокунандагӣ, таҳияи маводи илмӣ ва таълимӣ ва ба роҳ мондани ҳамкории мунтазам миёни илм ва таҷрибаи саҳнавӣ иборат аст. Ҳамзамон, ҷалби ҷавонон ба ин раванд шарти муҳимми идомаи суннат ба ҳисоб меравад.

Баргузории семинари мазкур бори дигар собит намуд, ки дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳифзи мусиқии суннатӣ танҳо тавассути нигоҳдории шаклҳои мавҷуда имконпазир нест. Барои зинда нигоҳ доштани мерос бояд онро омӯхт, ҳифз кард, ба низоми таълим ворид намуд ва барои интиқоли таҷрибаи устод ба насли нав шароити мусоид фароҳам овард. Мактабҳои авлодии мақомхонӣ ва фалакхонӣ дар ин раванд на танҳо ҳамчун мероси гузашта, балки ҳамчун падидаи зинда ва дорои имкониятҳои рушди минбаъдаи фарҳанги мусиқии тоҷик арзиши муҳим доранд.

Аз ин рӯ, семинари илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ дар Консерваторияи миллии Тоҷикистонро метавон як қадами муҳим дар самти густариши муколама миёни илм, таълим ва таҷрибаи иҷрокунандагӣ арзёбӣ намуд. Идомаи чунин ҳамоишҳо, таҳкими робитаи муассисаҳои илмию таълимӣ бо устодони мактабҳои авлодии ҳунарӣ ва татбиқи пешниҳодҳои илмии баёнгардида метавонанд барои ҳифзи устувор ва рушди минбаъдаи анъанаҳои мақомхонӣ ва фалакхонӣ заминаи муассир фароҳам оваранд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. UNESCO. Shashmaqom Music. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. 2008. URL: https://ich.unesco.org/en/RL/shashmaqom-music-00089 (санаи мурочиат: 05.10.2026).
2. UNESCO. Falak. Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. 2021. URL: https://ich.unesco.org/en/RL/falak-01725 (санаи мурочиат: 05.10.2026).

3. Азизи Ф. А. К вопросу о логике макомной композиции // Проблемы музыкальной науки. 2019. № 2. С. 63–75. DOI: https://doi.org/10.17674/1997-0854.2019.2.063-075 .
4. UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. Paris, 2003. URL: https://ich.unesco.org/en/convention (санаи мурочиат: 05.10.2026).
5. UNESCO. Safeguarding Shashmaqom, the Classical Music of Central Asia. Intangible Cultural Heritage. URL: https://ich.unesco.org/en/projects /safeguarding-shashmaqom-the-classical-music-of-central-asia-00017 (санаи мурочиат: 05.10.2026).
6. UNESCO. Decision of the Intergovernmental Committee: 16.COM 8.B.41. 2021. URL: https://ich.unesco.org/en/decisions/16.COM/8.B.41 (санаи мурочиат: 05.10.2026).
7. UNESCO. Decision of the Intergovernmental Committee: 12.COM 11.b.32. 2017. URL: https://ich.unesco.org/en/Decisions/12.com/11.b.32 (санаи мурочиат: 05.10.2026).
8. UNESCO. Preservation and Safeguarding of Cultural Heritage in Bukhara. 2023. URL: https://www.unesco.org/en/articles/preservation-and-safeguarding-cultural-heritage-bukhara (санаи мурочиат: 05.10.2026).
9. Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон. Барномаи давлатии рушди санъати Шашмақом, Фалак ва мактаби суннатии «устод-шогирд» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2024–2028. Душанбе, 2024 https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=146556.

Дар бораи муаллиф: Шарифзода Лутфулло Абдулло – номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти кафедраи забонҳои Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода-155; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru**; Тел.:** +992-98-586-86-46 .

Об авторе: Шарифзода Лутфулло Абдулло – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры языков Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ш. Хусейнзода-155; **Электронная почта:** sharifzodal@mail.ru; Телефон: +992-98-586-86-46.

About the author: Sharifzoda Lutfullo Abdullo – Candidate of Philological sciences, Acting Associate Professor of the Department of Languages and Humanities of the Tajik National Conservatory named after Talabhuja Sattorov. **Address:** 155 Sh. Huseyzoda Street, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992-98-586-86-46; **E-mail:** sharifzodal@mail.ru.

ТДУ: 78.072(575.3)

АНЪАНАИ «УСТОД-ШОГИРД» ДАР НИЗОМИ ОМӮЗИШИ «ШАШМАҚОМ»: ТАҲЛИЛИ ТАҶРИБАИ ИҶРОКУНАНДАГӢ ВА ПЕДАГОГИИ БОЙМУҲАММАД НИЁЗОВ

Мастона Эргашева
и.в. профессори кафедраи сарояндагии анъанавии
Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов.
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Аннотатсия. *Дар мақола масъалаи анъанаи устод-шогирд дар ташаккул ва идомаи мактаби иҷрокунандагии «Шашмақом»-и тоҷик дар нимаи дуюми асри XX баррасӣ мешавад. Ҳадафи асосии таҳқиқ муайян намудани хусусиятҳои методикаи омӯзгории Ҳунарманди халқии Тоҷикистон Боймуҳаммад Ниёзов ва нақши ӯ дар ташаккули маҳорати касбии сарояндагони мақом мебошад. Манбаи асосии таҳқиқ хотироти муаллиф ҳамчун шогирди бевоситаи Боймуҳаммад Ниёзов буда, дар баробари он аз адабиёти мусиқишиносӣ, маводи иттилоотӣ оид ба таърихи ансамбли «Шашмақом» ва маълумоти марбут ба сабтҳои фонди Радиои Тоҷикистон истифода шудааст.*

Дар мақола усулҳои омӯзиши шифоҳӣ, такрори пайваста, азхудкунии матн ва оҳанг, ташаккули малакаҳои нафасгирӣ ва талаффуз, муносибати маъноии сароянда ба матни шеърӣ, инчунин ҳамкории вокал ва соз мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Муайян гардид, ки фаъолияти омӯзгории Б. Ниёзов дар шароити ансамбли касбӣ шакли мутобиқшудаи анъанаи суннатии устод-шогирд буда, таълими инфиродӣ бо машқҳои дастҷамъона, фаъолияти саҳнавӣ ва сабти садоӣ пайваст мегардид.

Мақола ҳамчунин аҳаммияти сабтҳои Радиои Тоҷикистонро ҳамчун манбаи мусиқишиносӣ ва воситаи ҳифзи хотираи иҷрокунандагии «Шашмақом» баррасӣ мекунад. Дар натиҷа собит мегардад, ки мактаби устод-шогирд дар нимаи дуюми асри XX, бо вуҷуди тағйироти институтсионалии ҳаёти фарҳангӣ, ҳамчун механизми муҳими интиқоли дониш, услуб ва арзишҳои эстетикии «Шашмақом» боқӣ мондааст.

Калидвожаҳо: *«Шашмақом», устод-шогирд, Боймуҳаммад Ниёзов, Мастона Эргашева, мақомхонӣ, мактаби иҷрокунандагӣ, ансамбли «Шашмақом», таълими шифоҳӣ, сабти садоӣ, Радиои Тоҷикистон, мусиқии классикии тоҷик.*

ТРАДИЦИЯ «УСТОД-ШОГИРД» В СИСТЕМЕ ОБУЧЕНИЯ «ШАШМАКОМУ»: АНАЛИЗ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОГО И ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОПЫТА БОЙМУХАММАДА НИЁЗОВА

Мастона Эргашева
и.о. профессора кафедры традиционного пения Таджкской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

В статье рассматривается проблема традиции «учитель – ученик» в формировании и преемственности таджикской исполнительской школы Шашмакома во второй половине XX века. Основной целью исследования является выявление особенностей педагогической методики Народного артиста Таджикистана Боймухаммада Ниёзова и определение ее роли в формировании профессионального мастерства исполнителей макома. Основным источником исследования являются устные воспоминания Народной артистки Таджикистана Мастоны Эргашевой, непосредственно обучавшейся у Боймухаммада Ниёзова. Наряду с этим использованы музыковедческая литература, информационные материалы по истории ансамбля «Шашмакома», а также сведения, связанные с аудиозаписями из фонда Радио Таджикистана.

В статье анализируются методы устного обучения, систематического повторения, освоения поэтического текста и мелодии, формирования навыков дыхания и дикции, смыслового отношения исполнителя к поэтическому тексту, а также особенности взаимодействия вокалиста и инструменталистов. Установлено, что педагогическая деятельность Б. Ниёзова в условиях профессионального ансамбля представляла собой адаптированную форму традиционной системы «учитель – ученик», в рамках которой индивидуальное обучение сочеталось с коллективными репетициями, сценической практикой и звукозаписью.

Особое внимание уделяется значению аудиозаписей Радио Таджикистана как музыковедческого источника и средства сохранения исполнительской памяти «Шашмакома». Результаты исследования свидетельствуют о том, что во второй половине XX века школа «учитель – ученик», несмотря на происходившие институциональные изменения в культурной сфере, продолжала функционировать как важнейший механизм передачи знаний, исполнительского стиля и эстетических ценностей «Шашмакома».

Ключевые слова: *«Шашмаком», учитель и ученик, Боймуҳаммад Ниёзов, Мастона Эргашева, макомное исполнительство, исполнительская школа, ансамбль «Шашмаком», устное обучение, звукозапись, Радио Таджикистана, таджикская классическая музыка.*

THE «USTOD-SHOGIRD» TRADITION IN THE «SHASHMAQOM» TRAINING SYSTEM: AN ANALYSIS OF BOYMUKHAMMAD NIYOZOV'S PERFORMANCE AND PEDAGOGICAL EXPERIENCE

Mastona Ergasheva
Acting Professor at the Department of Traditional Singing, the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. Republic of Tajikistan, Dushanbe

This article examines the master-disciple tradition in the formation and continuity of the Tajik «Shashmaqom» performance school during the second half of the twentieth century. The primary aim of the study is to identify the specific features of the pedagogical methodology of Boymuhammad Niyozov, People's Artist of Tajikistan, and to determine its role in developing the professional skills of Shashmaqom performers. The principal source of the study consists of the oral recollections of Mastona Ergasheva, People's Artist of Tajikistan and a direct disciple of Boymuhammad Niyozov. The study also draws upon musicological literature, informational materials concerning the history of the Shashmaqom ensemble, and materials related to audio recordings preserved in the archives of Tajikistan Radio.

The article analyzes the methods of oral instruction and systematic repetition, the acquisition of poetic texts and melodies, the development of breathing and diction skills, the performer's semantic engagement with the poetic text, and the interaction between vocalists and instrumentalists. The study demonstrates that Niyozov's pedagogical practice within a professional ensemble represented an adapted form of the traditional master–disciple system, in which individual instruction was combined with collective rehearsals, stage practice, and sound recording.

Particular attention is given to the significance of Tajikistan Radio recordings as musicological sources and as a means of preserving the performance memory of Shashmaqom. The findings demonstrate that, despite the institutional transformations that took place in the cultural sphere during the second half of the twentieth century, the master–disciple tradition continued to function as an important mechanism for transmitting knowledge, performance styles, and the aesthetic values of Shashmaqom.

Keywords: *«Shashmaqom», master and disciple, Boymuhammad Niyozov, Mastona Ergasheva, maqom performance, performance school, «Shashmaqom» ensemble, oral instruction, sound recording, Tajikistan Radio, Tajik classical music.*

ПЕШГУФТОР

«Шашмақом» яке аз падидаҳои барҷастаи мусиқии классикии тоҷик буда, дар тули асрҳо тавассути муносибати зиндаи устод ва шогирд ҳифз ва интиқол ёфтааст. Системаи шашгонаи мақомҳо – «Бузург», «Рост», «Наво», «Дугоҳ», «Сегоҳ» ва «Ироқ» – дорои сохтори мураккаби созӣ ва овозӣ буда,

аз иҷрокунанда на танҳо маҳорати техникии баланд, балки дарки амиқи хусусиятҳои ладӣ, усулӣ, мелодӣ ва шеъриро талаб менамояд [1; с. 2].

Хусусияти асосии анъанаи суннатии мақом дар он аст ки қисми зиёди донишҳои иҷрокунандагӣ дар шакли шифоҳӣ аз насл ба насл мегузаранд. Ин донишҳо танҳо ба матни нота ё шеър маҳдуд намешаванд. Тарзи талаффуз, ҷойи нафас, ороиши овоз, хусусияти оҳанг (интонатсия), муносибати сароянда ба матн, тарзи воридшавӣ ба оҳанг ва муносибат бо мутрибон аз ҷумлаи унсурҳое мебошанд, ки дар раванди иҷрои зинда ва мушоҳидаи устод азхуд карда мешаванд.

Дар асри XX раванди интиқоли мероси «Шашмақом» ба шароити нави иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ворид шуд. Ташкили ансамблҳои касбӣ, фаъолияти радио ва телевизион, сабтҳои наворӣ (магнитофонӣ), рушди таълими мусиқии касбӣ ва ба низоми муассисавӣ даромадани омӯзиши мақом барои ҳифзи ин мерос имкониятҳои нав фароҳам оварданд. Аз ҷумла, соли 1964 дар назди Кумитаи радио ва телевизиони Тоҷикистон ансамбли «Шашмақом» таъсис ёфт ва дар рушди минбаъдаи санъати мақомсароӣ нақши муҳим бозид [3].

Дар баробари ин, муассисавӣ шудани таълими мусиқӣ маънои аз байн рафтани анъанаи устод-шогирдро надошт. Баръакс, анъанаи суннатӣ дар дохили коллективҳои касбӣ шакли нав гирифт. Устод ҳамзамон омӯзгори инфиродӣ, роҳнамои эҷодӣ ва интиқолдиҳандаи услуби муайяни иҷрокунандагӣ гардид.

Дар ҳамин замина фаъолияти Ҳунарманди халқии Тоҷикистон Боймуҳаммад Ниёзов аҳаммияти махсус дорад. Маълумоти мусиқишиносӣ нишон медиҳад, ки Б. Ниёзов дар қатори дигар устодони маъруфи ансамбл дар рушди мактаби иҷрокунандагии мақом ва сабти «Шашмақом» саҳм гузоштааст [4].

Мақсади таҳқиқ муайян намудани хусусиятҳои методикаи омӯзгории Боймуҳаммад Ниёзов ва нишон додани нақши анъанаи устод-шогирд дар нигоҳдорӣ ва рушди мактаби иҷрокунандагии «Шашмақом» мебошад.

Барои расидан ба ин мақсад вазифаҳои зерин гузошта шудаанд:

- муайян намудани хусусиятҳои мактаби устод-шогирд дар таҷрибаи Б. Ниёзов;
- таҳлили муносибати таълими инфиродӣ ва фаъолияти ансамблӣ;
- баррасии нақши сабтҳои радио дар ҳифзи мероси иҷрокунандагӣ;
- таҳлили аҳаммияти муҳити касбии ансамбл дар ташаккули сароянда;
- муайян намудани арзиши хотираҳои М. Эргашева ҳамчун сарчашмаи таърихи иҷрокунандагии «Шашмақом».

Ансамбли «Шашмақом» ҳамчун муҳити касбии иҷрокунандагӣ. Соли 1978 банда фаъолияти эҷодии худро дар ансамбли «Шашмақом»-и Кумитаи давлатии радио ва телевизиони Тоҷикистон (ҳоло Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон) оғоз намудам. Ин давра

барои ташаккули маҳорати касбиии ман аҳаммияти махсус дошт, зеро фаъолияти ансамбл на танҳо ба иҷрои барномаи консертӣ, балки ба омӯзиши мунтазам ва такмили маҳорати сарояндагон низ равона аст.

Дар ёд дорам, ки ҳайати ансамбл тақрибан аз 45 нафар иборат буда, фаъолияти он тибқи низоми муайяни машқу омӯзиш сурат мегирифт. Машқҳои дастҷамъона яке аз қисматҳои асосии ин раванд буданд. Дар онҳо сарояндагон бахшҳои гуногуни мақомро якҷоя иҷро намуда, ҳамоҳангии овозҳо, сохтори ансамблӣ ва хусусиятҳои иҷрокунандагии асарро такмил медоданд.

Дар чунин муҳит мақом на ҳамчун маҷмуаи алоҳидаи оҳангҳо, балки ҳамчун низоми ягонаи мусиқӣ азхуд карда мешуд. Сароянда бояд на танҳо қисми ба ӯ вобастаро дуруст иҷро мекард, балки муносибати овозии худро бо дигар сарояндагон ва мутрибон низ эҳсос менамуд. Аз ин лиҳоз, фаъолияти ансамбл як навъи мактаби касбии иҷрокунандагӣ буд, ки дар он таҷрибаи инфиродӣ ва маҳорати ансамблӣ ба ҳам мепайвастанд.

Нақши мутрибон низ дар ин раванд муҳим буд. Ҳамоҳангии сарояндагон бо созандагон барои дуруст дарк намудани сохтори оҳангӣ, вазн, усул ва ҳаракати мелодии мақом замина фароҳам меовард. Ҳамин тариқ, омӯзиши «Шашмақом» дар ансамбл хусусияти бисёрҷанба дошт ва сароянда дар ҷараёни фаъолияти ҳаррӯза ҳамзамон ҳамчун шогирд ва иҷрокунандаи касбӣ ташаккул меёфт.

Боймуҳаммад Ниёзов ҳамчун устоди мактаби иҷрокунандагии «Шашмақом». Дар низоми мазкур фаъолияти омӯзгории Боймуҳаммад Ниёзов мавқеи муҳим дошт. Таҷрибаи ӯ ба сарояндагони ҷавон имкон медод, ки нозукиҳои иҷрокунандагии «Шашмақом»-ро на танҳо аз рӯи матн ё сабти садоӣ, балки тавассути мушоҳида ва такрори иҷрои зиндаи устод азхуд намоянд.

Яке аз хусусиятҳои муҳимми анъанаи устод-шогирд дар мақомхонӣ маҳз ҳамин интиқоли таҷрибаи ғайрирасмӣ ва нонавишта мебошад. Устод дар раванди таълим ба шогирд тарзи дурусти воридшавӣ ба оҳанг, нафасгирӣ, талаффуз, истифодаи имкониятҳои овоз, ороишҳои вокалӣ ва муносибати маъноӣ ба матни шеъриро нишон медиҳад. Қисми зиёди чунин донишҳо дар шакли қоидаҳои хаттӣ ифода намеёбанд ва танҳо дар ҷараёни иҷрои зинда азхуд карда мешаванд.

Ёд дорам, ки баъди машқҳои дастҷамъона бо ҳар як сароянда машғулияти инфиродӣ гузаронида мешуд. Ин шакли таълим имконият медод, ки устод ба хусусиятҳои овозӣ ва сатҳи омодагии ҳар як шогирд таваҷҷуҳи ҷудогона зоҳир намояд.

Машғулияти инфиродӣ дар чунин низом танҳо такрори маводи ансамблӣ набуд. Он барои ислоҳи камбудиҳои иҷрокунандагӣ, таҳкими малакаҳои вокалӣ ва ташаккули услуби шахсии сароянда хизмат мекард. Дар ин ҷо муносибати «устод-шогирд» ба шакли муносибати мустақими эҷодӣ табдил меёфт.

Хусусияти шифоҳии таълими мақом. Яке аз масъалаҳои муҳим дар омӯзиши мактаби иҷрокунандагии «Шашмақом» муносибати байни сабти садоӣ ва интиқоли зиндаи таҷриба мебошад. Дар нимаи дуюми асри XX фонди радиои Тоҷикистон дорои аҳаммияти бузурги фарҳангӣ гардид. Сабти иҷрои устодони мақом имконият медод, ки намунаҳои муҳимми мусиқии классикӣ ҳифз ва барои наслҳои баъдӣ дастрас гарданд.

Бо вуҷуди ин, сабт наметавонист тамоми ҷузъиёти муносибати устод ва шогирдро иваз намояд. Дар иҷрои зинда устод метавонад вобаста ба имкониятҳои овозии шогирд тарзи хондан, ҷойи нафасгирӣ, ороиши овозӣ ё хусусияти талаффузро тағйир диҳад ва фавран хатои иҷрокунандаро ислоҳ кунад. Аз ин рӯ, сабти садоӣ ва таълими шифоҳӣ дар таҷрибаи ансамблӣ якдигарро пурра мекарданд.

Дар ин замина радиову телевизион ҳамчун ниҳоди фарҳангӣ вазифаи дугона иҷро мекард: аз як тараф, барои паҳн намудани санъати Шашмақом ба доираи васеи шунавандагон хизмат менамуд; аз ҷониби дигар, фаъолияти сабтӣ барои ҳифзи намунаҳои иҷрокунандагии мактаби мақом аҳаммияти ҳуҷҷатӣ дошт.

Устод-шогирд ҳамчун механизми интиқоли мероси мусиқӣ. Анъанаи устод-шогирдро дар мактаби иҷрокунандагии «Шашмақом» танҳо ҳамчун муносибати омӯзгор ва хонанда маънидод кардан кофӣ нест. Ин муносибат ҳамзамон механизми интиқоли хотираи фарҳангӣ, услуби иҷрокунандагӣ ва арзишҳои эстетикӣ мебошад.

Шогирд дар ҷараёни омӯзиш на танҳо асарҳои муайянро азхуд мекунад, балки меъёрҳои иҷрокунандагии мактабро низ қабул менамояд. Ӯ аз устод муносибати хос ба матни шеърӣ, эҳсоси мақом, тарзи баён, маданияти саҳнавӣ ва масъулияти иҷрокунандаро меомӯзад. Аз ин рӯ, натиҷаи таълим танҳо пайдо шудани як сарояндаи дорои маҳорати техникӣ нест; муҳимтар аз он, идомаи мактаби муайяни иҷрокунандагӣ мебошад.

Фаъолияти Боймуҳаммад Ниёзовро маҳз дар ҳамин замина метавон арзёбӣ кард. Ӯ таҷрибаи иҷрокунандагии худро ба шароити нави фаъолияти касбии ансамбл ворид намуда, барои идомаи анъанаи мақомхонии тоҷик дар муҳити муассисавӣ мусоидат кардааст.

Бояд таъкид кунам, ки анъанаи устод-шогирд дар ин давра хусусияти пайваста дошт: омӯзиш дар машғулиятҳои дастҷамъона идома меёфт, дар машқҳои инфиродӣ амиқтар мегардид ва дар саҳна тавассути иҷрои воқеӣ таҷассум меёфт. Ҳамин пайвастагӣ барои ташаккули сарояндаи касбӣ аҳаммияти асосӣ дошт.

Ансамбл, саҳна ва муаррифии «Шашмақом». Фаъолияти ансамбли «Шашмақом»-и Кумитаи давлатии радио ва телевизиони Тоҷикистон танҳо бо доираи дохилии муассиса маҳдуд намешуд. Иштироки ансамбл дар чорабиниҳои фарҳангӣ ва симпозиумҳои байналмилалӣ имконият фароҳам

меовард, ки санъати мақомхонии тоҷик дар муҳити васеи фарҳангӣ муаррифӣ гардад.

Барои сароянда чунин баромадҳо идомаи табиии раванди омӯзиш ба ҳисоб мерафтанд. Агар машқҳои инфиродӣ маҳорати овозӣ ва иҷроиро ташаккул диҳанд, фаъолияти саҳнавӣ ба сароянда имконият медиҳад, ки ин дониш ва малакаҳоро дар шароити воқеии консертӣ татбиқ намояд.

Аз ин нуқтаи назар, ансамблро метавон ҳамчун низоми ягонае арзёбӣ кард, ки дар он се унсур–омӯзиш, иҷро ва ҳифзи мерос – бо ҳам алоқаманд буданд. Устод таҷрибаро интиқол медод, шогирд онро азхуд мекард, ансамбл барои такмили он муҳит фароҳам меовард ва радио тавассути сабт ва пахш имконияти ҳифзу паҳн намудани натиҷаи ин фаъолияти эҷодиро таъмин мекард.

Методикаи омӯзгории Боймуҳаммад Ниёзов. Яке аз масъалаҳои калидии омӯзиши мероси иҷрокунандагии «Шашмақом» муайян намудани роҳу усулҳои интиқоли таҷрибаи касбӣ аз устод ба шогирд мебошад. Дар фаъолияти омӯзгории Ҳунарманди халқии Тоҷикистон Боймуҳаммад Ниёзов усули омӯзиши мустақими шифоҳӣ ва такрори пайвастаи намунаи иҷрокунандагӣ мавқеи асосӣ доштааст.

Хусусияти муҳимми ин методика дар он зоҳир мешуд, ки шогирд асарро дар як марҳила аз худ намекард. Раванди омӯзиш тадриҷан сурат гирифта, аз шиносоӣ бо матни шеърӣ, азхудкунии оҳанг ва сохтори мусиқӣ оғоз меёфт ва баъдан ба такмили ҷузъиёти иҷрокунандагӣ мегузашт. Ба ин маъно, таълими мақом раванди танҳо азёдкунии матн ва оҳанг набуда, балки ташаккули низоми муайяни тафаккури иҷрокунандагӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар ёд дорам, ки нахустин асаре, ки Боймуҳаммад Ниёзов ба банда омӯзондаанд, суруди «Нимчӯпонӣ» аз мақоми Сегоҳ бар ғазали Мирзо Абдулқодири Бедил буд. Пас аз омӯзиши матн, оҳанг ва хусусиятҳои иҷрокунандагӣ, асар бо ҳамроҳии мутрибон омода гардида, барои фонди Радиои Тоҷикистон сабт шуд. Ин мисол худ нишон медиҳад, ки дар таҷрибаи устод раванди омӯзиш бо иҷрои касбӣ ва ҳифзи сабтии натиҷаи он пайвастагии мустақим доштааст.

Баъдан устод пайдарпай асарҳои дигари мақомиро ба шогирдон меомӯзонданд. Аз ҷумла, «Ироқи Бухоро», «Насруллоӣ», «Наврӯзи Сабо» ва намунаҳои дигари классикӣ бо ашъори Васлӣ, Сайидо ва Ҳофизи Шерозӣ дар доираи ҳамин раванди омӯзиш қарор гирифтаанд.

Ҷанбаи муҳимми методикаи Боймуҳаммад Ниёзов дар он буд, ки ба шогирд на танҳо «чӣ хондан», балки «чӣ гуна хондан» омӯзонда мешуд. Ба нозукиҳои нафасгирӣ, талаффузи дурусти калимаҳо, ифодаи маънои шеър, муносибати калима ва оҳанг, хусусияти овоздиҳӣ, тарзи ҳамкорӣ бо мутрибон ва риояи услуби анъанавии мақом таваҷҷуҳи махсус дода мешуд.

Дар ин замина матни шеърӣ ҳамчун унсури чудонашавандаи иҷро баррасӣ мегардид. Дар «Шашмақом» муносибати сароянда ба калима ва маънои ғазал барои ташаккули образи мусиқӣ аҳаммияти калон дорад. Аз ин рӯ, аз шогирд талаб карда мешуд, ки мазмун ва хусусияти бадеии матнро дарк намуда, онро дар иҷрои вокалӣ инъикос намояд.

Унсури дигари муҳимми ин методика такрори пайваста буд. Асар борҳо иҷро ва ислоҳ карда мешуд ва танҳо баъди азхудкунии нисбатан пурраи он ба марҳилаи иҷрои саҳнавӣ ва сабт гузаштан имконпазир мегардид. Ҳамин усул масъулияти шогирдро нисбат ба асари омӯхташаванда баланд намуда, ба ташаккули малакаи устувори иҷрокунандагӣ мусоидат мекард.

Аз ин рӯ, методикаи омӯзгории Боймуҳаммад Ниёзовро метавон ҳамчун низоми шунидан – такрор кардан – ислоҳ намудан – азхуд кардан – иҷро кардан тавсиф кард. Ин низом дар асл шакли муассисавишудаи анъанаи суннатии устод-шогирд мебошад.

Сабти осори мақом ва аҳаммияти он. Яке аз хусусиятҳои муҳими фаъолияти ансамбли «Шашмақом»-и Кумитаи давлатии радио ва телевизиони Тоҷикистон робитаи мустақими раванди омӯзиш бо фаъолияти сабтӣ буд. Сабти осори омӯхташуда ба фонди радио на танҳо натиҷаи фаъолияти эҷодӣ, балки як марҳилаи муҳими ҳифзи мероси мусиқӣ ба ҳисоб мерафт.

Тибқи хотироти Мастона Эргашева, дар ин давра қариб панҷ мақом аз ҷониби сарояндагони ансамбл омӯхта ва сабт гардида буданд. Агар ин маълумот бо маводи бойгонии фонди Радиои Тоҷикистон муқоиса ва аз ҷиҳати ҳуҷҷатӣ тасдиқ карда шавад, он метавонад барои муайян намудани ҳаҷм ва хусусияти фаъолияти сабтии ансамбл аҳаммияти махсус дошта бошад.

Сабтҳои фонди радио барои мусиқишиносӣ ҳамчун манбаи мустақими таҳқиқ арзиши хос доранд. Онҳо имконият медиҳанд, ки хусусиятҳои воқеии иҷрокунандагии як давраи муайян таҳлил карда шаванд. Аз ҷумла, тавассути чунин сабтҳо метавон тарзи ороишҳои вокалӣ, хусусиятҳои интонатсионӣ, ритм, талаффузи матни шеърӣ, муносибати сароянда бо мутрибон ва дигар унсурҳои услуби иҷроиро омӯхт.

Аз ин нуқтаи назар, сабтҳои радио танҳо ҳуҷҷатҳои садоӣ нестанд. Онҳо як навъи бойгонии зиндаи мактаби иҷрокунандагӣ мебошанд. Агар матни мусиқӣ сохтори нисбатан устувори асарро нигоҳ дорад, сабти иҷрокунандагӣ имконият медиҳад, ки тарзи воқеии таҷассуми он дар давраи муайяни таърихӣ омӯхта шавад.

Ҳамзамон, бояд таъкид кард, ки сабти садоӣ наметавонад муносибати зиндаи устод ва шогирдро пурра иваз намояд. Қисми зиёди таҷрибаи иҷрокунандагӣ – аз ҷумла ислоҳи фаврии хатои сароянда, нишон додани тарзи нафасгирӣ, интихоби шакли мувофиқи ороиши овозӣ ва мутобиқсозии асар ба имконияти овозии иҷрокунанда – танҳо дар

раванди таълими мустақим интиқол меёбад. Аз ин рӯ, сабт ва таълими шифоҳӣ дар мактаби иҷрокунандагии «Шашмақом» на рақиби якдигар, балки ду шакли ба ҳам алоқаманди ҳифзи мерос мебошанд.

Симпозиумҳои байналмилалӣ ва муаррифии «Шашмақом». Фаъолияти ансамбли «Шашмақом» бо саҳнаи дохилии кишвар маҳдуд набуда, дар муаррифии санъати мусиқии тоҷик дар муҳити байналмилалӣ низ нақши муҳим доштааст.

Бояд хотиррасон намуд, ки ҳайати ансамбл се маротиба дар Симпозиуми байналмилалии мусиқӣ дар шаҳри Самарқанд иштирок кардаанд. Ин иштирокҳо солҳои 1978, 1983 ва 1987 сурат гирифта, ансамбл ҳар се маротиба сазовори ҷойи аввал гардида буд.

Ба андешаи инҷониб, ин маълумот аз нуқтаи назари таърихи иҷрокунандагии «Шашмақом» ҷолиби диққат аст. Иштирок дар чунин ҳамоишҳо ба сарояндагон имкон медод, ки маҳорати худро дар муқоиса бо намояндагони мактабҳои дигари мусиқии суннатӣ нишон диҳанд. Ҳамзамон, чунин чорабиниҳо майдони муошират эҷодӣ ва табодули таҷриба низ буданд.

Бо вуҷуди ин, барои истифодаи ин маълумот дар мақолаи илмии тақризшаванда зарур аст, ки сана, номи дақиқи ҳамоиш, мақоми он ва натиҷаҳои зикршуда бо барномаҳо, протоколҳо, матбуоти даврӣ ё дигар ҳуҷҷатҳои бойгонӣ тасдиқ карда шаванд. Хотираи шифоҳӣ метавонад ҳамчун сарчашмаи аввалия истифода шавад, аммо муқоисаи он бо ҳуҷҷатҳои даврӣ эътимоднокии илмии мақоларо бештар мекунад.

Фазои эҷодии ансамбл ҳамчун ҷузъи методикаи таълим. Дар ташаккули сарояндаи ҷавон танҳо муносибати мустақими устод ва шогирд нақш надорад. Муҳити эҷодие, ки дар он шогирд ҳар рӯз фаъолият мекунад, низ як ҷузъи муҳими раванди омӯзиш мебошад.

Метавонам ба ёд биорам, ки муҳити ансамбли «Шашмақом» дорои сатҳи баланди фарҳанги касбӣ буд ва дар он сарояндагон ва навозандагони соҳибтаҷриба фаъолият мекарданд. Боймуҳаммад Ниёзов ба иштирокчиёни ансамбл, новобаста аз синну сол ва мақоми касбӣ, бо эҳтиром муносибат мекарданд. Чунин муносибат фазои эътимод ва ҳамдигарфаҳмиро ба вуҷуд оварда, барои рушди озоди эҷодии шогирдон заминаи мусоид фароҳам меовард.

Ҳузури сарояндагон ва навозандагони варзида дар машқҳои ҳаррӯза барои иҷрокунандаи ҷавоне чун ман як навъ мактаби зиндаи таҷриба буд. Шогирд на танҳо аз устоди бевоситаи худ, балки аз мушоҳидаи фаъолияти дигар устодон ва ҳамкорон низ дониш меандӯхт.

Махсусан, ҳамкории доимии сароянда бо мутрибон барои ташаккули маҳорати ансамблӣ аҳаммияти калон дошт. Иҷрокунандаи «Шашмақом» бояд аз ибтидо муносибати байни овоз ва соз, лаҳзаи воридшавӣ, таваққуф, нафасгирӣ ва ҳаракати умумии ансамблро эҳсос мекард. Аз ин рӯ, муҳити ансамблӣ худ ба як қисми методикаи омӯзиш табдил меёфт.

Идомаи мактаби устод дар муҳити хонаводагӣ. Ҷанбаи дигаре, ки метавонам онро тавзеҳ диҳам, идомаи фаъолияти мусиқии хонаводаи Боймуҳаммад Ниёзов мебошад. Фарзандони устод–Азиммуҳаммад, Нурмуҳаммад ва Шарифмуҳаммад Ниёзовҳо низ дар соҳаҳои гуногуни мусиқӣ фаъолияти эҷодӣ доштанд.

Азиммуҳаммад Ниёзов ҳамчун навозандаи тор ва сароянда, Нурмуҳаммад ҳамчун аккордеоннавоз ва Шарифмуҳаммад ҳамчун устои созҳои миллӣ, аз ҷумла тору рубоб, фаъолияти худро идома додаанд.

Ин ҳолат аз он шаҳодат медиҳад, ки интиқоли таҷрибаи мусиқӣ метавонад ҳамзамон дар ду сатҳ сурат гирад: аз устод ба шогирд ва аз насл ба насл дар дохили хонавода. Ҳар ду шакл дар ҳифзи фарҳанги мусиқӣ нақши муҳим доранд, ҳарчанд механизмҳои онҳо яксон нестанд.

Дар ин маврид муҳити хонаводагӣ ҳамчун фазои иҷтимоии интиқоли таҷрибаи мусиқӣ баромад мекунад. Дониши созсозӣ, иҷрои мусиқӣ, шиносоӣ бо созҳои миллӣ ва таҷрибаи саҳнавӣ дар чунин муҳит метавонад аз насл ба насл идома ёбад.

Самараи фаъолияти омӯзгории Боймуҳаммад Ниёзов. Самараи фаъолияти устодро пеш аз ҳама дар рушди касбии шогирдонаш метавон мушоҳида кард. Мастона Эргашева баъд аз солҳои фаъолияти эҷодӣ ба яке аз чеҳраҳои маъруфи санъати вокалии тоҷик табдил ёфта, соли 1989 ба унвони баландии Артисти халқии Тоҷикистон сарфароз гардидааст.

Тибқи хотироти худи ӯ, Боймуҳаммад Ниёзов аз аввалин нафароне будаанд, ки ин дастоварди шогирдашонро самимона табрик намудаанд. Гарчанде чунин воқеа дар назари аввал хусусияти шахсӣ дорад, барои омӯзиши муносибати устод-шогирд аҳаммияти муайянро дорост. Он нишон медиҳад, ки муносибати педагогӣ дар муҳити мақом танҳо ба вақти машқ маҳдуд намешавад, балки метавонад ба муносибати дарозмуддати маънавию эҷодӣ табдил ёбад.

Аз ин нуқтаи назар, натиҷаи фаъолияти омӯзгорро на танҳо бо шумораи асарҳои омӯхташуда, балки бо тақдири эҷодии шогирд ва саҳми минбаъдаи ӯ дар рушди фарҳанги мусиқӣ низ бояд арзёбӣ кард.

Арзиши хотираҳои шифоҳӣ барои мусиқишиносӣ. Дар таҳқиқи таърихи мусиқии тоҷик истифодаи хотираҳои иштирокчиёни бевоситаи равандҳои фарҳангӣ аҳаммияти махсус дорад. Чунин сарчашмаҳо имкон медиҳанд, ки ҷанбаҳои фаъолияти эҷодӣ ва таълимӣ, ки дар ҳуҷҷатҳои расмӣ пурра инъикос наёфтаанд, барқарор карда шаванд.

Хотироти банда низ аз он ҷиҳат муҳим мебошанд, ки мо иштирокчии бевоситаи фаъолияти ансамбл ва шогирди Боймуҳаммад Ниёзов будем, раванди омӯзиш, машқ ва иҷрои асарҳоро аз таҷрибаи шахсӣ баён намудем.

Дар баробари ин, барои таҳқиқоти илмӣ хотираҳои шифоҳиро бояд ҳамчун сарчашмаи таърихии дорои хусусияти субъективӣ истифода бурд.

Хотира метавонад баъд аз гузаштани солҳо бо таассуроти шахсӣ, интихоби хотираҳои муҳим ва эҳтимоли тағйири ҷузъиёти хронологӣ ҳамроҳ шавад.

Хулоса. Анъанаи устод-шогирд яке аз асоситарин механизмҳои таърихии ҳифз ва интиқоли мактаби иҷрокунандагии »Шашмақом» мебошад. Таҳлили таҷрибаи банда нишон медиҳад, ки ин анъана дар фаъолияти ансамбли» Шашмақом»-и Кумитаи давлатии радио ва телевизиони Тоҷикистон дар шакли нав идома ёфтааст.

Фаъолияти омӯзгории Боймуҳаммад Ниёзов намунаи равшани пайвастани таҷрибаи суннатии мақомхонӣ бо низоми касбии ансамблӣ мебошад. Машқҳои дастҷамъона барои ташаккули маҳорати ансамблӣ ва машғулиятҳои инфиродӣ барои рушди имкониятҳои ҳар як сароянда мусоидат мекарданд. Дар натиҷа, шогирд на танҳо асарҳои «Шашмақом»-ро меомӯхт, балки меъёрҳои услубӣ ва эстетикии мактаби иҷроиро низ азхуд менамуд.

Ҳамин тариқ, нақши Боймуҳаммад Ниёзовро дар таърихи иҷрокунандагии «Шашмақом»-и тоҷик метавон аз мавқеи интиқоли таҷрибаи мусиқӣ аз як насл ба насли дигар арзёбӣ кард. Ин навиштаи мо, барои омӯзиши таърихи шифоҳии мактаби иҷрокунандагии Шашмақом манбаи қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Барои таҳқиқоти минбаъда зарур аст ки хотираҳои сарояндагон бо сабтҳои фонди радио, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, барномаҳои консертӣ, матбуоти даврӣ ва маводи симпозиумҳои байналмилалӣ муқоиса карда шаванд. Чунин муносибати байнисоҳавӣ имкон медиҳад, ки саҳми устодони алоҳида ва мактабҳои иҷрокунандагии онҳо дар рушди «Шашмақом» - и тоҷик бо далелҳои бештар ва дар заминаи илмии мукаммалтар муайян карда шавад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Азизӣ, Ф.А. ва диг. Очеркҳои таърихи мусиқии Тоҷикистон дар асрҳои XX – аввали XX1 [Матн]: Таҳқиқи илмӣ-мусиқишиносӣ. Китоби 1. / Ф.А. Азизӣ, Э.А. Абдуллозода, З.Ф. Гадоев, Б.А. Убайдзода, М.З. Назиров, Ф.А. Олимӣ, А.Ш. Шоев, Г.А. Раҳмонова, Д.В. Салихова, Н.Н. Мизробова, У.Н. Орипова. – Душанбе: Эр-граф, 2025. – 548 с.
2. Рачабов, А., Абдурашидов А., Азизӣ Ф., Ҳакимов Н. Донишномаи Шашмақом. – Душанбе, 2009. – 422 с.
3. Низомов, А. Таърих ва назарияи Шашмақом / А. Низомов. – Душанбе: Адиб, 2006. – 504 с.
4. Низомӣ, А. Таърихи мусиқии тоҷик / А. Низомӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 384 с.
5. Ҳакимов, Н. «Шашмақом» дар қарни XX: анъана ва навоварӣ. – Хуҷанд, 2005. – 504 с.

6. Шашмақом. Тартибдиҳандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов. – Москва: Нашриёти давлатии музикавӣ, Ҷ. 1. Бузрук. – 1950. – 279 с.
7. Шашмақом. Тартибдиҳандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов. – Москва: Нашриёти давлатии музикавӣ, Ҷ. 2. Рост. – 1954. – 279 с.
8. Шашмақом. Тартибдиҳандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов. – Москва: Нашриёти давлатии музикавӣ, Ҷ. 3. Наво. – 1957. – 193 с.
9. Шашмақом. Тартибдиҳандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов. – Москва: Нашриёти давлатии музикавӣ, Ҷ. 4. Дугоҳ. – 1959. – 275 с.
10. Шашмақом. Тартибдиҳандагон: Бобоқул Файзуллоев, Шоҳназар Соҳибов, Фазлиддин Шаҳобов. – Москва: Нашриёти давлатии музикавӣ,Ҷ. 5. Сегоҳ. Ироқ. –1967. – 255 с.
11. Энсиклопедияи адабиёт ва санъат (дар се ҷилд) [Матн] (Сармуҳаррир Ҷ. Азизқулов). – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энисклопедияи советии тоҷик, 1989. – Ҷ. 2. Калим-Работ. – 560 с.
12. Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик (дар се ҷилд) [Матн]. – Душанбе: Сарредаксияи илмии Энисклопедияи миллии тоҷик, 2004. – Ҷ. 3. Равзана-Ҷӯраев. – 524 с.

Дар бораи муаллиф: Эргашева Мастона – Ҳунарпеши халқии Тоҷикистон, и.в. профессори кафедраи сарояндагии анъанавии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. **Нишонӣ**: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ш. Ҳусейзода, 155. Тел.: +992 550 25 23 23.

Об авторе: Эргашева Мастона – Народный артист Таджикистана, и.о. профессора кафедры традиционного пения Национальной консерватории Таджикистана имени Талабхуҷа Сатторова. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейзода, 155. **Тел.:** +992 550 25 23 23.

About the author: Ergasheva Mastona – Peoples Artist of Tajikistan, Acting Professor at the Department of Traditional Singing, Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. **Address:** 155 Sh. Huseyzoda St., Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992 550 25 23 23.

ТДУ: 78.071.1(575.3):781.61

ЖАНРИ ФАЛАК-МАДҲИЯ ДАР АНЪАНАИ ФАЛАКИ ПОМИРӢ
(ҳалли композитсионӣ-драматургӣ)
(қисми дуюм)

Саъдулло Каримзода
номзади илмҳои санъатшиносӣ, дотсенти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Аннотатсия. *Силсилаи панҷқисмаи Фалак-Мадҳия – жанри касбии фалаки помирӣ маҳсуб меёбад. Он зери нуфузи анъанаи ғазалхонӣ дар минтақаи Бадахшон пайдо шудааст. Яке аз намунаҳои беҳтарини ғазалхониро дар Помир ҳифз менамояд.*

Дар он ҳифзи анъанаҳои рубоихонӣ дар фалаки помирӣ низ дида мешавад, зеро қисми чаҳоруми он (Фалак) бар рубоихонӣ асос ёфтааст. Қисмҳои дигари он – Зилобам, Пастубаланд, Ҳайдарӣ ва Ситоиш талқини гуногунранги ғазалхониро нишон медиҳанд.

Дар мақола ба василаҳои васлии қисмҳо бо якдигар, рушди хати ягонаи драматургии силсила ва аз аввал то ба охир нигаҳ доштани моҳияти асосии аслпарда дар он, яъне ҳамаи он василаҳоеро, ки ягонагии композитсионии силсиларо таъмин менамоянд, таваҷҷуҳ дода шудааст.

Таҳқиқи Фалак-Мадҳия – таҳқиқи силсилабандиро дар анъанаи фалаки помирӣ нишон медиҳад.

Аз ин рӯ, жанри силсилавии Фалак-Мадҳия аз он далолат медиҳад, ки тафаккури мусиқии мардуми Бадахшон ба сатҳи касбии мусиқӣ хеле барвақт расида, насл ба насл услуби ғазалхонӣ ва силсилабандиро дар мусиқии маҳаллӣ қавитар гардонидааст.

Ҳамаи сифатҳои Фалак-Мадҳия зери нуфузи хусусиятҳои умумии мусиқии касбии дунявии тоҷик ташаккул ёфтаанд.

Калидвожаҳо: *силсила, даромади созӣ, Сархат, Ниммавҷ, Авҷ, Фаровард, банди композитсионӣ, дараҷоти лаҳнӣ.*

ЖАНР ФАЛАК-МАДХИЯ В ТРАДИЦИИ ФАЛАКИ ПОМИРИ
(композиционно-драматургическое решение)
(часть вторая)

Саъдулло Каримзода
кандидат искусствоведения, доцент Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

Аннотация. *Пятичастный цикл Фалак-Матхия считается профессиональным жанром памирского фалака. В регионе Бадахшана он*

появился под влиянием традиции газалхони. На сегодняшний день он является гарантом охраны высокого образца газалхони на Памире.

В нём наглядна и охрана традиции рубоихони в памирском фалаке, поскольку его четвёртая часть (Фалак) базируется на рубоихони. Другие его части – Зилобам, Пастубаланд, Хайдари и Ситоиш демонстрируют красочные толкования газалхони.

В статье внимание направлено на выявления средств связующих друг с другом части, обеспечивающих единую линию драматургического развития, сохраняющих ведущее значение аслпарда на протяжении цикла, словом всех тех средств, которые вкупе обеспечивают композиционное единство цикла.

Исследование Фалак-Мадхии является исследованием циклообразования в традиции фалаки помири.

Следовательно, циклический жанр Фалак-Мадхия свидетельствует о том, что музыкальное мышления бадахшанцев рано достигла уровня профессиональной музыки, а все последующие поколения укрепили традиции газалхони и циклообразования в данной локальной музыке.

Все свойства Фалак-Мадхии сформировались под влиянием общих свойств светской профессиональной таджикской музыки.

***Ключевые слова**: цикл, инструментальное вступление, сархат, ниммавдж, авдж, фаровард, композиционная строфа, ладовый звукоряд.*

THE FALAK-MADHIYA GENRE IN THE FALAKI POMIRI TRADITION (compositional-dramatic solution) (part two)

Sa'dullo Karimzoda
Candidate of Arts, Associate Professor of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. Republic of Tajikistan, Dushanbe

***Annotation**. The five-part Falak-Mathiya cycle is considered the professional genre of Pamir falak. In the Badakhshan region, it emerged under the influence of the ghazalkhoni tradition. Today, it safeguards the high quality of ghazalkhoni in the Pamirs.*

It also clearly demonstrates the preservation of the ruboikhoni tradition in the Pamir falak, as its fourth part (Falak) is based on ruboikhoni. Its other parts – Zilobam, Pastubaland, Khaidari, and Sitoish – demonstrate colorful interpretations of gazalkhoni.

The article focuses on identifying the means of connecting the parts with each other, ensuring a single line of dramatic development, maintaining the leading significance of the aslparda throughout the cycle, in a word, all those means that together ensure the compositional unity of the cycle.

Falak-Madhiya's study is a study of cycle formation in the Falaki Pomiri tradition.

Consequently, the cyclic genre of Falak-Madhiya testifies to the fact that the musical thinking of the Badakhshani people early reached the level of professional music, and all subsequent generations strengthened the traditions of gazalkhoni and cyclic formation in this local music.

All the properties of Falak-Madhiya were formed under the influence of the general properties of secular professional Tajik music.

***Key words**: cycle, instrumental introduction, sarkhat, nimavj, avj, farovard, compositional structure, modal scale.*

Дар намунаҳои мусиқии суннатӣ табиатан аз гуфтаҳову афзалиятҳои мардуми таҳҷоӣ хоссагиҳое мушоҳида мешавад. Дар ин равол жанри Фалак-Мадҳия истисно буда наметавонад. Ва яке аз чунин нукта унвони қисмҳои ин жанри силсилавӣ мебошад. Қисми навбатии силсила аз номи Ҳазрати Алӣ – Ҳайдарӣ гирифта шудааст. Ҳайдарӣ – қисми сеюми силсилаи Фалак-Мадҳия мебошад. Матни шеърии Ҳайдарӣ ҳамеша ғазал аст [2]. Таҳлили Ҳайдарӣ бар ғазали Ҷалолиддини Балхӣ «*Хоҷа, дарёб, ки ҷон дар тани инсон адаб аст»* дар баҳри *ҳазаҷи мусаммани макфуфи аҳтам* ба амал оварда мешавад.

Банди аввали композитсионӣ ду байти ғазалро дарбар гирифтааст.

Сархат – байтҳои якум ва дуюм

Хати якум – байти якум

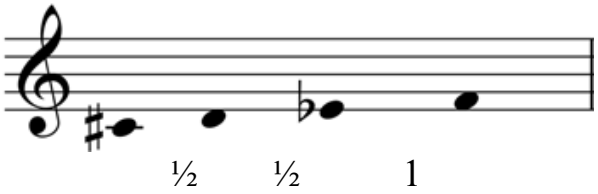
Хоҷа, дарёб, ки ҷон дар тани инсон адаб аст,
Хоҷа, анвора дилу дидаи мардон адаб аст.
V – – – / V – – V/V – – V / V ~
мафоъӣлун/мафоъӣлу/мафоъӣлу/фаъӯл

Мисоли 1. Хати аввали сархат.

Қолабзарби ин қисм, ҳарчанде дар Бадахшон «ҳайдарӣ» номида мешавад, дар минтақаҳои дигари Тоҷикистон бо номи «уфари суст» маълум аст.

Дар ду мисраоҳанги хати аввал вариантҳои гуногуни мутаносибии пардаҳои воридотӣ бо аслпарда нишон дода шудаанд. Хати якум дар дараҷоти тетрахордӣ асос меёбад:

Мисоли 2. Дараҷоти хати аввали сархат.

Хати дуюм – байти дуюм

Одам аз олами улвист на суфлӣ, дарёб,
Равнақи гардиши ин гунбади даврон адаб аст.

Мисоли 3. Хати дуюми сархати Ҳайдарӣ.

Дараҷоти лаҳнии хати дуюм такрори дараҷоти хати якум аст.
Банди дуюми композитсионӣ ҳам фарогири ду байти ғазал аст.
Нимавҷ – байтҳои сеюм ва чорум
Хати якум – байти сеюм

Одамиро, ки аз беадабӣ ҳосил нест,
Фарқ дар чашму сари одаму ҳайвон адаб аст.

Мисоли 4. Ниммавҷ. Хати якум.

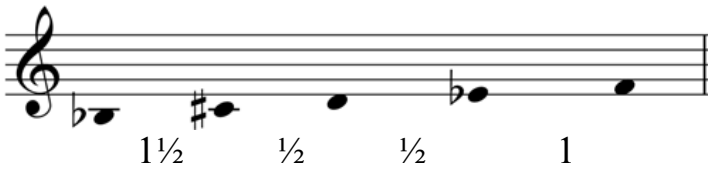
Дараҷоти хати якуми нимавҷ дар трихорди нимпардаии гирехбандаки аслпарда (cis^1 – d^1 – es^1) асос ёфтааст.
Хати дуюм – байти чорум

Чашм бикшову бубин ҷумла каломуллоро,
Оят-оят ҳамагӣ маъниш Қуръон адаб аст.

Мисоли 5. Ниммавҷ. Хати дуюм.

Дараҷоти банди ниммавҷ пентахордӣ аст, ки дар мисраъоҳанги дуюми хати дуюм пурра нишон дода шудааст:

Мисоли 6. Дараҷоти ниммавҷ.

Ба монанди бандҳои қаблӣ, банди авҷӣ низ бу байти ғаҳалро дарбар мегирад.
Авҷ – байтҳои панҷум ва шашум
Хати якум – байти панҷум

Як ду рӯзе, ки дар ин хона ту ҳам меҳмонӣ,
Боадаб бош, ки хосияти инсон адаб аст.

Мисоли 7. Хати якуми банди авҷӣ.

Хати дуюм – байти шашум

Домани мо ҳама гир, чӣ дар роҳи яқин,
Ҳам сари ганҷӣ, фардои ту дида Қуръон адаб аст.

Мисоли 8. Хати дуюми банди авҷӣ.

Дараҷоти лаҳнии банди авҷӣ васеътар аст ва он дар мисраъоҳанги хати якум пурра намоён мегардад. Он дараҷоти гексахордӣ аст:

Мисоли 9. Дараҷоти банди авҷӣ.

Ва дар ин дараҷоти гексахордӣ он дорои ду фосилаи афзуда гардидааст. Мисраоҳангҳои хати дуюм бо майдонии садоии трихорди нимпардаӣ иктифо кардаанд.

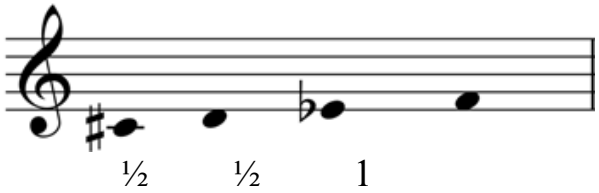
Фароварди – байти ҳафтум

Шамси Табрез, хамӯш кун ту ин сирри Худо,
Анвару афзали ин шамъу шабистон адаб аст.

Мисоли 10. Фароварди Ҳайдарӣ

Банди фароварди ба дараҷоти тетрахорд бармегардад:

Мисоли 11. Дараҷоти фароварди.

Дараҷоти умумии асари Ҳайдарӣ ҳафтдараҷаӣ аст ва пардаҳои канории он дар фосилаи секста қарор гирифтаанд:

Мисоли 12. Дараҷоти Ҳайдарӣ.

Дар раванди шаклсозӣ он тадриҷан чунин ворид гардидааст: сархат – тетрахордӣ, нимавҷ – пентахордӣ, авҷ – гексахордӣ ва фаровард – тетрахордӣ.

Қисми сеюми Фалак-Мадҳия – Ҳайдарӣ ҳафт байти ғазалро фаро гирифтааст ва онҳо дар чунин шакл ба хатҳои оҳангӣ мутобиқ шудаанд:

- Сархат – байтҳои якум ва дуюм
- Ниммавҷ – байтҳои сеюм ва чорум
- Авҷ – байтҳои панҷум ва шашум
- Фаровард – байти ҳафтум[2]

Қисми чаҳоруми Фалак-Мадҳияро навъи фалаки озод зери унвони Фалак ташкил медиҳад. Дар силсилаи таҳлилӣ ин Фалак бар рубоии Абусаиди Абулхайр (а. X-XI) *«Исёни халоиқ арчи саҳрост, саҳрост»* дар баҳри *ҳазаҷи мусаммани ахраби макфуфи аҳтам* мебошад. Ва матни он чунин аст:

Исёни халоиқ арчи саҳро-саҳрост,
Дар пеши иноятти ту як барги гиёст.
Ҳарчанд гуноҳи мост, киштӣ-киштӣ,
Ғам нест, ки раҳмати ту дарё-дарёст.
– – V / V – – – / V – – V /V ~
мафъӯлу/ мафоъӣлун/ мафоъӣлу/фаъӯл

Сохтори композитсионии Фалак аз даромади созӣ ва чаҳор мисраъоҳанг иборат аст. Оҳанги даромади созӣ дар дараҷоти трихорди нимпардаӣ сохта шудааст:

Мисоли 13. Даромади сози Фалак.

Ин оҳанг хоси муқоми дуюм аст. Ҳамаи мисраъоҳангҳои Фалак дар он асос ёфтаанд:

[2] Чунин тақсимоти композитсионии мусиқии классикии тоҷик аз устод Фазлиддин Шаҳобов аст [21].

Мисоли 14. Фалак.

Аз ин бармеояд, ки қисми чаҳоруми Фалак-Мадҳия Фалак дар муқоми дуюми системаи чормуқом асос ёфтааст.

Мисраоҳанги сеюм барои Фалак авҷӣ аст. Дар он диапазон ба тетрахордӣ табдил меёбад:

Мисоли 15. Дараҷоти мисраоҳанги авҷии Фалак.

Хусусияти дигари Фалак дар он низ аст, ки ҳар як мисраоҳанги он аз ибтидонидо сар мешавад. Нақши ибтидонидо дар раванди Фалак хеле фаъол аст. Он моҳияти жанрии фалаки озодро хеле хуб таҷассум кардааст: дар мисраъоҳанги якум он руйи дараҷаи III (e^1), дар мисраъоҳанги авҷии сеюм – бо оҳанги дихорди кӯтоҳ (dis^1- e^1) ва фарогирии дараҷаҳои II ва III, ниҳоят, дар мисраоҳанги чаҳорум – бо оҳанги дихорди дароз (dis^1 – e^1 – dis^1), ҳарчанд фарогирии ҳамон дараҷаҳо, вале бо пайиҳамии се савти лаҳнӣ (дараҷаҳои II – III – II) омада, ҷараёни драматургиро равшан инъикос намудааст. Аз ҷиҳати лаҳнӣ он ҳамеша ба наздикшавӣ ба аслпарда қарор дорад ва ин сайъ дар хотима амалӣ мешавад: Фалак бо хотиманидо дар аслпарда (d^1) ба охир мерасад. Бо чунин хотима асоси лаҳнии Фалак шакли давраи мукаммалро пайдо кардааст. Оҳангу зарб низ ба ҳамин ҷараён мутобиқ гардидаанд: Фалак аз дараҷаи III тавассути дараҷаи II ба дараҷаи I расидааст. Дерандҳои дараҷаи III (дар аввал) ва дараҷаи I (дар охир) яканд ва онҳо зери фермата

қарор доранд. Нидои мисраоҳанги авҷӣ дар деранди дарозтар омадааст ва бори дигар дараҷаи III-ро таъкид кардааст.

Дар ин қисм дараҷоти умумӣ дар раванди шаклсозӣ тадриҷан чунин ворид мегардад: сархат ва нимавҷ – трихордӣ, авҷ – тетрахордӣ ва фаровард – трихордӣ. Дар фарогирии дараҷот қисми Фалак ба асоси жанрии хеш тақлид мекунад, хусусан жанри фалаки озод ҳамеша дар шеър – рубоӣ ва дар мусиқӣ – дараҷоти хурдро мепарастад.

Мутобиқшавӣ ба рубоӣ дар Фалак чунин аст:

- Сархат – мисраоҳанги якум
- Ниммавҷ – мисраоҳанги дуюм
- Авҷ – мисраоҳанги сеюм
- Фаровард – мисраъоҳанги чорум

Қисми панҷум, қисми хотимавии силсила – *Ситоиш* – ҳамеша дар ғазал асос меёбад. Ситоиши Фалак-Мадҳияи таҳлилӣ бар ғазали Ҷалолиддини Балхӣ *«Дил ба ин дунё мабанд, дунёи фонӣ бигзарад»* мебошад.

Сохтори композитсионии Ситоиш чор банди суннатиро дарбар мегирад.

Сархат – байтҳои якум ва дуюм

Хати якум – байти якум

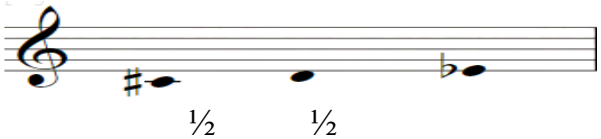
Дил ба ин дунё мабанд, дунёи фонӣ бигзарад,
Навбати пирӣ дарояд, навҷавонӣ бигзарад.
– V – – /– V – – /– V – – /– V –
фоъилотун/фоъилотун/фоъилотун /фоъилун

Ин ғазал дар баҳри *рамали мусаммани маҳзуф* омадааст.

Мисоли 16. Хати аввали банди сархат.

Шакли пурраи мусамман ва вазни мусиқавии даҳзарбаии қолабзарби ситоиш мисраоҳангҳои нисбатан дарозро ба вуҷуд овардаанд. Вале новобаста ба ин, оҳанги хати аввал дар дараҷоти трихорди нимпардаӣ бо фарогирии фосилаи хеле хурд байни садоҳои канорӣ – терсияи коста қарор гирифтааст:

Мисоли 17. Дараҷоти хати аввал.

Оҳанг аз регистри поёнии лаҳнӣ оғоз гардида, бешитоб, ибора-ибора баён мегардад. Байни ибораҳову мисраъоҳангҳо сукутҳо ҷой гирифтаанд, ки мутобиқ ба ҳаҷми воҳидҳои сохтории композитсионианд. Аз ҷиҳати лаҳнӣ хати аввал хеле устувор аст. Зеро ки дараҷаҳои таркибии он аз ҳудуди садоҳои гиреҳбандаки аслпарда берун намебароянд.

Хати дуюм – байти дуюм

Эй ки дорӣ зӯри бозу, паҳлавонӣ дар ҷаҳон,
Зӯр дар бозу намонад, паҳлавонӣ бигзарад.

Мисоли 18. Хати дуюми сарҳат.

Сохтори хати дуюм ва баёни оҳанг дар он мушобеҳ ба хати якум аст. Ин ҷо ҳам ибораҳо ҷудо-ҷудо сукут дар миён омадаанд ва мисраоҳангҳо аз якдигар бо сукутҳои дароз ҷудо шудаанд. Оҳанги хати дуюм ҳам дар трихорди нимпардаӣ асос меёбад. Вале дар иборасозиву оҳангсозӣ такя бештар бар дараҷаи III трихорд аст, ҳарчанде ҳарду мисраоҳанг бо аслпарда хотима ёфтаанд.

Ниммавҷ – байтҳои сеюм ва чорум

Хати якум – байти сеюм

Эй, ки дорӣ боғу бӯстон, хуш сарпо мамлакат,
Боғи ту вайрона гардад, боғбонӣ бигзарад.

Мисоли 19. Хати аввали ниммавҷ.

Банди ниммавҷ тибқи нақши худ дар композитсияи асар бо оҳангу майдони садоӣ ва регистр аз банди сарҳат фарқ мекунад. Фарогирии садоии хати якуми нимавҷ бо такя ба аслпарда, якбора се садои навро ворид карда, сазовори дараҷоти пентахордӣ гардидааст:

Мисоли 20. Дараҷоти хати аввали нимавҷ.

Нисбат ба сархат он як дараҷа болотар ҷой мегирад. Дар оҳанг мавқеи садои нав (e^1) бузург аст. Ибораҳои аввали ҳарду мисраоҳанг дар он асос ёфта, бо он хотима меёбанд.

Хати дуюм – байти чорум

Ин ҷаҳон чун пӯл бошад, ҷони мо чун корвон,
Оқибат бигзар аз ин пӯл, корвонӣ бигзарад.

Дар хати дуюми ниммавҷ таъкидҳои оҳангӣ-лаҳнӣ ба дараҷаи болотарин (g^1) вогузошта шудаанд. Бо аслпарда (d^1) он дар мутаносибии квартоӣ қарор дорад ва таъкиди он маънои нимавҷро қайд кардан аст:

Мисоли 21. Хати дуюми банди нимавҷ.

Хати дуюм дараҷоти тетрахордиро фаро гирифтааст. Ин тетрахорди поёнии лаҳни асосӣ мебошад:

Мисоли 22. Дараҷоти хати дуюми банди нимавҷ.

Он иқтидор дорад, ки ранги лаҳни асосиро равшан ифода намояд, зеро ки дар таркиби худ фосилаи хоссаи афзударо дорад.

Авҷ – байти панҷум

Роҳати дунё ту дорӣ, неъмати уқбо маро
Бар сари фарзанди одам ҳарчи ояд, бигзарад.

Ҳарчанд чунин вазъ ғайримуқаррарӣ аст, банди авҷӣ дар қиёс бо ду бандҳои қаблӣ кӯтоҳтар буда, ҳамагӣ як байтро дарбар мегирад. Садои нави лаҳнӣ дар аввал таъкид мешавад: такрори ду-себора бо деранди дарози сеюм дар ибораи якум онро равшан ифода кардаанд. Идомаи оҳанг бештар ба мутаносибии дараҷаҳои I (аслпарда) ва V (миёнпарда) равона карда шудааст:

V.2.

Мисоли 23. Банди авҷии Ситоиш.

Дар умум банди авҷӣ дар дараҷоти пентахордӣ асос ёфтааст:

Мисоли 24. Дараҷоти банди авҷӣ.

Аз ин бармеояд, ки он дараҷоти бадастовардаи ниммавҷро таҳким мебахшад.

Фаровард – байти шашум

Шамси Табрезӣ, ҳунармандон бирафтанд зери хок,
Ин ҳунармандон, ки дидӣ, кордонӣ бигзарад.

Банди фароварди аз садои болоии банди авҷӣ даст кашида, бештар ба иҷрои функсияи хотимавии худ бармегардад. Дар мисраъоҳанги якум аслпардаро дар садоҳои гиреҳбандаки он қарор дода, баҳри таҳким онро бо қабзи дараҷаи квартоии поёнӣ (фосилаи квартаи коста) нишон медиҳад. Мисраоҳанги дуюм фарогири дараҷоти пурра аст:

VI.1.

VI.2.

Мисоли 25. Фароварди Ситоиш.

Ситоиш бо кашиши дарози овозии аслпарда хотима ёфтааст. Дараҷоти Ситоиш дар раванди шаклсозӣ чунин ворид гардидааст: сархат – трихордӣ, нимавҷ ва авҷ – пентахордӣ ва фароварди – гексахордӣ (бо фарогирии фосилаи байни садоҳои канорӣ – септимаи коста). Дараҷоти умумии ситоиш ҳаштдараҷаӣ буда, дар ҳудуди октаваи коста қарор гирифтааст.

Аз ҷиҳати шеър Ситоиш ҳамагӣ шаш байти ғазалро дар бар мегирад. Мутобиқшавӣ бо байтҳои ғазал дар он чунин қарор гирифтаанд:

- Сархат – байтҳои якум ва дуюм
- Ниммавҷ – байтҳои сеюм ва чорум
- Авҷ – байти панҷум
- Фаровард – байти шашум

Хулоса, дар панҷ қисми силсилаи Фалак-Мадҳия дараҷоти гуногунҳаҷм пешниҳод гардидааст. Мисраоҳангҳои силсила вобаста ба навъи Фалак (озод ва зарбӣ) ва зарби он кутоҳу васеъ мегарданд. Қобили қайд аст, ки силсилаи Фалак-Мадҳия дорои ду қисм (Зилобам ва Фалак)-и фалаки озод аст. Онҳо дар драматургияи силсила нақши муҳимро бозидаанд: бо яке (Зилобам) силсила оғоз гардидааст ва вазифаи нахустмуаррифии лаҳнӣ ва оҳангиро бар дӯш дорад. Дуюмӣ (Фалак) – дар нуқтаи бурриши тиллоӣ силсила ҷой гирифтааст ва феълан нақши кулминатсиониро дар силсила бозидааст [1]. Қисмҳои таркибии зарбӣ (сохторҳои пӯшида) – Пастубаланд (дуюм), Ҳайдарӣ (сеюм) ва Ситоиш (панҷум) – ҳар кадом дар асоси зарби ҳамноми худ қарор гирифта, аз зарби ҳафтзарбаӣ тавассути шашзарбаӣ ба зарби даҳзарбаӣ оварда мерасонад. Ин нукта рушди тадриҷии мураккабшавиро дар сатҳи асоси зарбии силсила нишон додааст [1].

Фалак-Мадҳия – жанри мураккабтарини падидаи фалак дар анъанаи фалаки помирӣ маҳсуб меёбад. Дар он услуби ғазалхонӣ дараҷаи баланди ғазалхониро дар ин минтақа нишон медиҳад. Бо вуҷуди ин, силсилаи мазкур дар худ ҳамаи хусусиятҳои ҳам рубоихонӣ ва ҳам ғазалхонӣ, ҳам жанри фалаки фолклорӣ (қисми чаҳорум) ва ҳам жанрҳои фалаки касбӣ (Зилобам, Пастубаланд, Ҳайдарӣ ва Ситоиш)-ро фаро гирифтааст. Бо чунин дороӣ силсилаи Фалак-Мадҳия иқтидор пайдо кардааст, ки сохтори композитсионии хеле мавзунро дар сатҳи баланди касбият бо мазмуни фалсафӣ, дар сатҳи рубоиёт ва ғазалиёти классикӣ пешниҳод намояд. Ин дороиҳо дар композитсияи қисмҳои таркибӣ ва сатҳи ягонаи силсила драматургияи мантиқан мукаммали мусиқиро бо истифода аз василаҳои асосии мусиқавӣ дар дараҷаи баланд амалӣ кардаанд [1]. Жанри Фалак-Мадҳия ягонагии тафаккури назму мусиқиро, ки зодаи мақомоти волои тоҷик – Шашмақом, Фалаки кулобӣ, мақомҳои маҳаллии водӣ (водии Фарғона ва Зарафшон – имрӯза вилояти Суғд) аст ва маҳз мақомоти тоҷик онро ҳамчун вазифаи асосии худ дар фарҳанги мусиқии миллат ҳифз менамояд, дар минтақаи Бадахшони кӯҳӣ сарбаландона бар ӯҳда дорад. Ва ин вазифаи пуршарафи хешро жанри касбии Фалак-Мадҳия бо зеҳнияту маънавиёти мардуми Бадахшон то имрӯз ифтихормандона иҷро менамояд.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Азизи, Ф.А. К вопросу логики макомной композиции / Ф.А. Азизи // Проблемы музыкальной науки. Российский специализированный журнал. – 2019. – № 2. – С. 63–75.
2. Азизи, Ф.А. Маком и Фалак как явления профессионального традиционного музыкального творчества таджиков / Ф.А. Азизи. – Душанбе: Адиб, 2009. – 398 с.
3. Азизӣ, Ф.А. Асосҳои мусиқии классикии тоҷик. Дар ду қисм. Қисми I. Таърих / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 400 с.
4. Азизӣ, Ф.А. Дар бораи замина ва принсипи асосии рушд дар мусиқии суннатии тоҷик / Ф.А. Азизӣ // Мутриб: маҷаллаи илмии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. – Душанбе, 2024. – № 5. – С. 11–20.
5. Азизӣ, Ф.А. Назарияи мусиқӣ: китоби дарсӣ / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Эр-граф, 2021. – 304 с.
6. Азизӣ, Ф., Каримов, С. Фалак / Ф. Азизӣ, С. Каримов // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. – Душанбе: СИЭМТ, 2017. – Ҷ. 2. – С. 499–501.
7. Азизӣ, Ф.А., Каримов, С.С. Услубҳои суннатии омӯзиш: пажӯҳиш ва истифода: монография / Ф.А. Азизӣ, С.С. Каримов. – Душанбе, 2013. – 92 с.
8. Азизӣ, Ф.А. ва диг. Экспедитсияи мусиқӣ-этнографӣ: таҷрибаи омӯзишӣ ва амалӣ: дастури таълимӣ / Ф.А. Азизӣ, С.С. Каримзода, М.Р. Бурҳонов, Қ.Д. Лутфишоев, М.А. Алиев. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – 144 с.
9. Каримзода, С.С. Мавқеъ ва моҳияти системаи чормуқом дар фалаки Бадахшон / С.С. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе, 2020. – № 8. – С. 161–166.
10. Кароматов, Ф.М. Основные черты музыкального строения узбекских народных песен / Ф.М. Кароматов // Вопросы музыкальной культуры Узбекистана / сост. и науч. ред. И.Н. Карелова. – Ташкент: Государственное издательство художественной литературы, 1961. – С. 34–71.
11. Кароматов, Ф.М. О локальных стилях узбекской народной музыки / Ф.М. Кароматов // Музыка народов Азии и Африки. Вып. 1 / ред.-сост. В.С. Виноградов. – Москва: Советский композитор, 1969. – С. 35–49.
12. Кароматов, Ф., Нурджанов, Н. Музыкальное искусство Памира / Ф. Кароматов, Н. Нурджанов. – Москва: Советский композитор, 1978. – Кн. 1. – 182 с.; 1986. – Кн. 2. – 292 с.
13. Охонниёзов, В.Д. Таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон. Китоби аввал. Заминаҳои пайдоиш ва таҳаввули адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 328 с.
14. Таваккалов, Ҳ. Мавқеи ашъори Шамси Табрезӣ ва Носири Хусрав дар барномаи мадҳиясароён / Ҳ. Таваккалов // Суханшиносӣ: маҷаллаи илмии

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. – Душанбе, 2022. – № 1. – С. 90–100.
15. Таваккалов, Ҳ. Мактаби мадҳиясароӣ ва мутрибӣ дар водии Бартанг / Ҳ. Таваккалов // Суханшиносӣ: маҷаллаи илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. – Душанбе, 2024. – № 2. – С. 185–194.
16. Таваккалов, Ҳ. Анъанаи мадҳиясароӣ дар Бадахшон / Ҳ. Таваккалов. – Хоруғ, 2013. – 264 с.
17. Таваккалов, Ҳ., Мамадшерзодшоев, У. Рубоби помирӣ дар оинаи таърих ва ривоёт / Ҳ. Таваккалов, У. Мамадшерзодшоев. – Душанбе: Паёми ошно, 2019. – 199 с.
18. Фалак ва масъалаҳои таърихӣ-назариявии мусиқии тоҷик: маҷмуаи мақолаҳои симпозиуми байналмилалии Фалак / мураттиб Фароғат Азизӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 248 с.
19. Фалак: китоби дарсии амалӣ. Китоби 1 / мураттиб Саъдулло Каримов. – Душанбе, 2019. – 400 с.
20. Фалак: услуби пажӯҳиш ва омӯзиш: маҷмуаи мақолаҳои чорумин симпозиуми байналмилалии Фалак / мураттиб ва муҳаррир Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Адиб, 2015. – 336 с.
21. Шаҳобов, Ф. Осор ва пажӯҳиш. Дар 3 ҷилд. Ҷилди 1. Баёзи Шашмақом / Ф. Шаҳобов; мураттиб Ф.А. Азизӣ. – Нашри дуюм. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 288 с.

Дар бораи муаллиф: Каримзода Саъдулло Салим – номзади илмҳои санъатшиносӣ, дотсенти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. **Нишонӣ**: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ҳусейзода, 155. Телефон: +(992) 935941227; E-mail: sadullo_falak@mail.ru.

Сведения об авторе: Каримзода Саъдулло Салим – кандидат искусствоведения, доцент Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейзода, 155. Телефон: +(992) 935941227; E-mail: sadullo_falak@mail.ru/.

About the author: Karimzoda Sa’dullo Salim – Candidate of Arts, Associate Professor of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. **Address:** 155 Sh. Huseyzoda Street, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +(992) 935941227; E-mail: sadullo_falak@mail.ru.

ТДУ: 782.1:398.8(575.3)

РЕЖИССУРАИ ОВОЗ ДАР РАДИОИ ТОҶИКИСТОН: ТАҲАВВУЛОТИ ТАЪРИХӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ҲИФЗИ МУСИҚИИ МИЛЛӢ

Исматулло Саидов
и.в. дотсенти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Аннотатсия. *Мақола ба омӯзиши таърихи ташаккул ва таҳаввули коргардонии овоз дар низоми радиошунавонии Тоҷикистон бахшида шудааст. Мақсади таҳқиқот муайян намудани ҷойгоҳ ва нақши коргардони овоз дар рушди эҷодӣ, эстетикӣ ва техникии Радиои Тоҷикистон, инчунин баррасии саҳми ин касб дар сабт, ҳифз ва интиқоли мероси мусиқии миллӣ мебошад. Дар таҳқиқот марҳилаҳои асосии рушди радиошунавонии тоҷик аз солҳои аввали фаъолияти радио то марҳилаи технологияҳои рақамӣ ва робитаи байни рушди таҷҳизоти сабт ва тағйироти забони бадеии маҳсулоти радиоӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.*

Муаллиф бар он назар аст, ки коргардонии овозро танҳо ҳамчун фаъолияти техникии сабт арзёбӣ кардан нокифоя буда, он дар ташкили муҳити акустикӣ, интихоби таносуби байни нутқ ва мусиқӣ, ташаккули образи садоӣ ва монтаж мақоми калидӣ дорад. Аз ин рӯ, фаъолияти коргардони овоз дар марзи техника, журналистика ва санъат қарор гирифта, дорои аҳаммияти мустақили эстетикӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Калидвожаҳо: *Радиои Тоҷикистон, радиошунавонӣ, коргардонии овоз, садо, сабти овоз, радиожурналистика, санъати мусиқӣ, эстетикаи садо, хазинаи радио, мероси мусиқии миллӣ, технологияҳои рақамӣ.*

ЗВУКОРЕЖИССУРА НА ТАДЖИКСКОМ РАДИО: ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭВОЛЮЦИЯ И ЕЕ РОЛЬ В СОХРАНЕНИИ НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЫКАЛЬНОГО НАСЛЕДИЯ

Исматулло Саидов
и.о. доцента Таджиксой национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

Аннотация. *Статья посвящена исследованию истории формирования и эволюции звукорежиссуры в системе радиовещания Таджикистана. Целью исследования является определение места и роли звукорежиссера в творческом, эстетическом и техническом развитии Таджикского радио, а также рассмотрение вклада данной профессии в запись, сохранение и трансляцию национального музыкального наследия. В исследовании рассматриваются*

основные этапы развития таджикского радиовещания от первых лет деятельности радио до эпохи цифровых технологий, а также взаимосвязь между развитием записывающего оборудования и изменениями художественного языка радиопродукции.

Автор считает, что оценку звукорежиссуры исключительно как технической деятельности по записи звука следует признать недостаточной, поскольку она играет ключевую роль в создании акустической среды, выборе соотношения между речью и музыкой, формировании звукового образа и монтаже. Следовательно, деятельность звукорежиссера находится на стыке техники, журналистики и искусства, обладая самостоятельной эстетической и культурной значимостью.

Ключевые слова: *Радио Таджикистана, радиовещание, звукорежиссура, звук, звукозапись, радиожурналистика, музыкальное искусство, эстетика звука, радиофонд, национальное музыкальное наследие, цифровые технологии.*

SOUND ENGINEERING ON THE RADIO OF TAJIKISTAN: HISTORICAL EVOLUTION AND ITS ROLE IN THE PRESERVATION OF NATIONAL MUSICAL HERITAGE

Ismatullo Saidov

Acting Associate Professor at the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattoro. Republic of Tajikistan, Dushanbe

Annotation. *The article is dedicated to the study of the history of formation and evolution of sound engineering (audio direction) in the radio broadcasting system of Tajikistan. The purpose of the study is to determine the place and role of the sound engineer in the creative, aesthetic, and technical development of the Tajik Radio, as well as to examine the contribution of this profession to the recording, preservation, and transmission of the national musical heritage. The study examines the main stages of the development of Tajik radio broadcasting from the early years of radioactivity to the digital technology era, and explores the relationship between the development of recording equipment and changes in the artistic language of radio production.*

The author argues that evaluating sound engineering solely as a technical sound-recording activity is insufficient, as it plays a pivotal role in creating the acoustic environment, choosing the balance between speech and music, shaping the sound image, and editing. Therefore, the activity of a sound engineer lies at the intersection of technology, journalism, and art, possessing independent aesthetic and cultural significance.

Keywords: *Radio Tajikistan, radio broadcasting, sound engineering, sound, sound recording, radio journalism, musical art, sound aesthetics, radio archive fund, national musical heritage, digital technologies.*

Пешгуфтор. Радио аз ҷумлаи муҳимтарин падидаҳои фарҳангӣ ва коммуникатсионии асри XX ба шумор меравад. Пайдоиши он имкон дод, ки иттилоот, сухан, мусиқӣ ва дигар шаклҳои ифодаи садоӣ бидуни ҳузури ҷисмонии шунаванда дар маҳалли рӯйдод ба доираи васеи ҷомеа интиқол дода шаванд. Дар баробари ин, радио тадриҷан аз як воситаи техникии ирсоли иттилоот ба муҳити мустақили эҷодӣ табдил ёфт, ки дорои забон, шаклҳои ифода ва имкониятҳои эстетикии хоси худ мебошад.

Моҳияти эстетикии радио пеш аз ҳама ба хусусияти «ноаён» - и он вобаста аст. Агар театр ва кино образро тавассути дидан ва шунидан ба шунаванда ва бинанда пешниҳод кунанд, радио асосан ба қобилияти шунавоӣ ва тасаввури инсон такя мекунад. Дар чунин муҳит овози инсон, мусиқӣ, садоҳои муҳит, таваққуф, таносуби садоҳо ва ҳатто хомӯшӣ метавонанд вазифаи образофариро иҷро намоянд. Аз ин ҷиҳат, садо дар радио танҳо воситаи интиқоли матн нест; он худ маводи асосии ташаккули фазои бадеӣ мебошад.

В.В. Смирнов дар таҳқиқоти худ оид ба радиожурналистика масъалаи хусусиятҳои коммуникативӣ ва воситаҳои ифодагарии радиоро ба таври васеъ баррасӣ намуда, ба нақши овоз, нутқ, мусиқӣ, монтаж ва дигар унсурҳои шаклдиҳандаи барномаи радиоӣ таваҷҷуҳ мекунад. Аз нуқтаи назари назарияи радио, маҳз маҷмӯи ин унсурҳо ба шунаванда имкон медиҳад, ки муҳтавои иттилоотӣ ва образи бадеии барномаро дар зеҳни худ ташаккул диҳад.

Дар чунин низом фаъолияти коргардони овоз аҳаммияти махсус пайдо мекунад. Коргардони овоз дар раванди истеҳсоли маҳсулоти радиоӣ миёни муҳтавои эҷодӣ ва имкониятҳои техникӣ робита барқарор мекунад. Вазифаи ӯ танҳо ба «тоза» ва баландсифат сабт намудани овоз маҳдуд намешавад. Ӯ бояд муайян кунад, ки нутқ дар кадом фазои акустикӣ садо диҳад, мусиқӣ нисбат ба овоз чӣ гуна таносуб дошта бошад, садои муҳит чӣ вазифаи маъноӣ гирад ва монтаж чӣ гуна идомаи мантиқию драматургии барномаро таъмин намояд.

Аз ин рӯ, масъалаи коргардонии овоз дар Радиои Тоҷикистон на танҳо мавзӯи таърихи журналистика, балки масъалаи санъатшиносӣ низ мебошад. Агар радио ҳамчун шакли санъати садоӣ баррасӣ шавад, пас таърихи он бе омӯзиши касби коргардони овоз, техникаи сабт ва эволютсияи эстетикаи садо пурра буда наметавонад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқот муайян намудани нақши коргардонии овоз дар ташаккул ва рушди Радиои Тоҷикистон ва таҳлили аҳаммияти фаъолияти мазкур дар рушди забони садоии радио ва ҳифзи мероси мусиқии миллӣ мебошад.

Барои расидан ба ин мақсад вазифаҳои зерин муайян карда шуданд:

- баррасии заминаҳои таърихии ташаккули радиошунавонӣ дар Тоҷикистон;

- муайян намудани марҳилаҳои асосии рушди фаъолияти коргардонии овоз;
- таҳлили вазифаҳои эҷодӣ, эстетикӣ ва техникии коргардони овоз;
- муайян намудани муносибати байни рушди техникаи сабт ва таҳаввули забони бадеии радио;
- таҳлили аҳаммияти сабтҳои радиоӣ барои омӯзиш ва ҳифзи мероси мусиқии тоҷик;
- баррасии гузариш аз технологияи аналогӣ ба технологияи рақамӣ;
- муайян намудани хусусиятҳои фаъолияти коргардони овози муосир дар Радиои Тоҷикистон.

Методология ва заминаи назариявии таҳқиқот. Дар таҳқиқот усулҳои таърихӣ-таҳлилӣ, муқоисавӣ, санъатшиносӣ, сохторӣ-функсионалӣ ва таҳлили манбаъҳо истифода шудаанд. Усули таърихӣ барои муайян намудани марҳилаҳои ташаккули радиошунавонӣ ва техникаи сабти овоз, усули санъатшиносӣ барои таҳлили хусусиятҳои эстетикии садо ва усули сохторӣ-функсионалӣ барои муайян кардани вазифаи унсурҳои гуногуни садоӣ дар барномаҳои радиоӣ истифода мешаванд.

Заминаи назариявии таҳқиқотро асарҳои марбут ба назарияи радиожурналистика, радио ҳамчун санъати садоӣ ва назарияи коргардонии овоз ташкил медиҳанд. Аз ҷумла, асари В.В. Смирнов барои фаҳмиши хусусиятҳои радиокоммуникатсия ва воситаҳои ифодагарии радиожурналистика аҳаммияти муҳими назариявӣ дорад.

Таҳқиқоти соҳаи режиссураи овоз низ нишон медиҳанд, ки коргардонии овоз дар радио ва телевизион ҳамзамон фаъолияти технологӣ ва эҷодӣ мебошад. Дар адабиёти назариявӣ коргардонии овоз ҳамчун ташкили эҷодӣ ва идоракунии раванди сабт, коркард ва интиқоли маводи садоӣ шарҳ дода мешавад. Дар ин раванд коргардони овоз на танҳо бо таҷҳизот, балки бо сохтори акустикӣ ва образии асар кор мекунад.

Аз ин нуқтаи назар, коргардони овозро метавон яке аз муаллифони ғайримустақими образи садоии барномаи радиоӣ донист. Ӯ дар доираи консепсияи умумии муҳаррир, коргардон, журналист, оҳангсоз ё иҷрокунанда фаъолият карда, бо воситаҳои махсуси акустикӣ натиҷаи ниҳоии шунавоиро ташаккул медиҳад.

Ташаккули радиошунавонӣ дар Тоҷикистон. Таърихи Радиои Тоҷикистон аз равандҳои умумии ташаккули инфрасохтори радиоӣ дар давраи аввали Ҷумҳурии Мухтори Шуравии Тоҷикистон оғоз мегирад. Масъалаи ташкили радио дар ҷумҳурӣ ҳанӯз соли 1928 мавриди баррасӣ қарор гирифта, 19 октябри ҳамон сол нақшаи бо радио таъмин намудани ҷумҳурӣ тасдиқ шуд.

10 апрели соли 1930 санаи калидии таърихи радиошунавонии тоҷик гардид. Дар ин рӯз нахустин бор садои радио бо ҷумлаи маъруфи «Диққат, диққат, диққат, ин ҷо Сталинобод» аз Хонаи деҳқон – маконе, ки баъдан бо

театри ба номи В.В. Маяковский иртибот пайдо кард – дар фазои пойтахти ҷумҳурӣ пахш шуд. Манбаъҳои расмии соҳаи телевизион ва радио ин санаро ҳамчун нахустин рӯзи Садои Радиои Тоҷикистон тасдиқ мекунанд.

Дар рӯзҳои аввал муҳтавои пахшҳо асосан аз радиогазета, хабарҳои кӯтоҳ, лексияҳо, машқҳои тарбияи ҷисмонӣ ва барномаҳои мусиқӣ иборат буд. Аз 12 апрел ҷадвали пахш васеъ шуда, барномаҳо аз субҳ то шом идома меёфтанд.

Дар оғози фаъолият аудиторияи радио нисбатан маҳдуд буд. Бино ба маълумоти расмӣ, дар аввал танҳо тақрибан 20 дастгоҳи садодиҳӣ дар ҷойҳои серодам насб шуда буданд. Ин далел нишон медиҳад, ки радиои солҳои аввали Тоҷикистон ҳамзамон бо масъалаҳои эҷодӣ бо мушкилоти инфрасохторӣ ва техникӣ низ рӯ ба рӯ буд.

Дар ин давра ҳанӯз наметавон дар бораи коргардонии овоз ба маънои муосири касбӣ сухан гуфт. Равандҳои истеҳсолӣ бештар ба вазифаҳои интиқол, қироат ва пахши зинда вобаста буданд. Аммо маҳз дар ҳамин марҳила заминаи фарҳанги садоии радио ташаккул ёфт: талабот ба овози равшан, диксияи саҳеҳ, таносуби садо ва мусиқӣ ва сифати интиқоли барнома тадриҷан ба талаботи касбӣ табдил ёфт.

13 январи соли 1932 бо қарори мақомоти ҷумҳурӣ Кумитаи радиои Тоҷикистон таъсис ёфта, 1 феврали ҳамон сол фаъолияти расмии худро оғоз кард. Ин марҳила дар институтсионалӣ шудани радиошунавонӣ аҳаммияти калон дошт.

Дар маводи таърихӣ номи як қатор кормандони аввалини радио низ зикр шудааст. Аз ҷумла, Сулаймон Зоҳиров ҳамчун яке аз аввалин наттоқони радио ба забони тоҷикӣ ва Агрепина Ржевская ҳамчун наттоқи барномаҳои русӣ номбар мешаванд. Дар қатори кормандони аввалини техникӣ Михаил Мишин ва Евгений Герасимов зикр шудаанд. Ин маълумот барои омӯзиши пайдоиши тақсимоти вазифаҳои эҷодӣ ва техникӣ дар радиои тоҷик аҳаммият дорад.

Аз интиқоли овоз ба фарҳанги сабти овоз. Марҳилаи аввали радио бештар ба пахши зинда асос ёфта бошад, бо такмили таҷҳизоти сабт имкониятҳои нави эҷодӣ пайдо шуданд. Сабти овоз як тағйироти муҳим дар табиати радио ба вуҷуд овард: агар пахши зинда аз лаҳзаи иҷро ҷудонашаванда бошад, сабт имкон дод, ки маводи садоӣ нигоҳ дошта, дубора коркард, монтаж ва такроран пахш карда шавад.

Ин тағйирот барои фарҳанги мусиқии Тоҷикистон аҳаммияти махсус дошт. Радио тадриҷан ба яке аз марказҳои ҷамъоварӣ ва нигоҳдории маводи мусиқӣ табдил ёфт. Суруд, иҷрои овозхон, навозиши ансамбл, барномаҳои адабӣ ва фолклорӣ акнун метавонистанд дар шакли сабти садоӣ барои наслҳои баъдӣ нигоҳ дошта шаванд.

Дар ин маврид арзиши таърихии фонди радио аз вазифаи аввалияи худ – таъмини эфир – хеле васеътар мегардад. Сабти радиоӣ метавонад ҳамзамон

ҳуҷҷати таърихӣ, манбаи мусиқишиносӣ ва осори фарҳангии мустақил бошад.

Ин нуқта махсусан барои фарҳанги мусиқии тоҷик муҳим аст, зеро як қисми муҳими мероси иҷроӣ маҳз тавассути сабтҳо ба даврaҳои баъдӣ расидааст. Агар иҷрои зинда хусусияти якдафъаина дошта бошад, сабт имконият медиҳад, ки хусусияти овоз, тарзи иҷро, тембр, интонатсия, ороишҳои мелодӣ ва муносибати овозхон бо ансамбл аз нав шунида ва таҳлил карда шаванд.

Аз ин рӯ, фаъолияти коргардони овоз дар ин раванд танҳо хизматрасонии техникӣ набуд. Интихоби микрофон, масофа аз манбаи садо, таносуби овоз ва созҳо, сатҳи сабт, ҷойгиркунии иҷрокунандагон ва баъдан монтаж ба он таъсир мерасонд, ки иҷрои мазкур аз ҷониби шунавандаи оянда чӣ гуна дарк шавад.

Коргардони овоз васила миёни техника ва санъат. Дар назарияи муосири режиссураи овоз коргардони овоз ҳамчун мутахассисе фаҳмида мешавад, ки байни хусусиятҳои акустикӣ, имкониятҳои техникии сабт ва талаботи эстетикии асар робита ба вуҷуд меорад. Манбаъҳои назариявӣ таъкид мекунанд, ки фаъолияти режиссураи овоз дар радио, телевизион ва сабти мусиқӣ на танҳо идоракунии таҷҳизот, балки роҳбарии эҷодии раванди сабтро низ дарбар мегирад.

Моҳияти ин фаъолиятро метавон дар чор сатҳ муайян кард:

Якум, сатҳи акустикӣ. Коргардон муҳити мувофиқ барои сабтро интихоб намуда, хусусиятҳои фазои садоиро ба назар мегирад. Ҳар як толор, студия ё уток дорои вақти акси садо, инъикос ва хусусиятҳои тембрии худ мебошад. Ин хусусиятҳо ба натиҷаи сабт таъсир мерасонанд.

Дуюм, сатҳи технологӣ. Интихоби микрофон, танзими сатҳи сигнал, сабти каналҳо, назорати динамика, монтаж ва коркарди минбаъдаи фонограмма ба ин сатҳ дохил мешаванд.

Сеюм, сатҳи драматургӣ. Дар барномаи радиоӣ пайдарҳамии овозҳо аҳаммияти махсус дорад. Гузариш аз нутқ ба мусиқӣ, ворид шудани садои муҳит, таваққуф ва тағйири шиддати акустикӣ метавонанд вазифаи драматургиро иҷро кунанд.

Чорум, сатҳи эстетикӣ. Дар натиҷаи интихоби ҳамаи воситаҳои болоӣ образи умумии садоӣ ташаккул меёбад. Маҳз ҳамин образ муайян мекунад, ки шунаванда барномаро чӣ гуна эҳсос ва дарк мекунад.

Аз ин рӯ, коргардони овозро метавон ҳаммуаллифи муҳити садоии барнома номид, гарчанде ки дараҷаи мустақилияти эҷодии ӯ аз жанр, сохтори истеҳсолӣ ва консепсияи асар вобаста мебошад.

Сабти аналогӣ ва ташаккули фарҳанги студиявӣ. Дар миёнаи асри XX техникаи магнитӣ барои радиошунавонӣ имкониятҳои нави эҷодӣ фароҳам оварда. Сабти магнитӣ имкон дод, ки фонограмма бурида, пайваст ва аз нав тартиб дода шавад. Ин дигаргунӣ худи табиати монтажро тағйир дод.

Монтаж дигар танҳо воситаи кӯтоҳ кардани маводи сабтшуда набуд. Он ба воситаи ташаккули маъно табдил ёфт. Ҳангоми монтаж коргардони овоз метавонист беҳтарин қисмҳои иҷроро интихоб кунад, таваққуфҳои нолозимро бардорад, муносибати байни нутқ ва мусиқиро танзим намояд ва фазои акустикии барномаро шакл диҳад.

Таҳқиқоти таърихи режиссураи овоз нишон медиҳанд, ки маҳз имкониятҳои сабти магнитӣ ва амалиёт бо лентаи магнитӣ дар ташаккули касби садорежиссура нақши калон гузоштаанд. Буридан, пайвастан, тағйири суръати навор ва истифодаи эффектҳои садоӣ тадриҷан ба воситаҳои эҷодӣ табдил ёфтанд.

Барои радиои тоҷик ин марҳила аҳаммияти хос дошт, зеро имкониятҳои сабт ва нигоҳдории иҷроҳои мусиқӣ васеъ гардиданд. Дар натиҷа радио ба муҳити ҷамъоварии хотираи мусиқии миллӣ табдил ёфт.

Аз моно ба стерео: тағйири эстетикаи садо. Яке аз марҳилаҳои муҳими рушди техникаи сабт гузариш аз сабти моно ба стереофония мебошад. Агар сабти моно манбаи садоро асосан ҳамчун маҷмӯи ягонаи сигнал пешниҳод кунад, стерео имконият медиҳад, ки муносибати фазоии манбаъҳои садоӣ низ дар таҷрибаи шунавоӣ эҳсос карда шавад.

Аз ин нуқтаи назар, стереофония танҳо пешрафти техникии сабт нест. Он забони эстетикии нави садоро ба вуҷуд меорад. Дар сабти мусиқӣ ҷойгиршавии овозхон, ансамбл, созҳои алоҳида ва фазои толор метавонад ба қисми образи мусиқӣ табдил ёбад.

Дар маводи пешниҳодкардаи муаллиф таҷҳизоти стереофонии RCS-08 ҳамчун яке аз таҷҳизоти муҳими насбшуда дар студияи Радиои Тоҷикистон зикр шудааст. Ин маълумотро барои мақола ҳамчун нишонаи гузариш ба имкониятҳои нави сабти стереофонӣ истифода бурдан мумкин аст, аммо барои нашри ниҳоӣ соли дақиқи насб ва хусусиятҳои техникии таҷҳизот бояд аз ҳуҷҷатҳои студия ё манбаи аввалия тасдиқ карда шавад.

Дар ҳамин давра сабти як қатор сурудҳои ҳунармандони тоҷик дар фонди радио аҳаммияти калон пайдо кард. Дар маводи таҳиякардаи муаллиф номҳои Абдулло Назриев, Аҳмад Бобоқулов, Барно Исҳоқова, Барот Яхшиев, Ҷӯрабек Муродов, Меҳрӣ Исҳоқбоева, Муродбек Насриддинов, Саидкул Билолов, Римма Милосердова, Муқаддас Набиева, Маҳфират Ҳамроқулова, Одина Ҳошимов ва Баҳодур Неъматов зикр шудаанд.

Ин номҳо на танҳо рӯйхати иҷрокунандагон, балки як бахши муҳими таърихи фарҳанги сабти мусиқии тоҷикро ифода мекунанд. Бо вуҷуди ин, барои таҳқиқоти минбаъда зарур аст, ки ҳар сабт аз рӯйи сана, муҳаррир, коргардони овоз, ҳайати иҷрокунандагон, шароити сабт ва рақами фонди архивӣ шиносонидашуда бошад. Чунин каталог имкон медиҳад, ки фонди радио аз маҷмӯи сабтҳои нигоҳдошташуда ба манбаи мукаммали илмӣ табдил ёбад.

Фонди радио ҳамчун хотираи аудиоии миллӣ. Яке аз муҳимтарин натиҷаҳои фаъолияти радио дар Тоҷикистон ташаккули фонди сабтҳои садоӣ

мебошад. Дар тӯли даҳсолаҳо радио иҷроҳои мусиқӣ, сурудҳо, барномаҳои адабӣ, гуфтугӯҳо ва дигар маводи садоиро ҷамъоварӣ кардааст.

Арзиши ин фондро аз се ҷиҳат метавон муайян кард.

1. Аз ҷиҳати мусиқишиносӣ, сабтҳо ба омӯзиши услуби иҷро, интонатсия, тембр, овозхонӣ ва муносибати иҷрокунанда бо ансамбл мусоидат мекунанд.
2. Аз ҷиҳати таърихӣ, сабтҳо садои даврароро нигоҳ медоранд. Овози шахсиятҳои фарҳангӣ, услуби сухан, забони гуфтор ва хусусияти иҷрои мусиқӣ метавонанд барои таҳқиқи таърихи иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа истифода шаванд.
3. Аз ҷиҳати санъатшиносӣ, фонограмма худ метавонад объекти таҳлил бошад. Тарзи ҷойгиршавии овозҳо, монтаж, коркарди акустикӣ ва хусусияти фонограмма дар бораи эстетикаи техникии давраи муайян маълумот медиҳад.

Дар ин маъно, коргардони овоз дар ташаккули хотираи аудиоии миллӣ иштирок мекунад. Ин саҳм на ҳамеша дар рӯйи маводи архивӣ ба таври возеҳ сабт шудааст, вале маҳз сифати интихоби сабт, нигоҳдорӣ ва коркарди он ба имконияти истифодаи ояндаи мавод таъсир мерасонад.

Радио ва ҳифзи мероси мусиқии тоҷик. Радио дар Тоҷикистон дар давраи ташаккули институтҳои фарҳангӣ ба яке аз воситаҳои муҳими паҳн намудани мусиқии касбӣ ва мардумӣ табдил ёфт. Сабтҳои радиоӣ дар нигоҳ доштани иҷроҳои ҳунармандон ва интиқоли онҳо ба наслҳои баъдӣ мусоидат кардаанд.

Ин вазифа дар шароити тағйири босуръати фарҳанги мусиқӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Қисме аз осори мусиқӣ дар шакли хаттӣ, нота ё нашрҳои китобӣ вуҷуд надорад ва танҳо тавассути иҷроҳои сабтшуда ба мо расидааст. Аз ин рӯ, фонограмма метавонад ягона шакли ҳуҷҷатии мавҷудияти як иҷро бошад.

Дар ин ҷо фаъолияти коргардони овоз бо масъалаи мероси ғайримоддӣ робитаи мустақим пайдо мекунад. Коргардон бо интихоби воситаи сабт, ҷойгиркунии микрофон, танзими фазои садоӣ ва ниҳоӣ намудани фонограмма ба тарзи нигоҳдории «садои воқеӣ» таъсир мерасонад.

Аз ин рӯ, ҳифзи мероси мусиқӣ танҳо нигоҳдории лента ё файли рақамӣ нест. Ҳамзамон бояд контексти сабт, маълумоти иҷрокунанда, сана, ҷой, ҳайати мусиқӣ, техникаи сабт ва шахсони масъули истеҳсолӣ низ нигоҳ дошта шаванд.

Коргардонии овоз ва радиодраматургия. Гарчанде қисми муҳими фаъолияти коргардони овоз ба сабти мусиқӣ вобаста аст, вазифаи ӯ дар барномаҳои иттилоотӣ, адабӣ, драмавӣ ва ҳуҷҷатӣ низ муҳим мебошад.

Радио аз рӯйи табиати худ ба садо такя мекунад. Дар радиодрама, масалан, муҳити воқеӣ на тавассути тасвир, балки тавассути овозҳо дар зеҳни шунаванда сохта мешавад. Дар чунин ҳолат садои қадам, кушода шудани дар, ҳаракати нақлиёт, шамол, борон ё садои кӯча метавонанд вазифаи тасвириро иҷро кунанд.

Таҳқиқоти санъати радио таъкид мекунанд, ки маҳз хусусияти ноаёни радио ба овоз, эффектҳои акустикӣ ва фаъолияти режиссураи овоз аҳаммияти махсус медиҳад.

Дар барномаҳои иттилоотӣ низ ин қоида амал мекунад. Масалан, мусоҳибаи саҳроӣ танҳо маҷмӯи суханҳои мусоҳиб нест. Садои муҳити воқеӣ метавонад ба аслӣ ва эътимодбахш будани гузориш таъсир расонад. Коргардони овоз бояд муайян кунад, ки садои муҳит то чӣ андоза ҳузур дошта бошад: агар он аз ҳад баланд бошад, сухан нофаҳмо мешавад; агар комилан нест карда шавад, эҳсоси воқеияти саҳна метавонад коҳиш ёбад.

Ҳамин тавр, коргардонии овоз як навъи идоракунии муносибати байни маъно ва садо мебошад.

Гузариш ба технологияҳои рақамӣ. Оғози асри XXI дар фаъолияти режиссураи овоз тағйироти куллӣ ба вуҷуд овард. Гузариш аз лентаҳои аналогӣ ба муҳити рақамӣ имкониятҳои монтаж, коркарди сигнал, нигоҳдорӣ ва интиқоли маводи садоиро васеъ намуд.

Агар дар муҳити аналогӣ қисми зиёди амалиёти монтаж бо лента ва таҷҳизоти махсус анҷом дода мешуд, дар муҳити рақамӣ монтажи ғайрихаттӣ имконият медиҳад, ки мавод бо суръат ва дақиқии бештар коркард шавад. Коргардони овоз метавонад сатҳи садо, эквалайзер, динамика, панорама, фазои акустикӣ ва дигар параметрҳоро идора намояд.

Аммо рақамӣ шудани истеҳсол маънои аз байн рафтани хусусияти эҷодии касбро надорад. Баръакс, зиёд шудани имкониятҳои техникӣ масъулияти эстетикиро бештар мекунад. Вақте ки имкони таҳрири қариб ҳар параметри садоӣ вуҷуд дорад, коргардон бояд донад, ки кадом тағйирот барои консепсияи асар зарур ва кадомаш танҳо ороиши зиёдатӣ мебошад.

Дар таҳқиқоти муосири садорежиссура таъкид мешавад, ки ин касб дар пайванди санъати мусиқӣ ва технологияҳои компютерии садоӣ рушд мекунад ва имрӯз дар радио, телевизион, кино, театр, консерт ва студияҳои сабт истифода мешавад. Аз ин рӯ, технологияи рақамӣ танҳо воситаи нави сабт нест; он муҳити нави истеҳсоли маънои садоӣ мебошад.

Хусусиятҳои фаъолияти коргардони овоз дар Радиои Тоҷикистон дар давраи муосир. Дар шароити имрӯза фаъолияти коргардони овоз дар Радиои Тоҷикистон ва шабакаҳои он ба маҷмӯи васеи вазифаҳо вобаста аст. Банду баст ва таҳрири барнома, омода намудани маводи сабтшуда, коркарди мусиқӣ ва нутқ, танзими сатҳи овоз ва мутобиқсозии фонограмма ба талаботи эфир аз ҷумлаи вазифаҳои муҳим мебошанд.

Дар маводи пешниҳодкардаи муаллиф номҳои Асҳоби Юсуф, Зубайдуллои Ҷонмуҳаммад, Зафари Абдурауф, Раънои Валӣ, Ҷумъахони Мурод, Раънои Файз, Алишер Шералиев, Абумансури Исмоил ва Толибҷон Маҳмудов ҳамчун коргардонҳои фаъол дар муҳити муосири Радиои Тоҷикистон зикр шудаанд.

Аҳаммияти таҷрибаи чунин мутахассисонро бояд на танҳо аз рӯйи миқдори барномаҳои таҳияшуда, балки аз рӯйи услуби корӣ, муносибат ба овоз, интихоби мусиқӣ, монтаж ва ташкили фазои акустикии барнома таҳлил кард.

Барои таҳқиқоти минбаъда пешниҳод мешавад, ки фаъолияти коргардонҳои муосир тавассути мусоҳибаҳои касбӣ, таҳлили барномаҳои мушаххас ва муқоисаи версияҳои хом ва эфирии маводи сабтшуда омӯхта шавад. Ин метод имконият медиҳад, ки услуби инфиродии ҳар коргардон объективона муайян карда шавад.

Коргардонии овоз ҳамчун падидаи санъатшиносӣ. Мавқеи коргардони овоз дар низоми радио аз он сабаб муҳим аст, ки маҳсулоти радиоӣ натиҷаи кори як мутахассис нест. Он аз ҳамкории журналист, муҳаррир, ровӣ, коргардон, мусиқӣ ва коргардони овоз ба вуҷуд меояд.

Аммо маҳз коргардони овоз ҳамаи унсурҳои мазкурро дар сатҳи акустикӣ ба як воҳиди шунавоӣ табдил медиҳад. Аз ин ҷиҳат, фаъолияти ӯ ба фаъолияти монтажгари кино ё рассоми монтаж дар маънои сохторӣ наздик мешавад: ӯ маводи парокандаро ба сохтори ягона табдил медиҳад.

Фарқи асосӣ дар он аст ки маводи асосии кор садо мебошад. Аз ин рӯ, коргардон бояд дорои шунавоии касбӣ, донишҳои акустикӣ, фаҳмиши мусиқӣ, ҳисси ритм, дониши драматургия ва фарҳанги умумии бадеӣ бошад.

Таҳқиқоти санъатшиносӣ дар бораи садорежиссура низ ба он ишора мекунанд, ки садорежиссура метавонад ҳамчун шакли мустақили фаъолияти эҷодӣ баррасӣ шавад ва дорои воситаҳои махсуси бадеии худ бошад.

Аз ин рӯ, дар омӯзиши таърихи Радиои Тоҷикистон коргардони овоз бояд ҳамчун як ҷузъи таърихи касбии санъати миллӣ шинохта шавад.

Мушкилоти нигоҳдорӣ ва рақамисозии фонди садоӣ. Дар баробари дастовардҳои радио як масъалаи ҷиддӣ низ вуҷуд дорад: нигоҳдории физикии сабтҳои кӯҳна ва дастрасии илмӣ ба онҳо.

Наворҳои магнитӣ бо мурури вақт метавонанд хусусиятҳои физикии худро аз даст диҳанд. Баъзе намудҳои сабт ба таъсири ҳарорат, намӣ, майдони магнитӣ ва шароити номуносиби нигоҳдорӣ ҳассос мебошанд. Аз ин рӯ, рақамисозии фонд бояд ҳамчун вазифаи фарҳангӣ ва илмӣ баррасӣ шавад.

Рақамисозӣ танҳо нусхабардории садо ба компютер нест. Барои ҳар сабт бояд метамаълумоти мукаммал сохта шавад: номи асар, иҷрокунанда, муаллиф, санаи сабт, ҷойи сабт, формати аслӣ, суръати навор, хусусияти техникӣ, номи коргардони овоз ва дигар маълумоти зарурӣ.

Ташкили чунин феҳристи электронӣ ба мусиқишиносон, санъатшиносон, журналистон ва муҳаққиқони таърих имконият медиҳад, ки фонди радиоиро ҳамчун манбаи илмӣ истифода баранд.

Хулоса. Таърихи Радиои Тоҷикистон танҳо таърихи як воситаи иттилоотӣ нест. Он қисми таърихи фарҳанг, журналистика, мусиқӣ, техника

ва хотираи ҷамъиятии Тоҷикистон мебошад. Аз нахустин пахши радиоӣ 10 апрели соли 1930 то муҳити рақамии имрӯза радиои тоҷик марҳилаҳои зиёди техникию эҷодиро аз сар гузаронидааст.

Дар ин раванд коргардонии овоз тадричан аз фаъолияти асосан техникии таъмин намудани эфир ба як навъи фаъолияти мураккаби эҷодӣ табдил ёфт. Коргардони овоз имрӯз бо сифати техникӣ маҳдуд намешавад. Ӯ дар ташаккули образи садоӣ, драматургияи акустикӣ, муносибати байни нутқ ва мусиқӣ, коркарди фонограмма ва ташкили фазои шунавоӣ иштирок мекунад.

Аз нуқтаи назари санъатшиносӣ, муҳимтарин хулоса дар он аст, ки коргардонии овоз яке аз механизмҳои ташаккули эстетикаи садоии Радиои Тоҷикистон мебошад. Агар журналист муҳтавои иттилоотиро ташкил диҳад ва ровӣ онро ба шунаванда расонад, коргардони овоз шакли шунавоии ин муҳтаворо месозад.

Дар баробари ин, фаъолияти коргардони овоз дар таърихи ҳифзи мероси мусиқии миллӣ низ аҳаммияти хос дорад. Сабтҳои радиоӣ имкон медиҳанд, ки иҷрои ҳунармандони даврaҳои гуногун, хусусиятҳои овозхонӣ, сабкҳои мусиқӣ ва як қисми хотираи фарҳангии ҷомеа ба наслҳои баъдӣ интиқол дода шавад.

Бинобар ин, фонди сабтҳои Радиои Тоҷикистон бояд на танҳо ҳамчун бойгонии дохилии муассиса, балки ҳамчун қисми мероси аудиоии миллӣ арзёбӣ ва ҳифз карда шавад. Рақамисозии босифати фонд, таҳияи феҳристи ягонаи электронӣ, муайян намудани маълумоти пурраи ҳар сабт ва фароҳам овардани шароити дастрасии илмӣ ба он аз вазифаҳои муҳими оянда мебошанд.

Дар марҳилаи муосир рушди технологияҳои рақамӣ барои коргардони овоз имкониятҳои васеъ фароҳам овардааст. Аммо техника худ ба худ арзиши бадеӣ эҷод намекунад. Арзиши ниҳоии маҳсулоти садоӣ аз қобилияти мутахассис дар истифодаи технология барои ҳалли вазифаи эҷодӣ вобаста аст. Аз ин рӯ, ояндаи коргардонии овоз дар Радиои Тоҷикистон ба ҳамгироии се унсур – дониши техникӣ, маҳорати эҷодӣ ва дарки эстетикӣ – вобаста мебошад.

Ҳамин тавр, таҳқиқи таърихи коргардонии овоз дар Тоҷикистон бояд ҳамчун як самти мустақили омӯзиши санъати радиоӣ ва фарҳанги мусиқии миллӣ идома ёбад. Омӯзиши бойгониҳои садоӣ, муайян намудани саҳми мутахассисони алоҳида, таҳлили сабтҳои таърихӣ ва таҳияи методологияи ҳифзи мероси аудиоӣ метавонад барои ташаккули таърихи мукаммали садорежиссураи тоҷик заминаи муҳим фароҳам оварад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Азимов, А. Таърихи ташаккули радиои тоҷик: васоити таълимӣ / А. Азимов. – Душанбе: Матбуот, 2005. – 24 с.

2. Кучекеева, Л.А. Звукорежиссура радиоспектакля. Технология и творчество / Л.А. Кучекеева, Н.Н. Рахманова // SCI-ARTICLE.RU. – 2016. – № 37.

3. Радиожурналистика: учебник / под ред. А.А. Шереля. – Москва: Изд-во Московского университета, 2000. – 480 с. – ISBN 5-211-03750-2.

4. Радиои «Тоҷикистон» 92-сола шуд [Захираи электронӣ] // Радиои «Тоҷикистон». – 10 апрели 2022. – URL: https://radiotoj.tj/?p=15794 (санаи мурочиат: 17.09.2026).

5. Рахманова, Н.Н. Творческие направления в современной звукорежиссуре // Вопросы теории и практики. – 2015. – № 6-1.

6. Саъдуллоев, А. Жанрҳои журналистикаи радио / А. Саъдуллоев. – Душанбе, 1997. – 48 с.

7. Саъдуллоев, А., Гулов, С. Жанрҳои журналистикаи радио / А. Саъдуллоев, С. Гулов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 72 с.

8. Смирнов, В.В. Жанры радиожурналистики: учеб. пособие для вузов / В. В. Смирнов. – Москва: Аспект Пресс, 2002. – 288 с. – ISBN 5-7567-0168-0.

9. Таджикскому радио 50 лет. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 56 с.

10. Хоҷазод, С. Таърихи Радиои Тоҷикистон. Қисми 1 / С. Хоҷазод. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 144 с.

Дар бораи муаллиф: Исматулло Саидов – и.в. дотсенти кафедраи режиссураи овози Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. **Нишонӣ**: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейзода, 155. Тел.: +992 918 99 00 92.

Сведения об авторе: Исматулло Саидов – и.о. доцента кафедры звукорежиссуры Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. **Адрес**: Республика Таджикистан, ш. Душанбе, ул, Ш. Хусейнзода, 155. Тел.: +992 918 99 00 92.

About the author: Ismatullo Saidov – Acting Associate Professor at the Department of Sound Directing the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. **Address**: 155 Sh. Huseyzoda Street, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992 918 99 00 92.

ТДУ: 78.031.4:008(575.3)

ХУСУСИЯТҲОИ ЖАНРИИ СУРУД ДАР ДАВРОНИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ (ДАР МИСОЛИ ОСОРИ ВОКАЛИИ ШУҲРАТ АШӮРОВ)

Эмомалӣ Абдуллозода
и.в. дотсенти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

***Аннотатсия**. Дар мақола хусусиятҳои жанрии суруд дар даврони Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи таҳлили осори вокалии композитор Шуҳрат Ашӯров баррасӣ мешавад. Муаллиф нақши жанри сурудро дар ифодаи арзишҳои миллӣ, ватандӯстӣ, худшиносӣ ва эҳсоси муҳаббат ба Ватан муайян намуда, равандҳои ҳамгироии анъанаҳои мусиқии миллӣ бо унсурҳои мусиқии касбии аврупоиро таҳлил менамояд. Дар асоси таҳлили сурудҳои «Тоҷикистон Ватанам» бар шеъри Меҳриниссо ва «Тоҷикистон» бар ашъори Ҳадиса ва Мирзо Файзалӣ хусусиятҳои жанрӣ, сохторӣ, оҳангӣ-интонатсионӣ ва драматургии осори композитор муайян карда шудаанд. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар эҷодиёти Шуҳрат Ашӯров жанрҳои валси лирикӣ ва суруд-марш, инчунин унсурҳои сохтори куплетӣ ва тарҷеъбандӣ бо воситаҳои ифодаи миллӣ ба таври органикӣ пайваст гардидаанд. Истифодаи синкопа, зарби пунктирӣ, рушди секвенсионӣ, васеъшавии диапазони овозӣ ва ташаккули кулминатсия барои инкишофи драматургияи мусиқӣ аҳамияти муҳим доранд. Эҷодиёти вокалии Шуҳрат Ашӯров намунаи барҷастаи пайванди анъана ва навоварӣ дар мусиқии тоҷик буда, дар рушди жанри суруд дар даврони Истиқлол саҳми назаррас мегузорад.*

***Калидвожаҳо:** Истиқлоли давлатӣ, мусиқии тоҷик, жанри суруд, Шуҳрат Ашӯров, осори вокалӣ, валс, суруд-марш, драматургияи мусиқӣ, шакли мусиқӣ.*

ЖАНРОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕСНИ В ПЕРИОД ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ (НА ПРИМЕРЕ ВОКАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА ШУХРАТА АШУРОВА)

Эмомали Абдуллозода
и.о. доцента Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

***Аннотация**. В статье рассматриваются жанровые особенности песни в период государственной независимости Республики Таджикистан на материале вокального творчества композитора Шухрата Ашурова. Особое внимание уделяется роли песенного жанра в выражении национальных*

ценностей, патриотизма, национального самосознания и любви к Родине. Анализируются процессы органического сочетания традиций таджикской национальной музыки с элементами профессиональной европейской музыкальной культуры. На основе анализа вокальных произведений «Тоджикистон Ватанам» на стихи Мехриссо и «Тоджикистон» на стихи Хадисы и Мирзо Файзали выявляются их жанровые, структурные, интонационные и драматургические особенности. Установлено, что в творчестве Шухрата Ашурова органично взаимодействуют жанровые признаки лирического вальса и песни-марша, а также элементы куплетной формы и тарджибанда. Важную роль в музыкальной драматургии произведений играют синкопированный и пунктирный ритмы, секвенционное развитие, расширение вокального диапазона, регистровое развитие и кульминация. Вокальное творчество композитора рассматривается как один из ярких примеров взаимодействия традиции и новаторства в таджикской музыке периода независимости.

Ключевые слова: *Государственная независимость, таджикская музыка, песенный жанр, Шухрат Ашуров, вокальное творчество, вальс, песня-марш, музыкальная драматургия, музыкальная форма.*

GENRE FEATURES OF THE SONG IN THE PERIOD OF STATE INDEPENDENCE (BASED ON THE VOCAL WORKS OF SHUKHRAT ASHUROV)

Emomali Abdullozoda

Acting Associate Professor of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. Republic of Tajikistan, Dushanbe

Annotation*. The article examines the genre characteristics of the song during the period of state independence of the Republic of Tajikistan, based on the vocal works of composer Shukhrat Ashurov. Particular attention paid to the role of the song genre in expressing national values, patriotism, national identity, and love for the homeland. The study analyzes the interaction between the traditions of Tajik national music and elements of professional European musical culture. Based on an analysis of the vocal works «Tojikiston Vatanam» to the poetry of Mehrinisso and «Tojikiston» to the poetry of Hadisa and Mirzo Fayzali, the article identifies their genre, structural, melodic, intonational, and dramaturgical features. The analysis demonstrates that Ashurov's vocal compositions organically combine the characteristics of the lyrical waltz and march-song with elements of strophic form and tarji'band structure. Syncopated and dotted rhythms, sequential development, expansion of the vocal range, register development, and the formation of climaxes play an important role in shaping the musical dramaturgy. The vocal works of Shukhrat Ashurov represent a significant example of the interaction between tradition*

and innovation in Tajik music during the period of independence and contribute substantially to the development of the song genre.

Keywords: *State Independence, Tajik music, song genre, Shukhrat Ashurov, vocal works, waltz, march-song, musical dramaturgy, musical form.*

Даврони Истиқлоли давлатӣ на танҳо як марҳалаи сиёсӣ, балки як давраи эҳёи амиқи фарҳангии миллӣ мебошад. Дар ин раванд, санъати мусиқӣ, бахусус жанри суруд, ба яке аз воситаҳои муҳимми ифодаи худшиносии миллӣ табдил ёфтааст. Маҳз ҳамин ҷиҳат маро водор сохт, ки хусусиятҳои жанрии сурудро дар мисоли осори Шуҳрат Ашӯров мавриди таҳлил қарор диҳам.

Ин давра барои рушди фарҳанги миллӣ, аз ҷумла санъати мусиқии тоҷик, марҳилаи сифатан нав ва бисёр муҳим ба ҳисоб меравад. Дар ин давра равандҳои эҳё, ҳифз ва бознигарии анъанаҳои бадеӣ бо ҷустуҷӯи шаклҳо ва усулҳои нави ифодаи эҷодӣ ҳамоҳанг гардида, ба рушди густардаи жанрҳои гуногуни мусиқӣ замина гузоштанд. Яке аз чунин жанрҳои фаъол ва серистеъмол жанри суруд мебошад, ки ҳамеша ҳамчун воситаи муҳимми баёни эҳсосот, андеша ва ҷаҳонбинии инсон хизмат кардааст.

Дар шароити соҳибистиқлолӣ жанри суруд на танҳо мазмуни лирикии анъанавии худро нигоҳ дошт, балки вазифаи иҷтимоӣ ва фарҳангии он низ густариш ёфт. Сурудҳои ин давра бештар ба масъалаҳои ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ, ифтихор аз таърих ва фарҳанги миллӣ, инчунин ба инъикоси арзишҳои маънавии ҷомеа равона шудаанд. Ин омилҳо боис гардиданд, ки жанри суруд дорои хусусияти ғоявию маънавии амиқтар гардад.

Дар баробари ин, композиторони тоҷик дар ин давра ба масъалаи ҳамгироии анъанаҳои мусиқии миллӣ бо унсурҳои мусиқии касбии ҷаҳонӣ, бахусус аврупоӣ, таваҷҷуҳи хос зоҳир намуданд. Ин раванд ба ғанӣ гардидани забони мусиқӣ, васеъ шудани имкониятҳои жанрӣ ва такмили воситаҳои ифодаи бадеӣ мусоидат кард. Дар натиҷа, суруд на танҳо як шакли содаи мусиқӣ, балки як жанри мураккаби драматургӣ гардид, ки дар он сохтор, динамика ва рушди образӣ аҳамияти махсус пайдо намуданд.

Дар давраи Истиқлолияти давлатӣ жанри суруди хорӣ дар эҷодиёти композитор Талабхӯҷа Сатторов бо серрангӣ, тобишҳои оҳангии тоҷикона ва зарбҳои ифоданоки суннатӣ эҳё гардид. Композитор Шуҳрат Ашӯров ин анъанаро сарбаландона идома дод. Маҳз ӯ тавонист услуби ташаккулдодаи композитори маъруф Талабхӯҷа Сатторовро дар мусиқии композитории тоҷик пайравӣ намояд ва устувор гардонад.

Дар асарҳои ӯ метавон раванди ҳамгироии анъана ва навоварирo ба таври равшан мушоҳида кард, ки яке аз тамоюлҳои асосии мусиқии давраи Истиқлол ба шумор меравад.

Бо дарназардошти ин, таҳлили хусусиятҳои жанрии суруд дар мисоли осори вокалии Шуҳрат Ашӯров имконият медиҳад, ки самтҳои асосии рушди жанри суруд дар мусиқии тоҷик муайян карда шаванд. Яке аз намунаҳои

барҷастаи эҷодиёти ӯ суруди «Тоҷикистон Ватанам» (шеъри Меҳриниссо) мебошад, ки аз ҷиҳати жанр, сохтор ва драматургияи мусиқӣ аҳаммияти хос дорад.

Суруди *«Тоҷикистон Ватанам»* (шеъри Меҳриниссо) барои сопрано ва фортепиано навишта шудааст [4].

Суруд сохтори дуқисма дорад. Ҳар як қисми суруд дар се воҳиди сохтории композитсионии оҳангӣ асос меёбад: такрори себораи як воҳиди он (А) ва такрори дубораи ду воҳиди сохтории он (В).

Жанри суруд валси лирикӣ мебошад. Композитор консепсияи композитсионӣ-драматургии сурудро бо такя ба диди муаллифи шеър, яъне диди зан ба Ватан сохтааст. Аз ин ҷост талқини валсии шеър дар бораи Тоҷикистон. Дар баробари ин, жанри валсро композитор бо унсури миллӣ омезиш дода, иборасозии оҳангро ба таври синкопӣ қарор додаасту валс бо хусусияти уфарӣ талқин ёфтааст.

Даромади созӣ бо набзи хоссаи валсӣ иборат аз ду ибораи оҳангӣ сурудро оғоз мекунад:

Мисоли 1. Муқаддимаи созӣ.

Асоси ибораоҳанги якум тетрахорд мебошад. Он ҳалқачаҳои як занҷираки секвенсионiро дар бар гирифтааст.

Дар сохтори дуқисмаи суруд ҳар як қисм се ҷумлаиро дарбар гирифтааст. Оҳанги асосии суруд низ бори аввал дар шакли занҷираки секвенсионии иборат аз се ҳалқача мегузарад:

Мисоли 2. Оҳанги асосӣ. Занҷираки секвенсионӣ.

Ибораоҳанги чаҳорум (b) вазифаи ҷамъбастиро иҷро намудааст. Он дар қиёс бо мисраоҳангҳои дигар дар пардаи асосии лаҳни e-moll анҷом меёбад:

Мисоли 3. Ибораи ҷамъбастии оҳанги асосӣ.

Банди дуюм дар регистри нисбатан болотар, дар тоналности доминантӣ қарор гирифта, рафти оҳангро пуризтиробтар мегардонад. Набз ва баёни пешинаро нигоҳ дошта, онро таҳким мебахшад. Бинобар ин, такрори банди якум баъди он хеле бамантиқ омадааст.

Қисми якуми сурудро аз ҷиҳати мантиқи композитсионӣ давраи якуми хати драматургӣ ҳисобидан мумкин аст, зеро ки қисми дуюми суруд бо ибтидои давраи дуюми рушди драматургӣ рост омада, бештар ба функсияи доминантӣ такя карда, шиддатнокии оҳангро зиёд мекунад. Қисми дуюм даромади созии бештар динамикӣ дорад. Он банди авҷиро ибтидо медиҳад. Муҳтавои авҷ дар хати оҳангӣ, ки аз ҷаҳиши квартоӣ оғоз гардида, бо самти болораванда фарогири регистрии баландтарин гардидааст, бештар дида мешавад. Октаваҳои басӣ ва хати оҳангӣ-октаваии такнавозӣ, ки бо хати овозӣ унисонӣ аст, муҳтавои авҷии онро таҳким бахшидаанд. Ҷумлаҳои дуюм ва сеюми қисми дуюм такрори воҳидҳои сохтории қисми якум буда, характери равони валсии сурудро бармегардонанд.

Сурудро хотимаи хеле кӯтоҳ, ки феълан такрори ҷумлаи сеюми қисмҳо аст, ба охир мерасонад. Сурудро композитор бо аломати фермата хотима додааст. Вазифаи ин аломат дар охири суруд аз ҷиҳати семантикӣ хеле равшан аст: меҳру самимият нисбат ба Ватан ҳадду канор надорад.

Ҳамин тавр, суруди «Тоҷикистон Ватанам» на танҳо як асари мусиқӣ, балки ифодагари руҳи даврони соҳибистиқлолӣ мебошад. Дар он садои муҳаббат ба Ватан, ҳисси худшиносӣ ва пайванди анъана бо навоварӣ ба таври зинда таҷассум ёфтааст. Маҳз чунин осор нишон медиҳанд, ки жанри суруд дар мусиқии тоҷик имрӯз ба сатҳи нави бадеӣ ва маънавӣ расидааст.

Композитор Шуҳрат Ашӯров баъди композитор Талаб Сатторов дар Ҷумҳурии соҳибистиқлоли Тоҷикистон яке аз хушоҳангтарин бастакорон пазируфта шудааст. Чунин арзёбии баланд аз он аст, ки самимияти ӯ нисбат ба Ватан хеле бузург аст. Оҳангҳои ин композитор на танҳо аз лаёқат, балки аз покизагии ботинӣ бармеояд ва бо маънавиёти баланди ӯ тавассути мусиқӣ, хусусан оҳанги он бурун омада, ба шунаванда таъсири калон мерасонад. Беҳуда нест ки суруду оҳангҳои дилнишини ин композиторро мардум мепазирад, медонад, мефаҳмад. Ҷустуҷуҳои эҷодии Шуҳрат Ашӯров ба пайдо кардани чунин оҳангҳои дилрабо равон карда шудаанд. Зеро, новобаста ба давру замон дар мусиқӣ ӯ оҳангро унсури муҳимтарин ва дар касби худ оҳангофариниро амали заруртарин мешуморад. Аз ин бармеояд, ки касби композитириро ӯ дар хизмати мардум мегузошт. Ӯ саъй мекард, мусиқии офаридаи ӯ ба мардум писанд ояд. Барои композитор Шуҳрат Ашӯров чунин муносибат ба таълифоти хеш хеле хосса аст.

Бо ҳамаи ин саъю кӯшиш, ғайрату тавоноӣ композитор Шуҳрат Ашӯров ба мусиқии академии тоҷик саҳми беҳамто гузоштааст.

Суруди *«Тоҷикистон»* (шеъри Ҳадиса) барои сопрано ва фортепиано навишта шудааст [5]. Жанри суруд-валси он бо сохтори *aaba* дар h-moll қарор гирифтааст. Шеъри суруд дар *баҳри рамали мусаддаси мақфуфи маҳзуф* аст:

Тоҷикистони зи ҷон ширинтарам,
Тоҷикистони ҷавону дилбарам.
Мисли тифле дӯст медорам туро,
Аз ту ояд бӯи шири модарам
- v - - / - v - v / - v -
фоъилотун / фоъилоту / фоъилун

Лекин композитор ба воситаи такрори варианти мисраи чаҳорум байти восиларо ба вуҷуд оварда, онро ба жанри дигар табдил дода, сохтори *aabaa*-ро ба даст овардааст. «Адабиётшиносон чунин сохтори жанрро «тарҷеъбанд» меноманд» [8, с. 405].

Сохтори умумии суруд секисмаи одӣ (ABC) аст. Хусусияти жанрии тарҷеъбанд дар сатҳи қисмҳои композитсионии ин секисма зоҳир мегардад.

Суруд бо муқаддимаи созӣ дар шакли периоди мураккаби мураббаъ, ки ду ҷумлаи мусиқиро дар мутаносубии плагалӣ дар бар мегирад, оғоз ёфтааст:

Мисоли 4. Муқаддима

Ва ин хусусият ба муқаддима ранги навро илова мекунад.

Қисмҳои таркибии суруд (ABC) ҳам дар шакли периоди мураккаби мураббаъ қарор гирифтаанд. Ҳар кадом иборат аз чаҳор мисраоҳанг аст.

Оғози қисми сеюми суруд (C) ба кулминатсияи асосии ин асар «қуллаи уфуқӣ» (Л. Мазел) рост меояд [7, с. 92]. Ин қисм шакли периоди мураккаби ғайримураббаи сохтори такрориро дорад. Дар ин ҷараён байти восила хусусиятҳои нақаротиро пайдо мекунад, чунки ҳам шеър ва ҳам оҳанг дар охири ҳар як банди суруд айнан такрор мешаванд. Бо вуҷуди ин, новобаста ба дороии нақарот, сохти ин сурудро куплетӣ гуфта наметавонем, зеро ки дар қисмҳои суруд мисраоҳангҳои фарқкунанда ҷо доранд:

а)

б)

Мисоли 5. Унсурҳои фарқкунандаи оҳангӣ-интонатсионӣ.

Ин фарқият яке аз омилҳои пайдо шудани рушди ягонаи суруд мегардад.

Дар хотимаи суруди «Тоҷикистон» тагнавозӣ фаъолтар гардида, бо нақарот (байти восила) хотима меёбад:

Мисоли 6. Хотимаи суруди «Тоҷикистон».

Суруди *«Тоҷикистон»* (Allegro maestoso) бар шеъри Мирзо Файзалӣ барои сопрано, хор ва фортепиано навишта шудааст [6]. Дар умум суруд характери марширо дорад. Ба ин, албатта, қабл аз ҳама вазни дузарбаии пунктирии суруд мусоидат менамояд:

Суруд бо муқаддимаи созӣ дар шакли период оғоз мегардад. Ба оҳанги он пешмизон ва зарби пунктирӣ хос аст:

Мисоли 7. Муқаддимаи созӣ.

Матни шеърии ин суруд дар жанри шеърии чаҳорпора, ки намунаи онро дар эҷодиёти шоирони асри X пайдо кардаанд, мансуб аст. Дар асри XX муроҷиат ба ин жанр авҷ гирифт ва он дар назми давраи шӯравӣ мавқеи намоёнро ишғол намуд. Дар адабиётшиносӣ қайд кардаанд «шаклҳои *аааа* ва *bbba*-и онро дар мураббаи классикӣ ва сохторҳои *abab*, *abba*, *aaba*, инчунин, *abcb* ва *aabb*-ро дар чаҳорпораи муосир вомехуранд.

Сохтори шеъри суруд чунин аст: *aaba*. Ин сохтори хоссаи жанри шеърӣ дар суруд нигоҳ дошта шудааст. Шеъри мазкур дар баҳри *рамали мураббаи солим* эҷод шудааст:

Сарзамини тоҷдорон,
Кишвари ваҳдатшиорон!
Ҷаннате дар рӯйи дунё,
Гулшани доимбаҳорон
- v - - / - v - -
фоъилотун / фоъилотун

Вале дар шакли умумии суруд композитор жанри адабии классикии тоҷикро бо сохтори бандии (куплетии) мусиқии аврупоиасос омехта, дар умум характери статикии куплетиро дар драматургияи рушди ягонаи динамикӣ бо истифода аз якчанд васила пешниҳод намудааст:

- нақарот баъди на ҳар як куплет, балки ҳар ду куплет меояд;
- бандҳои пайиҳам такрори айни якдигар нестанд, ҳарчанде дар оҳангҳои онҳо баъзе умумият дида мешавад;
- суруд барои яккахон ва хор навишта шудааст ва гузариш аз яккахон ба хор тадричӣ аст: куплети якум – яковоза, куплети дуюм – яковозаву дуовоза, нақарот – чаҳоровоза;
- баён тадричан аз яковоза ба бисёровоза табдил меёбад;
- кулминатсияи суруд ба навъи қуллаи уфуқӣ рост меояд;
- дар суруд васеъшавии тадричи (аз секста то детсима)-и диапазони оҳангӣ мушоҳида карда мешавад;
- ба авҷ рост омадани нақарот нишондоди мантиқи композитсионист;
- хати тоналии суруд: d-moll – D-dur – ҳаракатест ба сӯи равшанӣ.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Ашӯров, Шуҳрат. Асарҳои вокалӣ-хорӣ. Клавир. Мураттибон. Азизӣ Ф.А., Абдуллозода Э.А. Дастнавис. – Душанбе, 2024. – 180 с.
2. Ашӯров, Ш. Бойгонии шахсӣ. // Консерваторияи миллии Тоҷикистон. Кафедраи композитсия ва созшиносӣ.
3. Барномаҳои телевизионӣ ва радиоӣ Шуҳрат Ашӯров. // Абдуллозода Э.А. Бойгонии шахсии аудиоӣ-видеоӣ.
4. Ашӯров, Ш. «Тоҷикистон Ватан», шеъри Меҳриниссо. Суруд барои сопрано ва фортепиано. Дастхат. / Ш. Ашӯров. // Хазинаи шахсии композитор. – 8 с.
5. Ашӯров, Ш. «Тоҷикистон», шеъри Ҳадиса. Суруд барои сопрано ва фортепиано. Дастхат. / Ш. Ашӯров. // Хазинаи шахсии композитор. – 10 с.
6. Ашӯров, Ш. «Тоҷикистон», шеъри М. Файзалӣ. Суруд барои сопрано, тенор ва бас. Дастхат. / Ш. Ашӯров. // Хазинаи шахсии композитор. – 7 с.
7. Мазель, Л. Строение музыкальных произведений. Учебник / Л. Мазель. – 3-е изд. – Москва: «Музыка». – 1986. – 528 с.
8. Тоиров, У. ва диг. Каломи манзум / У. Тоиров. – Душанбе: «Шарқи озод». – 2005. – 454 с.

Дар бораи муаллиф: Абдуллозода Эмомалӣ Асадулло – и.в. дотсент, декани факултети иҷрокунандагии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. **Нишонӣ**: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ҳусейзода, 155. Тел.: +992 9888575730. E- mail: emomali. asadullo091 @gmail.ru.

Сведения об авторе: Абдуллозода Эмомали Асадулло – и.о. доцента, декан факультета исполнительства Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. **Адрес:** Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хусейзода, 155. Тел.: +992 9888575730, E-mail: emomali.asadullo091@gmail.ru.

About the author: Emomali Asadullo Abdullozoda – Acting Associate Professor, Dean of the Faculty of Performance, Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. **Address:** 155 Sh. Huseyzoda Street, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992 9888575730. E-mail: emomali.asadullo091@gmail.ru.

ТДУ: 781.7(575.3):781.62

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРӢ ВА ИҶРОКУНАНДАГИИ ОҲАНГИ «ҚӮШТОР» ДАР АНЪАНАИ ДУТОРНАВОЗӢ

Сироҷиддин Ҷӯраев
и.в. дотсенти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

***Аннотасия**: Дар мақолаи мазкур ба таҳқиқи хусусиятҳои сохторӣ ва иҷроии оҳанги «Қӯштор» дар анъанаи дуторнавозии тоҷику ӯзбек бахшида шудааст. Дар он мавқеи дутор дар мусиқии суннатӣ, пайдоиш ва таҳаввули оҳанги «Қӯштор», инчунин навҳои гуногуни иҷрои он дар сабкҳои гуногуни устодони дуторӣ баррасӣ мегардад. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳлили муқоисавии се варианти асосӣ − сабкҳои Қ. Мадраҳимов, А. Ҳамидов, ва С. Ҷӯраев равона шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқ нишон медиҳанд, ки оҳанги «Қӯштор» ҳамчун падидаи зиндаи мусиқии суннатӣ дар раванди таърихӣ ташаккул ёфта, дар худ хусусиятҳои гуногуни услубӣ ва техникии иҷрокунандагиро инъикос менамояд.*

***Калидвожаҳо:** «Қӯштор», дутор, мусиқии суннатӣ, анъанаи иҷроӣ, сабки иҷро, устодони дуторӣ, таҳлили муқоисавӣ, мероси мусиқӣ.*

СТРУКТУРНЫЕ И ИСПОЛНИТЕЛЬСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КЮЯ «КУШТОР» В ДУТАРНОЙ ТРАДИЦИИ

Сироджиддин Джураев
и.о. доцента Таджикиской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

***Аннотация**: Данная статья посвящена исследованию структурных и исполнительских особенностей мелодии «Кӯштор» в традиции дутарного исполнительства таджиков и узбеков. В ней рассматриваются роль дутары в традиционной музыке, происхождение и эволюция мелодии «Кӯштор», а также различные варианты её исполнения в стилях разных дутарных мастеров. Основное внимание уделяется сравнительному анализу трёх основных вариантов − стилей Қ. Мадрахимова, А. Хамидова и С. Джураева. Результаты исследования показывают, что мелодия «Кӯштор» как живое явление традиционной музыки сформировалась в историческом процессе и отражает различные стилистические и технические особенности исполнительского искусства.*

***Ключевые слова:** «Куштор», дутар, традиционная музыка, исполнительская традиция, стиль исполнения, мастера дутара, сравнительный анализ, музыкальное наследие.*

STRUCTURAL AND PERFORMANCE FEATURES OF THE CUE «QUSHTOR» IN THE DUTAR PLAYING TRADITION

Sirojiddin Juraev
Acting Associate Professor of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. Republic of Tajikistan, Dushanbe

Annotation: *This article is devoted to the study of the structural and performance features of the melody «Qushtor» in the tradition of dutar performance among Tajik and Uzbek musicians. It examines the role of the dutar in traditional music, the origin and evolution of the «Qushtor» melody, as well as its various performance versions in the styles of different dutar masters. The focus is on a comparative analysis of three principal versions − the styles of Q. Madrahimov, A. Hamidov, and S. Juraev. The results of the study show that the melody «Qushtor» as a living phenomenon of traditional music has developed through a historical process and reflects diverse stylistic and technical features of performance practice.*

Keywords*: «Qushtor», dutar, traditional music, performance tradition, performing style, dutar masters, comparative analysis, musical heritage.*

Пешгуфтор. Санъати мусиқии суннатии тоҷик ҳамчун яке аз бахшҳои муҳимми фарҳанги миллӣ буда, дорои таърихи тулонӣ ва анъанаҳои бисёр ғанӣ мебошад. Ин навъи санъат дар тӯли асрҳо дар заминаи таҷрибаи таърихӣ, ҷаҳонбинии мардум ва арзишҳои маънавию маърифатӣ ташаккул ёфта, то имрӯз ҳамчун яке аз нишонаҳои асосии ҳувияти миллӣ ҳифз гардидааст. Мусиқии суннатӣ на танҳо василаи фароғат, балки шакли ифодаи андеша, эҳсос ва тафаккури фалсафии мардум буда, дар он унсурҳои зиндагии иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва фарҳангӣ таҷассум меёбанд.

Дар ин замина, созҳои мусиқии миллӣ мақоми хосаро ишғол менамоянд. Онҳо ҳамчун воситаи асосии таҷассум ва интиқоли мероси мусиқӣ аз насл ба насл хизмат карда, дар ташаккули мактабҳои гуногуни иҷрокунандагӣ нақши калидӣ доранд. Аз ҷумла, сози дутор яке аз машҳуртарин ва маъмултарин созҳои тории халқӣ ба ҳисоб рафта, дар муҳити гуногуни фарҳангӣ мавриди истифода қарор дорад. Садои мулоим ва дилнишини он имкон медиҳад, ки ҳам оҳангҳои соддаи мардумӣ ва ҳам асарҳои мураккаби классикӣ бо ҳассосияти баланд иҷро гарданд.

Дутор ҳамчун сози маъмули мусиқии халқӣ на танҳо воситаи иҷрои мусиқии мардумӣ, балки яке аз намунаҳои муҳими ифодаи мероси классикии мусиқии тоҷик, аз ҷумла мақомҳо ва оҳангҳои суннатӣ низ ба ҳисоб меравад. Ин соз дар тули таърих дар доираи анъанаҳои гуногуни иҷрокунандагӣ ташаккул ёфта, ба як василаи пурқуввати ифодаи бадеӣ табдил гардидааст.

Хусусияти муҳими дутор дар он зоҳир мегардад, ки он метавонад ҳаракати даст, зарб ва ороишҳои мусиқии суннатиро ба таври мукаммал

таҷассум намояд. Дар иҷрои мақомҳо ва оҳангҳои суннатӣ, дутор нақши ҳамроҳкунанда ва баъзан нақши асосиро иҷро карда, мусиқиро ғанӣ ва рангоранг мегардонад. Илова бар ин, ин соз дар шаклгирии услубҳои гуногуни иҷрокунандагӣ, мактабҳои маҳаллӣ ва анъанаҳои устод–шогирд саҳми назаррас дорад.

Аз ин рӯ, дуторро метавон на танҳо як сози мусиқӣ, балки як падидаи муҳими фарҳангӣ арзёбӣ намуд, ки тавассути он мероси классикӣ ва суннатии мусиқии тоҷик ҳифз, рушд ва ба наслҳои оянда интиқол дода мешавад.

Дар байни оҳангҳои маъруфи дуторӣ, оҳанги «Қӯштор» мавқеи махсусро ишғол менамояд ва яке аз намунаҳои барҷастаи мероси иҷрокунандагии суннатӣ ба шумор меравад. Ин оҳанг тӯли даҳсолаҳо аз ҷониби дуторнавозони касбӣ ва ҳаводорон иҷро гардида, дар доираи мактабҳои гуногуни иҷрокунандагӣ такмил ёфта, шаклу мазмуни худро пайваста ғанӣ гардонидааст. Маҳз тавассути ин раванд, «Қӯштор» на танҳо ҳамчун як оҳанги маъруф, балки ҳамчун падидаи зиндаи анъанаи мусиқӣ боқӣ мондааст, ки дар он таҷрибаи устодони гуногун ва хусусиятҳои услубии онҳо таҷассум ёфтаанд.

Истилоҳи «қӯштор» аз ду ҷузъ − «қӯш» ба маънои ҷуфт ва «тор» ба маънои тори соз − иборат буда, ба хусусияти ҷӯркунии махсуси дутор ишора мекунад. Дар ин навъи ҷӯркунӣ ҳар ду тори дутор ба як овоз, яъне ба ҳолати унисон ё прима мутобиқ гардонида мешаванд, ки ин ба оҳанг ранги хоси садоӣ ва зичии акустикӣ мебахшад. Ин тарзи ҷӯркунӣ бо номи «чӯри Қӯштор» маъруф буда, яке аз омилҳои асосии фарқкунандаи ин оҳанг аз дигар намунаҳои дуторӣ маҳсуб меёбад.

Чӯри мазкур барои иҷрокунанда имкониятҳои васеи услуби ороишкунандаро фароҳам оварда, заминаи мусоидро барои эҷоди шаклҳои гуногуни мелодӣ ва ташаккули услубҳои мухталифи иҷро муҳайё месозад. Дар чунин ҳолати ҷӯркунӣ, навозанда метавонад бо истифода аз такрор, тағйирёбӣ ва инкишофи унсурҳои оҳанг, матни мусиқиро ба таври озодона ғанӣ гардонад ва хусусияти инфиродии иҷрои худро нишон диҳад. Маҳз ҳамин имкониятҳои фарох боис гардидаанд, ки ин навъи ҷӯркунӣ дар миёни аҳли ҳунар ҳамчун «чӯри машшоқӣ» низ маъруф гардад, яъне чӯре, ки бештар барои машқ, такмил ва озмоиши маҳорати иҷрокунанда истифода мешавад.

Оҳанги «Қӯштор» аз нигоҳи сохтор, техникаи иҷро ва услуби бадеӣ яке аз намунаҳои мукаммал ва мураккаби мусиқии дуторӣ ба шумор меравад. Дар он ҳамоҳангии унсурҳои оҳанг ва зарбӣ бо нозукиҳои ангуштгузорӣ ва гуногуншаклии зарбҳо ба таври табиӣ муттаҳид гардида, аз иҷрокунанда сатҳи баланди маҳорати техникӣ, шунавоии нозук ва ҳисси амиқи мусиқиро талаб менамояд. Аз ин ҷиҳат, «Қӯштор» на танҳо як оҳанги иҷрошаванда, балки як намунаи олии санъати иҷрокунандагии дутор маҳсуб меёбад.

Аз ҷиҳати сохторӣ, оҳанги «Қӯштор» аз чанд қисмати асосӣ иборат буда, ҳар як қисми он дорои хусусиятҳои хоси зарбӣ, оҳангӣ ва техникӣ

мебошад. Ин қисматҳо дар маҷмуъ як низоми муназзами бадеиро ташкил медиҳанд, ки дар он инкишофи тадриҷии матни мусиқӣ ва ғанигардонии он тавассути усулҳои гуногуни иҷрокунандагӣ таъмин мегардад.

Қисми аввали оҳанг, одатан, бо иштироки ангуштони якум ва сеюми дасти чап иҷро мешавад, гарчанде дар баъзе ҳолат, вобаста ба ҷойгиршавии пардаҳо ва талаботи матни оҳанг, истифодаи ангуштони дуюм ва чорум низ мушоҳида мешавад. Ин тарзи ангуштгузорӣ ба иҷрои дақиқ ва равони ҳаракатҳои мелодӣ мусоидат намуда, барои ташаккули ибтидои устувори оҳанг замина фароҳам меорад.

Дар ин бахш нақши ангуштони дасти рост асосан ба тавлиди зарбӣ тавассути задани тахтаи косахонаи дутор маҳдуд мегардад. Ин усул ба оҳанг хусусияти зарбии хос бахшида, заминаи ритмикиро барои рушди минбаъдаи қисматҳои дигар таъмин мекунад. Ҳамзамон, чунин тарзи истифодаи дасти рост ба таъкиди ҷараёни дохилии зарб ва устувории иҷро мусоидат намуда, ба оҳанг равшании ифодавӣ мебахшад.

Хусусияти дигари муҳими ин оҳанг – истифодаи тори кушода дар шакли такроршаванда мебошад, ки дар ташаккули оҳанг нақши калидӣ мебозад. Ин унсур ҳамчун яке аз василаҳои асосии сохтори оҳанг хизмат менамояд.

Ин раванд, дар баробари ғанӣ гардонидани фазои садо, ба оҳанг ранги махсус ва шинохти хоси садоӣ мебахшад. Ҳамзамон, аз иҷрокунанда назорати комили ҳаракатҳои даст ва ҳамоҳангии дасти росту чапро талаб мекунад. Бо ин васила, иҷрокунанда метавонад на танҳо матни оҳангро дуруст таҷассум намояд, балки маҳорати техникии худ ва ҳисси баланди зарбиро низ ба таври равшан нишон диҳад.

Бо дарназардошти паҳншавии васеи оҳанги «Қӯштор» дар минтақаҳои гуногуни Осиёи Марказӣ, махсусан дар Тоҷикистон ва Ӯзбекистон, шаклгирии вариантҳои мухталифи он як падидаи табиӣ ва қонуниятноки рушди анъанаи иҷрокунандагӣ ба ҳисоб меравад. Чунон ки маълум аст, сози дутор дар миёни халқҳои гуногуни минтақа васеъ паҳн гардида, дар ҳар як муҳити фарҳангӣ хусусиятҳои хоси худро касб намудааст. Аз ин рӯ, ҳар як мактаби иҷрокунандагӣ дар асоси завқи бадеӣ, таҷрибаи устодон ва шароити маҳаллӣ ба ташаккули шаклҳои вижаи иҷрои як оҳанг мусоидат намудааст.

Ҳар як варианти «Қӯштор» дорои хусусиятҳои хоси худ буда, пеш аз ҳама ба мактаби муайяни иҷрокунандагӣ мансуб мебошад. Ин фарқиятҳо метавонанд дар тарзи ангуштгузорӣ, истифодаи зарбҳо, сохтори мелодӣ, хусусияти ритм ва унсурҳои ороишии оҳанг зоҳир шаванд. Ҳамин гуногунрангии иҷрокунандагӣ ба ғанӣ гардидани мероси мусиқӣ мусоидат намуда, «Қӯштор»-ро ҳамчун як падидаи зиндаи анъанавӣ нигоҳ медорад.

Аз ин лиҳоз, таҳқиқи муқоисавии чунин вариантҳо аҳаммияти муҳими илмӣ дорад. Он имкон медиҳад, ки на танҳо хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи ҳар як сабк муайян карда шаванд, балки шакли нисбатан аслӣ ва равандҳои инкишофи таърихии оҳанг низ равшан гарданд.

Вазифаҳои асосии таҳқиқот дар доираи ин мақола иборатанд аз:
– таҳлили оҳанги «Қӯштор» дар сабки иҷрои Абдураҳим Ҳамидов;
– баррасии хусусиятҳои иҷрокунандагии он дар сабки С. Ҷӯраев;
– омӯзиши амиқи шаклҳо дар иҷрои Қ. Мадраҳимов.

1. Оҳанги «Қӯштор» дар сабки иҷрои Абдураҳим Ҳамидов. Саҳми Абдураҳим Ҳамидов дар рушди санъати дуторнавозӣ назаррас ва муҳим арзёбӣ мегардад. Ӯ ҳамчун яке аз намояндагони фаъоли мактаби иҷрокунандагии дуторӣ дар густариш ва такмили анъанаҳои суннатӣ нақши муассир гузоштааст. Шакли навозиши оҳанги «Қӯштор», ки тавассути ӯ иҷро ва миёни аҳли ҳунар таблиғ гардидааст, имрӯз дар байни дуторнавозони тоҷик ва узбек мавқеи устувор касб намуда, ҳамчун яке аз намунаҳои маъмули иҷроӣ пазируфта шудааст.

Банда ин оҳанг, яъне услуби А. Ҳамидовро соли 1992, дар давраи таҳсил дар Омӯзишгоҳи мусиқии шаҳри Хуҷанд, бо роҳнамоии устод Обидхон Алиакбаров аз худ намудаам.

Аз нигоҳи сохторӣ, ин вариант ба шакли аслӣ наздик буда, вале дар оҳанг, тарзи ангуштгузорӣ ва истифодаи унсурҳои ороишии иҷро, аз ҷумла нолаҳо, фарқиятҳои муайян дорад. Ин тафовутҳо бештар хусусияти услубӣ дошта, ба ташаккули симои инфиродии иҷрои оҳанг мусоидат мекунанд ва онро аз дигар вариантҳо ҷудо менамоянд.

Қисми аввали оҳанг асосан дар тори якум иҷро шуда, дар он фаъолияти ангушти якум нисбат ба ангушти сеюм бештар ба назар мерасад. Чунин тарзи ангуштгузорӣ ба равшан ифода ёфтани ибтидои оҳанг мусоидат мекунад. Ҳамзамон, дар ҳар як ҷузъи оҳангӣ такрори тори кушода ду маротиба ба мушоҳида мерасад, ки ин хусусият ба оҳанг устувории ритмӣ ва характери даврии равандро мебахшад.

Қисми дуюми ин вариант дар мизони 4/4 ва бо суръати нисбатан тез иҷро гардида, дар худ истифодаи васеи усулҳои «чида рез» ва гуногуншаклии ангуштзарбҳоро фаро мегирад. Ин бахш аз ҷиҳати ритм ва динамика фаъолтар буда, ҳаракати дохилии оҳангро тезонида, ба он ранги ифода ва қувва мебахшад. Дар ҳамин замина, истифодаи глиссандо ва нолаҳои зебо ба таври фаровон ба мушоҳида мерасад, ки онҳо ба оҳанг ороиши махсус дода, таъсири эҳсосии онро қавитар мегардонанд.

Қисми сеюм бошад, дар мизони 6/8 бо суръати нисбатан оромтар иҷро шуда, бо истифодаи зарби «уфар» хусусияти хоси рақсии мулоимро ба худ мегирад. Ин бахш бештар хусусияти лирикӣ дошта, ба поёнравии тадриҷии шиддати зарбӣ ва ташаккули фазои ором мусоидат мекунад. Ҳамзамон, дар ин қисм ҳамоҳангии байни зарб ва оҳанг равшантар намоён мегардад.

Дар маҷмуъ, ин вариант аз иҷрокунанда маҳорати баланди техникӣ, ҳамоҳангии комили дасти рост ва чап, инчунин ҳисси амиқи мусиқӣ ва дарки нозукиҳои услубиро талаб мекунад.

2. Оҳанги «Қӯштор» дар сабки иҷрои Сироҷиддин Ҷӯраев. Ин вариант дар доираи раванди омӯзиши услубҳои гуногуни иҷрокунандагӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, ҳамчун намунаи муҳими таҳлилӣ истифода шудааст. Соли 1997, ҳангоми таҳсил дар Донишгоҳи Давлатии Хуҷанд, бо супориши устод С. Худойбердиев, аз сабти иҷрои устод Қӯзихон Мадраҳимов аз бар намудам.

Шакли навозиши Қ. Мадраҳимов аз ҷиҳати сохтор ва техника аз варианти Ҳамидов фарқиятҳои назаррас дорад. Пеш аз ҳама, қисми аввал танҳо бо иштироки ангуштони дасти чап иҷро гардида, дар он тори кушода дар ҳар як оҳанг ду маротиба садо медиҳад. Чунин тарзи иҷро ба оҳанг аз як тараф соддагии зоҳирӣ мебахшад, вале аз тарафи дигар мураккабии ботинӣ ва сохтори нозуки ритмикиро нигоҳ медорад, ки он танҳо дар раванди иҷрои дақиқ эҳсос мегардад.

Қисми дуюм бо суръати нисбатан ором ва муътадил иҷро шуда, хусусияти гузаришӣ миёни бахшҳои асосии оҳангро иҷро мекунад. Қисми сеюм бошад, нисбатан тезтар иҷро гардида, динамикаи умумии асарро афзоиш медиҳад ва онро ба анҷоми мантиқӣ наздик месозад. Дар бахши охир истифодаи ангуштзарби соддаи «поён–боло» ба мушоҳида мерасад, ки ба оҳанг равшании ритмӣ ва соддагии услубӣ мебахшад.

Ба андешаи як қатор мутахассисони соҳа, аз ҷумла Гӯзал Муминова ва Шуҳрат Раззоқов, ин вариант аз лиҳози хусусиятҳои услубӣ ва сохтории худ ба сабки иҷрои Қ. Мадраҳимов хеле наздик мебошад. Ин наздикӣ бештар дар тарзи ташаккули оҳанг, истифодаи гуногунрангии зарбӣ ва равиши умумии иҷро зоҳир мегардад.

3. Оҳанги «Қӯштор» дар иҷрои Қ. Мадраҳимов. Таҳқиқоти тӯлонӣ дар соли 2020 нишон дод, ки варианти иҷрои Қ. Мадраҳимов дорои хусусиятҳои ҷолиб ва ҳамзамон мураккаби сохториву иҷроӣ мебошад. Ин вариант аз ҷиҳати техника ва ташаккули садо як қатор нозукиҳои хосро дарбар гирифта, дар муқоиса бо дигар шаклҳои маъруфи «Қӯштор» мавқеи алоҳида дорад. Бар хилофи баъзе андешаҳои мавҷуда, дар қисми аввал на танҳо ангуштони дасти чап иштирок мекунад, балки ангушти дасти рост низ нақши фаъол ва муайянкунанда мебозад.

Дар ин вариант тори дуюм бо ангушти калони дасти рост навохта мешавад, ки дар натиҷа пайдарпайии садои ду тори кушода ба вуҷуд меояд. Ин усули иҷро ба оҳанг ранги махсуси садоӣ ва хусусияти фарқкунандаи тембрӣ мебахшад, ки онро аз дигар вариантҳо возеҳ ҷудо мекунад. Ҳамзамон, чунин ҳамоҳангии дасти рост ва чап ба ташаккули сохтори мураккаби зарбӣ ва ғанигардонии оҳанг мусоидат менамояд, ки ин ҷанбаи муҳими услуби иҷрои мазкур ба ҳисоб меравад.

Қисмҳои минбаъдаи ин вариант бо истифодаи як қатор техникаҳои гуногуни иҷрокунандагӣ, аз ҷумла «чидазарб», «чидарез», «якказарб» ва ҳамроҳии унсури зарбии «бам» иҷро мешаванд. Ин усулҳо ба оҳанг на танҳо

гуногунрангии зарбӣ мебахшанд, балки сохтори дохилии онро низ ғанӣ гардонида, ҳаракати динамикии мусиқиро равшантар менамоянд.

Яке аз унсурҳои муҳимми ин вариант истифодаи қаторовоза мебошад, ки ба пардаҳои табиӣ такя мекунад ва ҳамчун асоси садои соз хизмат мекунад. Ин падида ба ташаккули пояи устувори интонатсионӣ мусоидат намуда, ҳамоҳангии байни унсурҳои оҳанг ва зарбро таъмин месозад. Дар натиҷа, қаторовоза на танҳо ҳамчун заминаи садоӣ, балки ҳамчун яке аз омилҳои асосии ташаккули симои умумии оҳанг мебошад.

Марҳалаҳои омӯзиш ва натиҷагирӣ. Раванди омӯзиши оҳанги «Қӯштор» − ро дар фаъолияти худ ба се марҳилаи асосӣ ҷудо намудам:

– марҳалаи аввал (1992) — азхудкунӣ дар сабки Абдураҳим Ҳамидов;

– марҳалаи дуюм (1997) — шиносоӣ бо варианти Қ. Мадраҳимов;

– марҳалаи сеюм (2020) — таҳқиқ ва бозомӯзии амиқ.

Дар натиҷаи таҳқиқот муайян гардид, ки оҳанги «Қӯштор» дорои пайдоиши халқӣ буда, решаҳои он ба анъанаҳои куҳани мусиқии шифоҳии мардумӣ мерасад. Тибқи маълумоти мавҷуда, яке аз сабтҳои қадимтарини ин оҳанг ба соли 1951 ва иҷрои Қ. Мадраҳимов мансуб дониста мешавад, ки ин далел аҳаммияти таърихии хоса дорад ва барои омӯзиши минбаъдаи равандҳои ташаккули он манбаи муҳим ба ҳисоб меравад.

Аз ин рӯ, дар асоси таҳлили маводи мавҷуда метавон хулоса намуд, ки варианти нисбатан аслӣ ва ибтидоии ин оҳанг низ ба ҳамин устод мансуб дониста мешавад. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки нақши Қ. Мадраҳимов дар шаклгирӣ ва устуворсозии оҳанги «Қӯштор» назаррас буда, таъсири ӯ дар рушди иҷрокунандагии ин оҳанг равшан эҳсос мегардад.

Дар даврaҳои баъдӣ, ин оҳанг тавассути фаъолияти ҳунармандон Абдураҳим Ҳамидов ва Сироҷиддин Ҷӯраев такмил ёфта, дар ҷараёни рушди анъанаи иҷрокунандагӣ ба ду шакли гуногуни услубӣ ва иҷроӣ табдил ёфтааст. Ин раванд нишон медиҳад, ки «Қӯштор» ҳамчун як падидаи зиндаи мусиқии суннатӣ дар ҳар давра таҳти таъсири мактабҳои гуногуни дуторнавозӣ қарор гирифта, хусусиятҳои нав касб намудааст.

Ҳамин тавр, имрӯз метавон се варианти асосии оҳанги «Қӯштор»-ро ҷудо намуд, ки ҳар кадоми онҳо дорои хусусиятҳои хоси услубӣ мебошанд. Фарқияти ин вариантҳо асосан дар қисми аввал, яъне дар тарзи ангуштгузорӣ, инчунин дар техникаи иҷрои қисмҳои минбаъда зоҳир мегардад. Ин тафовутҳо на танҳо гуногуншаклии иҷро, балки ғанӣ гардидани анъанаи дуторнавозиро низ инъикос менамоянд.

Хулоса. Таҳқиқи амиқ ва ҳамаҷонибаи оҳангҳои дутор, аз ҷумла «Қӯштор», барои рушди минбаъдаи санъати дуторнавозӣ аҳаммияти калидӣ ва назаррас дорад. Чунин навъи ҷустуҷӯ имкон фароҳам меорад, ки на танҳо хусусиятҳои сохторӣ, услубӣ ва техникӣ дақиқ муайян карда шаванд, балки равандҳои таърихии ташаккул, таҳаввул ва гуногуншаклии иҷрои ин оҳанг

низ дар муҳити мактабҳои гуногуни дуторнавозӣ ба таври илмӣ баррасӣ гардад.

Иҷрокунандагон дар ин раванд бояд на танҳо ба азхудкунии танҳо оҳанг маҳдуд шаванд, балки ҳамчунин ба нозукиҳои услубӣ, техникаҳои махсуси иҷро, тарзҳои гуногуни ангуштгузорӣ, истифодаи зарбҳо ва анъанаҳои мактабҳои гуногуни иҷроӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир намоянд. Зеро, маҳз ҳамин унсурҳо симои бадеии ҳар як вариантро муайян карда, онро аз дигар шаклҳои иҷро фарқкунанда мегардонанд. Танҳо дар асоси чунин дарки амиқ метавон сатҳи касбии иҷрокунандагӣ ва сифати бадеии оҳангҳоро ба маротиб баланд бардошт.

Ин гуна таҳқиқот на танҳо ба ҳифз ва рушди мероси фарҳангии миллӣ мусоидат мекунад, балки барои ташаккули мактаби муосири илмӣ ва амалии дуторнавозӣ низ заминаи устувор фароҳам меорад. Ҳамзамон, он ба пайванди анъана ва навоварӣ дар санъати навозандагӣ мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки таҷрибаи устодони гузашта бо равишҳои муосири иҷроӣ ҳамоҳанг карда шавад.

Илова бар ин, чунин таҳлилҳо метавонанд дар раванди омӯзиши донишҷӯён, тадқиқоти мусиқишиносӣ ва таҳияи барномаҳои таълимӣ нақши муҳим бозанд. Онҳо барои дарки амиқи мантиқи дохилии оҳангҳо, шинохти услубҳои иҷро ва ташаккули ҷаҳонбинии касбии навозандагон мусоидат менамоянд.

Умед аст, ки натиҷаҳои ин таҳқиқот амиқтар гардидани таҳлили илмии анъанаҳои иҷроӣ ва ғанӣ гардидани мусиқии тоҷик саҳми арзанда гузошта, барои наслҳои ояндаи дуторнавозон ҳамчун манбаи муҳимми илмӣ хизмат хоҳанд кард.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. Асилов, М.А., Василев Ф.Н. Dutor darsligi / М.А. Асилов, Ф.Н. Василев. – Тошкент, 1977.

2. Вызго, Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии: исторические очерки / Т.С. Вызго. – М.: Музыка, 1980. – 190 с.

3. Кароматов, Ф.М. Узбекская домбровая музыка / Ф.М. Кароматов. – Ташкент: Гослитиздат, 1962. – 260 с.

4. Кароматов, Ф.М. Узбекская инструментальная музыка / Ф.М. Кароматов. – Ташкент: Издательство литературы и искусства, 1972.

5. Низомӣ, А. Таърихи мусиқии тоҷик / А. Низомӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2018. – 400 с.

6. Раджабий, Ю. Узбекская народная музыка: нотный сборник в 5 частях / Составитель и нотограф Ю. Раджабий. – Ташкент: Узбекское государственное издательство, 1955–1959.

7. Раҷабов, А. Мусиқии тоҷикон ва анъанаҳои таърихии он дар садаҳои XVI–XVII / А. Раҷабов. – Душанбе: Контраст, 2007. – 222 с.

8. Раҳимов, Ш. Dutor: Musiqa va san’at maktablari uchun o‘quv qo‘llanma Ш. Раҳимов. – Тошкент, 2005.

Дар бораи муаллиф: Ҷӯраев Сироҷиддин Шарофуддинович– и.в. дотсенти кафедраи мутрибони анъанавии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. **Нишонӣ**: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ҳусейзода, 155. Тел.: +992 918 650 753, E-mail: juraev.sirojiddin@list.ru.

Сведения об авторе: Джураев Сироджиддин Шарофуддинович – и.о. доцента Таджикиской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейзода, 155. Тел.: 918 650 753, E-mail: juraev.sirojiddin@list.ru.

About the author: Juraev Sirojiddin Sharofuddinovich - Acting Associate Professor of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. **Address:** 155 Sh. Huseyzoda Street, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992 918 650 753, E-mail: juraev.sirojiddin@list.ru.

ТДУ: 786.2:78.03

МАГИСТРАТУРА ВА ДОКТОРАНТУРА АЗ РӮЙИ ИХТИСОС ЧУН ШАКЛИ ТАЪЛИМ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Ҳайбатулло Шодиев
омӯзгори калони Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе

Аннотатсия: *Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ташаккул, рушд ва нақши зинаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва касбии баъдидипломӣ — магистратура ва докторантура аз рӯйи ихтисос дар низоми муосири маорифи ҷаҳонӣ ва миллӣ баррасӣ шудаанд. Муаллиф таърихи пайдоиши истилоҳоти «магистр» ва «доктор PhD», хусусиятҳои Раванди Болония ва таъсири он ба ҳамгироии фазои таҳсилотро мавриди таҳлил қарор додааст. Инчунин, дар мақола раванди татбиқ ва фаъолияти ин зинаҳои таҳсилот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз ҷумла дар мисоли Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов бо овардани нишондиҳандаҳои оморӣ нишон дода шудааст.*

Калидвожаҳо: *магистратура, магистрант, доктор PhD, раванди Болоня, таҳсилоти олии касбӣ, Консерваторияи миллии Тоҷикистон, рисолаи илмӣ.*

МАГИСТРАТУРА И ДОКТОРАНТУРА ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ PhD КАК ФОРМА ОБУЧЕНИЯ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Хайбатулло Шодиев
старший преподаватель Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. Республика Таджикистан, г. Душанбе

Аннотация: *В данной статье рассматриваются вопросы формирования, развития и роли ступеней высшего профессионального и послевузовского профессионального образования — магистратуры и докторантуры по специальности PhD в современной мировой и национальной системах образования. Автор анализирует историю происхождения терминов «магистр» и «доктор PhD», особенности Болонского процесса и его влияние на интеграцию образовательного пространства. Также в статье на основе статистических показателей освещается процесс внедрения и функционирования данных уровней образования в Республике Таджикистан, в частности на примере Таджикской национальной Консерватории имени Талабхуджи Сатторова.*

Ключевые слова: *магистратура, магистрант, доктор PhD, Болонский процесс, высшее профессиональное образование, Таджикская национальная консерватория, научная диссертация.*

MASTER'S AND PhD DOCTORAL PROGRAMS AS A FORM OF EDUCATION IN THE CONTEMPORARY TIMES

Haybatullo Shodiev
Senior Lecturer at the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. Republic of Tajikistan, Dushanbe

Annotation: *This article examines the formation, development, and role of higher professional and postgraduate professional education tiers—specifically Master's programs and PhD doctoral programs—in the modern global and national education systems. The author analyzes the etymological origins of the terms «master» and «doctor PhD», the features of the Bologna Process, and its impact on the integration of the educational space. Furthermore, the article highlights the implementation and operation of these educational levels in the Republic of Tajikistan using statistical indicators, with a specific focus on the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov.*

Keywords: *master's program, master's student, PhD doctor, Bologna Process, higher professional education, Tajik National Conservatory, academic dissertation.*

Пешгуфтор ба заминаи таърихии пайдоиши мафҳуми «магистратура». Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ (глобализатсия) ва ҳамгироии низомҳои таълимӣ, магистратура (Master's program) ва докторантура аз рӯйи ихтисос (Doctor of Philosophy) ҳамчун унсурҳои калидии таҳсилоти бисёрзинагӣ эътироф шудаанд. Магистратура (дар баъзе кишварҳо «мастерат» номида мешавад) зинаи таҳсилоти олии касбӣ мебошад, ки пас аз бакалавриат идома ёфта, имкон медиҳад, ки донишҷӯ ихтисоси худро дар самти муайяни касбӣ ва илмӣ-тадқиқотӣ амиқтар фаро гирад.

Дар низоми таҳсилоти олӣ ду шакли асосии омодасозии кормандони тахассус (квалификатсияи)-и олӣ мавҷуданд. Таҳсил дар аспирантура (магистратура) ва докторантура (doctor PhD) аслан барои онҳое маҳсуб мегардад, ки ба фаъолияти илмӣ машғул шудан мехоҳанд [1].

Докторантура аз рӯйи ихтисос – шакли тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси илмӣ ва илмию педагогӣ дар муасссисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва муасссисаҳои илмӣ бо додани дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯйи ихтисос барои шахсоне, ки дорои дараҷаи таҳсилоти олии касбии магистр барои ихтисосҳои тиббӣ магистр – ординатори клиникӣ мебошанд.

Магистратура – дараҷаи дуюми таҳсилоти олии касбие, ки ба хатмкунандагони муассисаҳои таълимии таҳсилоти олии касбӣ пас аз супоридани имтиҳонҳои давлатӣ ё ҳимояи рисолаи магистрӣ дипломи намунаи давлатиро медиҳад [2, с. 7;8].

Истилоҳи «магистр» таърихи куҳан дорад ва аз калимаи лотинии *magister* гирифта шуда, маънои «мураббӣ», «устод» ва «роҳбар»-ро дорад. Дар Рими Қадим калимаи «магистратура» (аз лотинии нав *magistratura*, аз *magistratus* – сардор) маънои вазифаҳои давлатиро дошт, ки пайдоиши он ба давраи таъсиси ҷумҳурӣ (охири асри VI то милод) рост меояд. Дар замони муосир, магистратура дараҷаи академии зинаи дуюми таҳсилоти олии касбӣ мебошад, ки дар асоси бакалавриат ба даст оварда мешавад [3].

Магистр – дараҷаи таҳсилоти олии касбӣ, ки баъди супоридани имтиҳони давлатӣ ва ҳимояи рисолаи магистрӣ ба хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дода мешавад. Магистр, асосан ба соҳаи муайяни илм машғул шуда, корҳои илмию тадқиқотӣ мебарад ва аз рӯйи ихтисос дар муассисаҳои таълимӣ, илмӣ ва дигар вазифаҳое, ки ба сатҳи таҳсилоти ӯ мувофиқанд, кор мекунад [4, с. 7].

Дар таърихи илми Русия унвони «магистр» бо фармони император Александр I аз 24 январи соли 1803 «Дар бораи ташкили мактабҳо» дар баробари дараҷаҳои илмии номзад ва доктори илм ҷорӣ карда шуд. Мувофиқи оинномаи донишгоҳҳо аз соли 1884, дараҷаи илмии номзади илм бекор карда шуда, танҳо ду дараҷа – магистр ва доктори илм боқӣ монд. Диссертатсияҳои магистрии он давр хусусиятҳои корҳои ҷиддии илмиро доштанд. Ин дараҷа бо фармони Шурои Комиссарони Халқи (ШКХ) РСФСР аз 1 октябри соли 1918 бекор карда шуд ва то соли 1994 дар низоми шуравӣ ва пасошуравӣ дода намешуд. Танҳо дар оғози солҳои 1990-ум дар пайи гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ, ин истилоҳ дубора эҳё гардид.

Раванди Болоня ва ташаккули низоми дудараҷаии байналмилалӣ. изоми муосири дудараҷаи «бакалавриат-магистратура» маҳсули Раванди Болоня (Bologna Process) мебошад. Раванди Болоня силсилаи вохӯриҳо дар сатҳи вазоратҳо ва созишномаҳо байни кишварҳои аврупоӣ аст, ки ба таъмини муқоисаи стандартҳо ва сифати таҳассуси таҳсилоти олӣ равона шудааст. Номи он аз Донишгоҳи Болоняи Италия, яке аз қадимтарин донишгоҳҳои ҷаҳон, гирифта шудааст, ки соли 1986 аз он ҷо аввалин даъватҳо барои муттаҳид кардани низоми таҳсилоти аврупоӣ садо доданд.

Дар моҳи июни соли 1999 дар шаҳри Болоняи Италия 29 кишвари аврупоӣ Эъломияро имзо карданд. То соли 2005 низоми баҳои кредитӣ-баллӣ (ECTS) расман пайдо шуд, ки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки бидуни сифр кардани натиҷаҳои худ бемамониат аз як донишгоҳ ба донишгоҳи дигар гузаранд. То имрӯз ин раванд 46 кишвари иштирокчиро дарбар мегирад. Дар Амрикои Шимолӣ ва Иттиҳоди Аврупо дараҷаи бакалавр тасдиқи таҳсилоти олии комил аст ва таҳсилро дар магистратура бештар донишҷӯёне идома медиҳанд, ки нияти пеш бурдани фаъолияти илмию педагогиро доранд.

Ҳадафҳои асосии раванди Болоня чунинанд: тавсеаи дастрасӣ ба таҳсилоти олӣ, дар оянда баланд бардоштани сифат ва ҷолибияти таҳсилоти олии аврупоӣ, тавсеаи ҳаракат (гардиши)-и озодонаи донишҷӯён ва

омӯзгорон, ҳамчунин таъмини муваффақонаи хатмкунандагони муассисаҳои олии таҳсилот бо кор аз ҳисоби он ки тамоми дараҷаҳои илмӣ ва ихтисосҳо бояд ба бозори меҳнат равона карда шаванд. Бояд зикр намуд ки тамоми кишварҳо ба раванди мазкур ихтиёран бо ба имзо расонидани эъломияи мутобиқ ҳамроҳ карда мешаванд [5].

Татбиқи зинаи магистратура дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои зерини таҳсилоти олии касбӣ муқаррар шудаанд:

- таҳсилоти бисёрзинаӣ: таҳсилоти олии касби, ки барои тасдиқи он ба шахси аз аттестатсияи хатм бомуваффақият гузашта тахассуси дараҷаи «бакалавр» дода мешавад: таҳсилоти олии касбӣ, ки барои тасдиқи он ба шахси аз аттестатсияи хатм бомуваффақият гузашта тахассуси дараҷаи «магистр» дода мешавад [6, с. 255].

Шуъбаҳои магистратура дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро дар асоси Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъдидипломӣ» ва фармоишҳои Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳ мемонанд [7].

Фаъолияти зинаи магистратура дар донишгоҳҳои кишвар бо қарори коллегияи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28.04.2000, №4/7 оғоз гардида, тибқи фармоиши Вазорати маориф ва илм аз 07.07.2001, №80 заминаи қонунӣ пайдо кард. Муҳлати меъёрии барномаи омодасозии магистрон дар шакли рӯзона 2 солро ташкил медиҳад. Аз семестри аввал ба магистрантҳо роҳбари илмӣ аз ҳисоби докторҳо ва номзадони илм таъин карда мешавад ва мавзуъҳои илмии онҳо дар ҷаласаи шурои олимон тасдиқ мегарданд. Барномаи таълимӣ барои омода намудани кадрҳои илмию педагогӣ ва мутахассисони рақобатпазири бозори меҳнат нигаронида шудааст.

Магистр ва ё магистрант: кадомин дуруст аст. Дар ин ҷо фарқияти ду мафҳумро қайд кардан зарур аст:

- Магистрант – шахсест, ки айни замон дар зинаи магистратура таҳсил мекунад ва то ҳанӯз тахассус ва дараҷаро соҳиб нашудааст.

- Магистр – шахсест, ки магистратураро хатм намуда, дар натиҷаи ҳимояи рисола соҳиби дараҷаи академӣ (диплом) гардидааст [8].

Дараҷаи доктори фалсафа (PhD). Дараҷаи доктори фалсафа (PhD) (аз лотинии *doctor* – муаллим) дараҷаи олии академӣ мебошад, ки донишҷӯёнро ба фаъолияти мустақили тадқиқотӣ ва омӯзгорӣ омода мекунад. Дар ИМА ва Британиё дараҷаи докториро «доктори фалсафа» (Doctor of Philosophy) меноманд, новобаста аз он ки шахс дар кадом ихтисос (иқтисод, биология, физика, санъатшиносӣ ва ғайра) дараҷа мегирад. Номи «Doctor of Philosophy» танҳо ҳамчун арҷгузорӣ ба анъанаҳои донишгоҳҳои асримиёнагӣ нигоҳ дошта шудааст.

Тибқи моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯи ихтисос - дараҷаи олии академие, ки ба шахс баъди аз худ намудани барномаи касбии докторантура аз рӯи ихтисоси муайян ва ҳимояи рисолаи илмии дахлдор дода мешавад.

Докторант аз рӯи ихтисос - шахси дорои дараҷаи таҳсилоти олии касбии магистр, барои ихтисосҳои тиббӣ магистр - ординатори клиникӣ, ки бо мақсади таҳияи рисолаи илмӣ барои дарёфти дараҷаи доктори фалсафа (PhD) - доктор аз рӯи ихтисос дар докторантура таҳсил мекунад [9].

Дар моддаи яки Низомномаи докторантура аз рӯи ихтисос доир ба мафҳуми докторантура аз рӯи ихтисос ва шаклу тартиби таҳсил чунин омадааст:

- докторантура аз рӯйи ихтисос - шакли тайёр намудани кадрҳои баландихтисоси илмӣ ва илмию педагогӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ ва муассисаҳои илмӣ бо додани дараҷаи илмии «доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисос» барои шаҳрвандоне, ки дорои дараҷаи академии «магистр» мебошанд ё резидентура ва ординатураи клиникиро (барои ихтисосҳои тиббӣ) хатм намудаанд;

- докторант аз рӯйи ихтисос - шахсе, ки дар докторантура аз рӯйи ихтисос таҳсил менамояд;

- доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисос - дараҷаи илмие, ки аз тарафи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси қарори шӯрои диссертатсионӣ баъди дифои диссертатсияи докторӣ аз рӯйи ихтисос ба докторанте дода мешавад, ки талаботи барномаи таълимии докторантура аз рӯйи ихтисосро иҷро кардааст ва маҷмӯи имтиҳонҳои ҷамъбастиро бомуваффақият супоридааст;

- ихтисоси тайёр намудани доктор аз рӯйи ихтисос - маҷмӯи ба таври мақсаднок аз худ намудани барномаҳои таълимии докторантура аз рӯйи ихтисос, дониш, маҳорат ва малакаҳо аз рӯйи соҳаи мушаххаси илм, ки барои навъи муайяни фаъолияти илмӣ зарур аст [10].

Докторантура аз рӯйи ихтисос дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, таҳсилоти касбии баъд аз муассисаҳои олии таълимӣ ва илмию таҳқиқотие таъсис дода мешавад, ки аз рӯйи самт ва ихтисоси докторантураи таъсисдодашаванда аз рӯйи ихтисос такягоҳи таълимӣ, илмӣ ва кадрии мувофиқ доранд.

Дар низоми аврупоӣ (Олмон, Австрия) пас аз дараҷаи докторӣ, инчунин тартиби «ҳабилитатсия» (*habilitation*, аз лат. *habilis* – қобилиятнок) мавҷуд аст, ки ҳуқуқи ишғоли дараҷаи илмии профессорро медиҳад. Мақсади асосии докторантураи PhD, ин машғул шудан ба корҳои тадқиқотии аслӣ, нашри мақолаҳо дар маҷаллаҳои илмии тақризшаванда ва гузоштани саҳми назаррас дар илм мебошад [11].

Тибқи моддаи 47-и Низомномаи намунавии муассисаи таълимии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ба зинаи магистратураи муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ ва илмӣ шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳрвандони хориҷӣ мувофиқи шартномаву созишномаҳои байнидавлатӣ ва шазсони бешаҳрван, ки зинаҳои бакалавр ва ё мутахассисро хатм намудаанд, қабул карда мешаванд» [12, с. 244].

Таҳлили фаъолияти магистратура ва докторантура аз рӯйи ихтисос дар мисоли Консерваторияи миллии Тоҷикистон. Барои нишон додани татбиқи амалии ин низоми байналмилалии таҳсилот, фаъолияти Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторовро (КМТ) мавриди баррасӣ қарор медиҳем:

1. **Зинаи магистратура:** Дар КМТ таҳсилот дар зинаи магистратура аз соли 2018 ба роҳ монда шудааст. То кунун ба магистратура 100 донишомӯз қабул шуда, 84 нафари онҳо консерваторияро бомуваффақият хатм намудаанд. Дар ин давра 7 нафар шаҳрванди хориҷӣ аз 4 кишвар (Русия, Чин, Ӯзбекистон ва Ҷумҳурии Корея) таҳсил карда, 5 нафари онҳо соҳиби диплом шуданд. Дар маҷмуъ 26 нафар хориҷ ва 6 нафар дубора ба таҳсил барқарор шудаанд.

2. Зинаи докторантура аз рӯйи ихтисос: Таҳсил дар ин зина аз соли 2021 шуруъ гардид. Дар соли аввал 5 нафар шомил шуда буданд, ки баъдан 2 нафар бо хоҳиши худ хориҷ шуда, 3 нафар (Абдуллозода Э.А., Аҳмадзода З.Ш. ва Убайдзода Б.А.) соли 2024 докторантураро бомуваффақият хатм намуданд. Дар маҷмуъ аз ин зина 6 нафар хориҷ шудаанд.

Хулоса. Низоми бисёрзинагии таҳсилот (бакалавриат – магистратура – докторантура аз рӯйи ихтисос) баъди эълон гардидан ва тавсеа ёфтани раванди Болоня дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи устувор пайдо карда, ба яке аз рукнҳои асосии ислоҳоти соҳаи маориф ва илми кишвар мубаддал гаштааст. Ин низом имконият медиҳад, ки раванди пайвастаи таълим, тарбия ва тадқиқот таъмин гардида, мутахассисони ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнати муосир омода карда шаванд.

Таҷрибаи чандинсолаи Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов нишон медиҳад, ки гузариш ва татбиқи бомуваффақияти ин низом на танҳо ба омода кардани кадрҳои баландихтисоси миллии илмӣ-педагогӣ ва эҷодӣ кӯмак мерасонад, балки ҷолибияти байналмилалии низоми маорифи кишварро низ таъмин менамояд. Хусусан, дар соҳаи фарҳанг ва санъат, ки равандҳои интегратсионӣ ва муколамаи фарҳангҳо нақши калидӣ доранд, низоми мазкур роҳро ба ҳамкориҳои байналмилалӣ, таҳсили академии донишҷӯён ва устодон дар хориҷи кишвар ва ҷалби шаҳрвандони хориҷӣ ба муассисаҳои таълимии Тоҷикистон, ҳамвор месозад.

Илова бар ин, татбиқи докторантура аз рӯйи ихтисос дар соҳаи мусиқишиносӣ, иҷрокунандагии касбӣ, санъати мусиқии суннатӣ ва эстрада имкон медиҳад, ки пажӯҳишҳои бунёдӣ ва амалӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ гузаронида шуда, мероси ғании мусиқии миллӣ дар ҳамоҳангӣ бо

дастовардҳои илми муосири ҷаҳонӣ омӯхта ва тарғиб карда шавад. Ин омил на танҳо мақоми илмии Консерваторияро баланд мебардорад, балки дар ҳифз ва рушди фарҳанги миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ саҳми арзанда мегузорад.

Дар маҷмуъ, таҷрибаи пешқадами Консерваторияи миллии Тоҷикистон гувоҳи он аст ки низоми бисёрзинагии таҳсилот кафили асосии рушди устувори илму маориф буда, барои боз ҳам баланд бардоштани нуфузи байналмилалии илму маориф ва санъати тоҷик дар фазои глобалии таълимӣ заминаи боэътимод фароҳам меорад.

РӮЙХАТИ АДАБИЁТ

1. История докторантуры и магистратуры [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: https://www.bing.com/search?q =История+ магистратуры +и+ докторантуры+PhD&cvid (санаи мурочиат: 23.02.2025).
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф”. Боби 1, моддаи 1. Дар кит. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ (қисми 1). – Душанбе, 2022, - 528 саҳ.
3. [Манбаи электронӣ]//Низоми дастрасӣ: URL: https://econ. spbu.ru/ ru/postupayushchim/magistratura/istoriya-magistratury (санаи мурочиат: 23.02.2025).
4. Мактаби олӣ. – Душанбе, 2007, – 528 с.
5. Болонский процесс: структурная реформа высшего образова-ния Европы. [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: https://ru.wikipedia. org/wiki/ (санаи мурочиат: 11.03.2025).
6. Низомномаи намунавии муассисаи таълимии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон, моддаи 117. Дар кит. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ (қисми 1). – Душанбе, 2022, - 528 саҳ.
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳ-силоти касбии баъдидипломӣ» аз 19 майи соли 2009, № 517.
8. [Манбаи электронӣ]//Низоми дастрасӣ: URL: https://100umov. ru/polezno-znat/magistr-ili-magistrant-kak-pravilno/ (санаи мурочиат: 11.03.2025).
9. [Манбаи электронӣ]//Низоми дастрасӣ: URL: https:// medical.tnu.tj/wp-content/uploads/2023/03/konuni-chumhurii-tochikiston-dar-borai-tahsiloti-olii-kasbi.pdf (санаи мурочиат: 23.04.2025).
10. Низомномаи докторантура аз рӯйи ихтисос. Замимаи 1 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «25» феврали соли 2017, № 93.
11. Докторантура [Манбаи электронӣ] // Низоми дастрасӣ: URL: https://cyclowiki.org/wiki/ (санаи мурочиат: 11.03.2025).
12. Низомномаи намунавии муассисаи таълимии таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Дар кит. Санадҳои меъёрии ҳуқуқии соҳаи таҳсилоти олии касбӣ (қисми 1). – Душанбе, 2022, - 528 саҳ.

Дар бораи муаллиф: Шодиев Ҳайбатулло Абдуллоевич – омӯзгори калони кафедраи забонҳо ва фанҳои гуманитарии Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Талабхӯҷа Сатторов. **Нишонӣ**: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Ҳусейзода, 155. Телефон: +(992) 935910281; E-mail: shis1965@mail.ru.

Сведения об авторе: Шодиев Ҳайбатулло Абдуллоевич – старший преподаватель кафедры языков и гуманитарных наук Таджикской национальной консерватории имени Талабхуджи Сатторова. **Адрес**: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейзода, 155. Телефон: +(992) 935910281; E-mail: shis1965@mail.ru.

About the author: Shodiev Haybatullo Abdulloevich – Senior Lecturer at the Department of Languages and Humanities of the Tajik National Conservatory named after Talabkhuja Sattorov. **Address:** 155 Sh. Huseyzoda Street, Dushanbe 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +(992) 935910281; E-mail: shis1965@mail.ru.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

Дар маҷаллаи илмии «Мутриб» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои санъатшиносӣ ва фарҳангшиносиро дар бар мегиранд, чоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар чоп шудаанд ва ё дар арафаи чопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;

2. Ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;

3. Ҳамаи ҷадвал, мисоли нотавӣ ва ҳоказо – дар шакли расм. Зернавишти онҳо – *бо рақамгузории ягона, курсив.*

4. Шеърҳо – *бо фосилаи байнисатрии 1,15 курсив*.

5. Нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

6. Номи мақола бо ҳарфҳои калон дар маркази матн;

7. Ном ва насаби муаллиф(он) дар шакли пурра;

8. Номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)-и мақола кору фаъолият менамояд;

9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 7 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмии солҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар такя кардаанд. Номгӯйи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;

10. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

11. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зер оварда мешавад:

а) барои китобҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо, ба шакли: Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 172 с.;

б) барои мақолаҳо – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айнӣ, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.

3. Азизӣ, Ф.А., Убайдзода, Б.А. Портрети мухтасари композитор Фирӯз Баҳор / Ф.А. Азизӣ, Б.А. Убайдзода // Азизӣ, Ф.А., Абдуллозода, Э.А. ва диг. Очеркҳои тахрихи мусиқии Тоҷикистон дар асрҳои XX – аввали XX1. Таҳқиқоти илмӣ мусиқишиносӣ. Китоби 1. – Душанбе: Эр-граф, 2025. – С. 26-27.

4. Азизӣ, Ф.А. Асосҳои мусиқии классикии тоҷик. Китоби 1. Таърих. Китоби дарсӣ / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 400 с;

12. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант /докторанти PhD/, унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;

16. Маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);

17. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси чаҳоркунҷа [5, с. 75];

18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;

19. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмии «Мутриб» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад;

20. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад;

21. Дастнавис бояд бодиққат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

22. Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад;

23. Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризояти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд;

24. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

ТРЕБОВАНИЯ К НАУЧНЫМ СТАТЬЯМ

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие

1. Статьи принимаются в редакторе Word, шрифт Times New Roman размер (кегль) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;

2. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;

3. Все таблицы, нотные примеры и др. – в виде рисунка, их названия – *единой сквозной нумерацией, межстрочным интервалом 1,5 курсивом*.

4. Стихи – *полуторным межстрочным интервалом, курсивом*.

5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);

6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;

7. Ф.И.О. автора(ов)

8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);

9. Основной текст статьи не менее 10 страниц (исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);

10. Список литературы не менее 7 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов).

11. Цитаты точно сверены с источником, и в конце страницы автор приводит ссылки на их оригиналы.

12. Список литературы, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) для книг - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц, например, Қосимова, М.Н. Истилоҳоти қадимаи тоҷикӣ (маълумоти мухтасар) / М.Н. Қосимова. – Душанбе: Сино, 2007. – 172 с.;

б) для статей – имя автора, полное название статьи, название сборника статьей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айнӣ, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 986.–№ 8.–С. 48-73.

2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.

3. Азизӣ, Ф.А., Убайдзода, Б.А. Портрети мухтасари композитор Фирӯз Баҳор / Ф.А. Азизӣ, Б.А. Убайдзода // Азизӣ, Ф.А., Абдуллозода, Э.А. ва диг. Очеркҳои тахрихи мусиқии Тоҷикистон дар асрҳои XX – аввали XX1. Таҳқиқоти илмӣ мусиқишиносӣ. Китоби 1. – Душанбе: Эр-граф, 2025. – С. 26-27.

4. Азизӣ, Ф.А. Асосҳои мусиқии классикии тоҷик. Китоби 1. Таърих. Китоби дарсӣ / Ф.А. Азизӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 400 с.

11. Перевод названия статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;

13. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;

14. Статьи аспиранта /докторанта PhD/, соискателя принимаются к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;

15. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;

16. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);

17. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, с. 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;

18. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;

19. Предоставить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);

20. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;

21. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

22. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.

23. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

24. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

25. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат и данных несут авторы опубликованных материалов.

ISSN: 2959-1848 (Print)
ISSN: 3079-1987 (Online)

МУТРИБ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ /
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ /
ACADEMIC JOURNAL
2026, № 3 (11)

Нишонии мо:
ш. Душанбе, к. Ш. Ҳусейнзода, 155
Телефонҳо: 227 07 20; 227 60 29,
https://konservatoriya.tj ва https://mutrib.konservatoriya.tj
E-mail: tjconservator@mail.ru ва mutribkmt22@gmail.com

Маҷалла дар дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст 4-уми августи соли 2022, таҳти №258/МҶ-97 ва бори дуюм 29-уми декабри соли 2025, таҳти №451/ МҶ-97 номнавис шудааст.

Теъдоди нашр 100 нусха.
Супориш № 18/26.

Маҷалла дар нашриёти
«Истеъдод» чоп шудааст.
Шаҳри Душанбе, х. Рӯдакӣ – 36.